

K+: Zientziak eta Humanitateak COVID-19 osteko begirada multidiziplinarretik

Xabier Landabidea Urresti (ed.)

K+: ZIENTZIAK ETA HUMANITATEAK COVID-19 OSTEKO BEGIRADA MULTIDIZIPLINARRETIK

Xabier Landabidea Urresti (ed.)

Josu Lopez-Gazpio, Itziar Galarreta, Felix Olasagasti, Aitziber Eleta,
Fernando Mijangos, Isusko Vivas, Amaia Lekerikabeaskoa,
Oskar Arantzabal, Rakel Gamito, Abel Camacho, Pedro Lonbide,
Maite Luengo, Joanes Lameirinhas, Eneko Mendiluze, Ana Novoa,
Luixa Reizabal, Fernando Trebol, Anartz Ormaza, Iñaki Dorronsoro,
Jon Imanol Etxabe, Karlos del Olmo, Sonia Isasi, Koldo Garcia, Irati Iciar,
Ainhoa Latatu, Xabier Landabidea, Beñat Irasuegi

Udako Euskal Unibertsitatea / Erreneriako Udala
Bilbo, 2020

© Udako Euskal Unibertsitatea

© Xabier Landabidea Urresti

ISBN: 978-84-8438-772-5

Azalaren diseinua: Igor Markaida

Hizkuntza-zuzenketa arduraduna: Ander Altuna Gabiola

Banatzaileak: UEU. Erribera 14, 1. D BILBO telf. 946790546 Faxe. 944793039

Helbide elektronikoa: argitalpenak@ueu.eus

www.ueu.eus

Galarazita dago liburu honen kopia egitea, osoa nahiz zatikakoa, edozein modutara delarik ere, edizio honen Copyright-jabeen baimenik gabe.

Liburu honek UEUren argitalpen gintzako ebaluazio-prozesua gainditu du.

Errenteria-Oreretako herriari

Aurkibidea

HITZAURREA , <i>Aizpea Otaegi</i>	7
SARRERA , <i>Xabier Landabidea</i>	9
KIMIKA	11
1. Arrisku handien sortzaile ñimiñoak: COVID-19aren ondorioak kimikaren arloko ikuspegitik, <i>Josu Lopez-Gazpio, Itziar Galarreta,</i> <i>Felix Olasagasti, Aitziber Eleta Lopez, Fernando Mijangos</i>	15
ARTE PLASTIKOAK	25
2. Gertatu ez balitz zer? Arte plastikoak utopia eta distopietatik haratagoko garaietan COVID-19az geroztik, <i>Isusko Vivas Ziarrusta,</i> <i>Amaia Lekerikabeaskoa Gaztañaga</i>	29
EKONOMIA	39
3. Hausnarketak ekonomiatik, <i>Oskar Arantzabal Iraeta</i>	43
HEZKUNTZA	51
4. Koronabirusa hezkuntzan: etorkizuneko erronkei buruz hausnartzeko gonbidapen bat, <i>Rakel Gamito Gomez</i>	55
5. Pandemia, hezkuntzan behar genuen bultzada ote?, <i>Abel Camacho,</i> <i>Pedro Lonbide</i>	61
ARTEAREN HISTORIA	67
6. Artea eta gorpuzaren bitartez bizitako esperientzia: hausnarketarako txokoa, <i>Maite Luengo Aguirre</i>	71
PSIKOLOGIA	77
7. COVID-19ak psikologiaren arloan izan duen eta izango duen eragina, <i>Joanes Lameirinhas Ortuoste, Eneko Mendiluze Plaza,</i> <i>Ana Novoa Fariñas, Luixa Reizabal Arruabarrena,</i> <i>Fernando Trebol Unzue</i>	81

ARKITEKTURA.....	91
8. Aurretiko beharrak ostean agerian: COVID-19 ostea arkitektura eta hirigintzaren begiradatik, <i>Anartz Ormaza Ugalde</i>	95
SEXOLOGIA	105
9. Giltzapeko sexua, <i>Iñaki Dorronsoro Maioz, Jon Imanol Etxabe Telleria</i> .	109
HIZKUNTZA	117
10. Birusa itzultzen, interpretatzen eta zuzentzen, <i>Karlos del Olmo</i>	121
11. Zertan eragin dio COVID-19ak euskararen normalizazio-lanari erakundeetan?, <i>Sonia Isasi Zubieta</i>	131
12. ZientziaK eta euskara COVID-19aren ispiluaren aurrean, <i>Koldo Garcia Etxebarria, Irati Iciar, Ainhoa Latatu, Xabier Landabidea</i>	139
POSTDATA	153
13. Bizitza bizigarriak, pandemia- eta digitalizazio-garaian, <i>Beñat Irasuegi Ibarra</i>	157

Hitzaurrea

Distantziarekin begiratuta ohartzen gara zein arreta gutxi jarri genion urtarrilean Txinan gertatzen ari zenari eta zeinen gaizki hartu genion neurria zetorkigunari. Jarritako arreta gorabehera, birusa iritsi zen gure artera eta Txinatik zetozkigun berrien antzerakoak hasi ginen hemen entzuten. Martxoaren 12an Arabako ikastetxeak itxi zituzten eta hurrengo egunean Gipuzkoa eta Bizkaikoak itxiko zirela jakin genuen. Egun horretan bertan udalerrietan bestelako neurriak hartu behar izan genituen: erretiratuen elkarteak itxi; haur eta gaztetxoentzako ekipamenduak eta jarduerak bertan behera utzi; baita kirol- edo kultura-jarduera eten ere. Martxoaren 14an iragarri zituzten alarma-egoera eta etxeko konfinamendua, sekula lehenago bizi gabeko eta biziko genuela imajinatu ere egin ez genuen egoera baten aurrean jarritz.

Alarma-egoerak eta, oro har, pandemiari aurre egiteko neurriak udalerriz gaindi erabaki dira: lehen alarma-egoeran Sanchezen asteburuetako agerraldiak jarraitu behar izan genituen udalerrietan zer kudeatzea egokituko zitzaigun jakiteko. Bigarren alarma-egoeran, berriz, LABiren erabakiek markatu digute agenda. Izan ere, pandemiari aurre egiteko neurriak erabakitzeko garaian udalok izan dugun marjina oso txikia izan den arren, pandemiari aurre egiteko neurrien ondorioei udaletatik erantzun behar izan diegu, besteak beste, bestelako erakundeetatik (eskudunak eta baliabide gehiago dituztenak) ondorioen inguruko ardura txikia hartu delako eta hartu den eremuetan, erantzunak herritarrengana iristeko prozesuak konplexuak eta luzeak izan direlako.

Eta, egia da, erakundeek inoiz ez bezalako egoera bat kudeatu behar izan dute. Baina herritarrok ere, sekula ez bezalako egoera bati egin behar izan diogu aurre: geure bizimoduak eta bizi-baldintzak erabat aldatu dituzten neurrietara egokituz. Eta herritarren premiei erantzuteko garaian erakunde eraginkorrik izan bada, udalak izan dira. Herritarrekin konplizitatea, erantzunkidetasuna eta elkarrekintza garatzeko gai izan den erakunderik bada, udalak izan dira.

Pandemiak gauza asko jarri ditu agerian. Gure antolaketaren jostura guztiak utzi dizkigu nabarmen, zulo eta guzti. Eta nabarmen utzi ditu pandemia-testuinguruari, baita pandemia ondorengo erronkei ere aurre egiteko elementu giltzarriak zein diren: gardentasuna, erantzunkidetasuna, erakunde-herritarren arteko lankidetzak eta bakoitzak bere ardura eta esparrutik jarduteko tartea, zaurgarrien beharrak erdigunean jartzea, materiala zein afektiboa zaintzea, elkar zaintzea eta komunitate bakar gisa erantzutea. Eta gure politika publikoak ardazten dituzten elementu/

jarduteko printzipio horiek garatzeko, ezinbestekoa zaigu argitalpen honetan jasotzen diren diziplinetatik ekarpenak jaso eta elikatzea. Oso interesgarria zaigun bezala, UEUrekin sinatu dugun hitzarmena bezalako tresnen bidez ezagutzarekin harreman estuagoa izatea. Errenteriako Torrekuan Humanitate Digitalen Ikerketa Gunea sortu eta garatzeko egitasmoak bidea errazten digu. Horregatik, milesker eta bide oparoa hitzarmenari!

Aizpea Otaegi
Errenteriako alkatea

Sarrera

Urte berezia izan da denontzat 2020a.

Azalean K letra larri horrekin izendatu dugun planeta-mailako gertakizun biologiko horrek hankaz gora jarri ditu gure lehentasunak, gure errutinak, gure agendak.

Iragan ordenari joaten utzi ezinik baina ordena berriak izango dituen formak asmatzeko tartean bizi izan dugu 2020 hau, normaltasun zahar edo berririk gabe, normaltzat hartu ezin diren gauza gehiegi gertatzen ari direlarik eta normalak behar luketen beste gauza asko ezin normalizaturik oraindik.

Zaharrak berri, eta berriak berehala zahar, komunikabideak ez ezik, kale eta plazetako elkarriketak ere inbaditu dituen gaiaren garaiotan. Albistegi eta tertulia gehienak saio monografiko bihurtzera eta eguneroko zifra dantzetara ohitu gara, gai izarak arlo politikoa, ekonomikoa eta zientifikoa erabat konkistatu dituelarik.

Zein eragin, zein inplikazio izan ditzake 2020ko gertaera global honek ikerketan, ikaskuntza-irakaskuntza prozesuetan, metodologia zientifikoa, begirada epistemologikoetan, ikerketa-lehentasun eta -agendetan, erakunde publiko eta pribatuekiko harremanean... Finean, zer ekar dezake honek denak? Nola aldatu dira jakintza-arloak? Tresnak? Galderak? Erantzunak? Urgentziak?

2020a Errenteriako Udalaren eta UEUren artean Torrekua eraikin historikoan Humanitate Digitalen Ikerketa Gunea, HDGunea, sortzeko hitzarmenaren urtea ere bada. Ezagutza, jarduera, eragileak eta espazioa konexioan jartzeko sortutako egitasmoa, COVID-19aren krisiak baldintzatu duena nahitaez.

HDGunea digitalitatearen eta humanitatearen arteko harremanak esploratzeko, problematizatzeko, zalantzan jartzeko sortu da, eskuekin pentsatu eta «elkarrekin askorekin» errealitatea ezagutu, ulertu eta eraldatu. UEUren sailoi gertatzen ari zaigunaren inguruko hausnarketa kokatuok idaztea proposatzea pauso «logikoa» (makina-ikuspegitik) edo «naturala» (organismo-ikuspegitik) izan dela esan dezakegu.

Liburu honekin hastapeneko begirada eta hausnarketa bat eskaini nahi dugu jakintza-arlo ezberdinetan birusak ekar dezakeen puntu eta aparteari buruzko gako batzuk ematen hasteko. Hamahiru begirada bederatzi jakintza (edo jarduera) eremu desberdinetan eta une zehatz batean kokatutakoak: Kimika, Arte plastiko, Ekonomia,

Hezkuntza, Artearen historia, Psikologia, Arkitektura, Sexologia eta Hizkuntzaren eremuetatik egindako galderak, zirriborratutako hipotesiak, batutako lehen emaitzak, marraztutako lehen ondorioak, eta kooperatibagintzatik proposatutako begirada biografiko bat etorkizunera.

K+: Zientziak eta Humanitateak COVID-19 osteko begirada multidiziplinarretik liburua poltsikorako erabilera anitzeko betaurreko sorta bezala ere pentsa daiteke. Gertatu zaigunaren, gertatzen ari zaigunaren inguruan hausnartzeko hamahiru begirada proposatzen dituen betaurreko sorta, aldean eramateko modukoa. Irakurri eta ibili, pentsatu eta egiteko moduko liburua osatu nahi izan dugu

Egile guztiok berrikusi eta aldatu beharko ditugu aurrerago orain orri hauetan idatzita jaso ditugunetatik zenbait iritzi eta ardura. Eztabaidatu, osatu eta berridatzi beharko dira egindako proposamenak, sakondu edo arindu adierazitako kezkek. Ekarpen guztietan ideia komun bat azpimarratu behar izatekotan beharbada haxe: Asko da dakiguna, baina askoz gehiago oraindik ez dakiguna. «Guztiz ez jakitearen jakintza» ere aipatzen dute bigarren artikuluan Isusko Vivas eta Amaia Lekerikabeaskoak, zientzia eta artea batzuetan uste baino hurbilago daudela gogoraraziz.

Liburu kolektibo hau ez da erantzun definitibo eta aldagaitzak eskaintzeko asmoz eraiki, lekututako lekukotza kualifikatuak jaso eta gure mundu eta garai honi begiratzeko moduak proposatzeko baizik. Liburu hau (munduko beste liburu guztiak bezala, bestalde) ez da ezer irakurleak berarekin zerbaitegin ezean.

Testu guztiak 2020ko urri eta abenduaren artean jaso dira. Iraungitze programatuaren garaiotan testuok ere iraungitze-data (oraindik ezezagun) batekin idatzi dira, gure errealitatea hain baita aldakorra, hain konplexua, hain zaila harrapatzen. Baina aldi berean horretan datza agian haien balioa: astindu gintuen urte baten lekukotza lekutuak, kontakizun kokatuak baitira, denbora eta espazio zehatz batean sustraitutako hausnarketa askotarikoak, errealitate aldakor, hauskor, bidegabe eta zail honi begiratzeko hamahiru proposamen.

On degizuela.

Xabier Landabidea Urresti
HDGune koordinaatzailea

KIMIKA

Philip Galle, Pieter Bruegel Zaharraren ondoren (1558). *Alkimista*.
Washington: Arte Galeria Nazionala.

1. Arrisku handien sortzaile ñimiñoak: COVID-19aren ondorioak kimikaren arloko ikuspegitik

Josu Lopez-Gazpio¹, UEU, EHU

Itziar Galarreta², UEU, EHU

Felix Olasagasti³, UEU, EHU

Aitziber Eleta Lopez⁴, UEU, CIC - Nanogune

Fernando Mijangos⁵, UEU, EHU

Laburpena: Bizi garen gizarte aurreratu honetan, planeta osoa geldiarazi duen eragile txiki batekin topatu gara, orain arte ezagutzen genuen bizimodua erabat aldatu duena. Gizakiok arnasten dugun airearekiko erabateko menpekotasuna dugu eta hori argi geratu da orain. Kimikariok hori argi izan dugu beti eta jakin bagenekien airean dauden kutsatzaile kimikoen zein patogenoen arriskua handia izan zitekeela. SARS-CoV-2ak erabat aldatu du ikerketa egiteko modua, sarri askotan lanak geldiaraziz, bai eta irakaskuntza ere. Hezkuntza telelanetik bideratu nahi izan da egun batetik bestera, eta horrek hainbat arazo eta disfuntzio ekarri ditu. Baliabide egokirik gabe, telelanak zenbait eragin positibo ekarri ditu, baina, oro har, erakutsi digu ez geundela prest horrelako egoera bati aurre egiteko.

Gako-hitzak: Kimika, irakaskuntza, ikerkuntza, telelana, SARS-CoV-2a.

Kimika materiaren eraketa atomiko eta molekularra eta haren osagaien arteko elkarrekintzak aztertzen dituen zientzia omen da. Beste modu batera esanda, kimikak materiaz eginda dauden gauzen atalik txikienetan, ñimiñoenetan, jartzen du fokua. Ezagutzen dugun eta ezagutzen ez dugun guztia materiaz osatuta dago edo, hobeto esanda, materia osatzen duten partikula txikienez osatuta dago dena: atomoz. Giza-kiok, handiak garelakoan-edo, atomo txiki kakanarruen gaintetik gaudela pentsatzeko joera izaten dugu, baina, noizean behin, errealitateak astindu ederra ematen digu.

1. Irakaslea eta Kimika Analitikoan doktorea.

2. Materialen Zientzietako ikertzailea eta doktoregaia.

3. Biokimika eta Biologia Molekularreko irakasle eta ikertzailea.

4. Ikertzailea eta Biokimikan doktorea.

5. Irakaslea eta ikertzaile ohia, Kimika Fisikoan doktorea.

COVID-19 gaitza eragiten duen SARS-CoV-2 birusak ehun nanometro inguru ditu. Magnitude eta neurriekin ohituta ez daudenentzat, nanometroa metroaren mila milioirena da, alegia, milimetroa baino milioi bat aldiz txikiagoa da nanometroa. Alabaina, hain tamaina xumea duen patogeno batek azken urteotan ezagutu den pandemiarik larriena eragin du, egun batetik bestera gure gizarte aurreratuetan dugun bizitzeko modua goitik behera aldatuz eta oraindik aurrean ezin ditzakegun eragin latzak sortuz. Hitz hauek idazten ditugun unean, COVID-19ak ia 500.000 hildako eragin ditu eta 10.000.000 pertsona kutsatu dira. Ez da gutxi. Ziur aski, 2020ko pandemiaren ondorioak desagertzeko hainbat urte pasa beharko dira eta litekeena da inoiz ez ahaztea.

Kimikariok ohituta gaude gauza txikien arriskuarekin. Ikusi, usaindu, entzun, ukitu eta dastatu ezin diren partikula arriskutsuekin sarritan egiten dugu lan kimikako laborategietan. Ikusezinak diren arriskuak artikulu hau sinatzen duten egileetako batekin zuzenki lotuta daude, eta baita beste arrisku ikusezin horietako batekin ere. 2020ko UEU Udako Euskal Unibertsitateko udako ikastaroa prestatzeko Eibarrera hurbiltzean, urduritasuna nabaria zen, ia ikerkuntzako laborategietan dauden arriskuekin egoten den urduritasun hori. Zientzialariok jakin badakigu konposatu kimikoek eta haien sintesiak hainbat arrisku dituztela, batez ere ezagutzen ez diren substantzia toxikoak sor daitezkeelako. Momentu horretan, Eibarko bizimodua zeharo aldatu zuen gertakari bat gertatu berri zen, hain zuzen ere, 2020ko otsailaren 6an Zaldibar (Bizkaia) inguruko zabortegei batean lur-jausi itzela gertatu zen, bi langile bertan harrapatuz. Hortik gutxira jakin genuen zabortegeian amianto zegoela, beste arrisku ikusezin horietako bat. Amiantoaren kontua gutxi balitz bezala, otsailaren 9an egindako neurketen ondoren, Eusko Jaurlaritzako Osasun Sailak jakinarazi zuen dioxina- eta furano-maila altuak topatu zituztela Zaldibarko zabortegeiaren inguruan. Otsailaren 9an hartutako lagin horiek Madrilera eramane zituzten aztertzeko. Horren garrantzia ere aipatuko dugu aurrerago. Nolanahi ere, dioxinen eta furanoen arriskutik babesteko maskara bereziak erabiltzen hasi ziren Eibarren, Ermuan eta inguruko herrietan. Jakina, garai hartan ezezaguna zen arren, maskara haiek ikuspen profetikoa izan zuten. Agian ezezaguna ez da hitzik egokiena; izan ere, Eibarko luizia gertatu baino justu aste bat lehenago OME Osasunaren Mundu Erakundeak aditzera eman zuen COVID-19a osasun publikoaren arriskurako nazioarteko kezka zuela.

Alabaina, nola lotzen dira dioxinak, furanoak, beste hainbat atmosfera-kutsatzaile eta COVID-19a? Bada, jakin badakigu bizirik gauden bitartean etengabe arnasten dugula, etengabe arnastera behartuta gaude, nolabait. Batez beste, hogeita lau ordutan hogeita metro kubiko aire trukutzen ditugu gure biriketan. Era berean, zientzialariok badakigu gas ideal baten mol batek 22,4 litroko bolumena duela, hortaz, bolumen horretan $6,023 \cdot 10^{23}$ partikula daude. Pentsa partikula horiek zein ñimiñoak diren. Are gehiago, pentsa hogeita lau ordutan zenbat partikula igarotzen

diren gure biriketatik. Hortxe dago arazoa. Arnasten dugun airean daude dioxinak, furanoak eta beste hainbat kutsatzaile eta patogeno, jakina, SARS-CoV-2a barne. Gizakiak airearen menpe bizi gara. Airea garbia dagoenean ez dago arazorik, baina, kutsatuta dagoenean, kimikoki zein biologikoki, kutsadura horrek gure biriketan amaituko du.

Artikulu honen sinatzaileetako batek maskara berezia eraman behar izan zuen UEUko Markeskoa Jauregira dioxina eta furanoen arnasketa saihesteko. Azaltzen duenez, betirako grabaturik geratu zaio Eibarren zegoen kiratsa, dioxinak, furanoak eta zabortegei horren keak garraiatutako usainak. Erabilitako maskara horien ikuspen profetikoa aipatu dugu; izan ere, ikastaroaren prestakuntzaren ondorioz bigarren aldiz Eibarrera itzultzean, hilabete gogor batzuk pasa ostean, beste maskara batekin itzultzea beharrezkoa izan zen. Kasu honetan ere partikula ñimiño batek eragindako egoera latzari aurre egiteko: SARS-CoV-2 birusa.

Konfinamenduan zehar, laborategiko jardun esperimentalak geldirik egon den arren, pandemiaren eboluzioa zuzenean jarraitu dugu zientzialari askok. Zientzia-komunitateak aditzera eman dituen ikerketak aztertu eta gure artean hausnarketak egiteko balio izan du. Bestalde, alarma-egoerak iraun duen bitartean, bide ofizialetatik eta komunikabideetatik kontraesanez betetako mezuak iritsi zaizkigu eta zientzialarien artean ere eztabaida sortu duten hainbat gai agertu dira, hidroxiklorokinaren inguruko gatazka, esate baterako. Beste gai garrantzitsu bat aipatu ditugun maskaren ingurukoa da. Alde batetik, denborak erakutsi digu arazo nagusia logistikoa izan dela, alegia, maskarak lortzeko zailtasunagatik hasiera batean ez ziren derrigorrezko bilakatu. Aurreikuspen falta horrek eta protokolo zehatzen gabeziak, zalantzarik gabe, langile askoren kutsatzea ekarri du, osasun-langileak eta zahar-egoitzetako egoiliar zein langileak, adibidez. Ikuspuntu zientifikotik, maskaren erabilera orokortzeko eta arautzeko orduan ebidentzia zientifikoak bilatzen aritu dira, hasiera batean ez baitzegoen guztiz argi. Hau zuzenean lotuta dago SARS-CoV-2 birusaren transmisioarekin eta, azken hilabeteotan, oraindik erantzun guztiz argia ez duten galdera asko sortu dira: Nola transmititzen da birusa? Zer distantziara kutsa daiteke? Zer tamainatako ur-tantetan aurki dezakegu? Zenbat denbora iraun dezake birusak modu egonkorrean? Maskarak zer puntutaraingoa dira eraginkorrak? Maskaren erabilera okerrak segurtasun-sentsazio faltsua ez ote du ematen? Gainazaletan ere aktibo egon al daiteke birusa? Zenbat denboraz? Horietako galdera asko, eta sortu diren beste hainbat, erantzunik gabe daude oraindik eta zientzian bakarrik aurkituko dugu erantzun hori.

Gauza ñimiñoen zientzia ezinbestekoa da gure inguruan daukagun guztia ulertzeko eta ager daitezkeen arriskuei aurre egiteko. Hortxe dago zientziaren garrantzia. Orain SARS-CoV-2a ez den beste konturik ez dago, baina, atmosferako

kutsatzaile asko daudela jakin badakigu kimikariok eta kontu horrekin Eibarrera eta Zaldibarko zabortegira itzuliko gara. Kimikari buruzko azken liburuetatik ikasi ahal izan dugunez, dioxinak eta furanoak konposatu oso pozoitsuak dira eta, gainera, oso iraunkorrak dira. Horrek esan nahi du erdibizitza-denbora oso luzea izan dezaketela inolako aldaketa-erreakziorik jasan gabe. Jakin bagenekien tenperatura altuetan gertatzen diren hondakinen errausketan ager zitezkeela, baina, Zaldibarren gertatutako suteak nahikoa izan dira substantzia ñimiño horiek antzeman ahal izateko. Horrekin lotuta, zabortegiaren keak aztertzeke hartutako laginak Madrilera eraman behar izan zirela esan dugu. Alabaina, egileok geure buruari galdetzen diogu zergatik eraman behar izan ote zituzten lagin horiek Madrilen analizatzeko. Ez al dago teknika egokirik Euskal Herriko kimikako laborategietan? Ez al daukagu nahikoa prestakuntza duen kimikaririk?

Galdera horiekin, bide batez, hurrengo puntura goaz bete-betean. SARS-CoV-2 birusak eragindako COVID-19 gaitzak unibertsitateak eta eskolak itxiarazi zituen, eskolak emateko aukerak eta ikerketan aritzeko aukerak ia guztiz deuseztatuz. Bai, behintzat, ordura arte ohituta geunden moduan lanean jarraitu nahi bagenuen. Ikertzaile eta irakasleak garenez, lan gehiena laborategian egiten dugu, baina, egia da emaitzak lantzen ere denbora luzea egon behar izaten dugula. Modu horretan, COVID-19ak laborategian lan egiteko aukera kendu zigun bezala, aldi berean gauzak motelago aztertzeke, idazteke eta irakurtzeke aukera ere eman zigun. Ikerketan eta hezkuntzan bat-bateko geldialdia eragin zuen koronabirus ñimiño horrek. Guztia egun batetik bestera gelditu behar izan genuen eta orduan konturatu ginen zein garrantzitsua den egiten duguna. Batzuetan, beharrezkoak dira horrelako momentuak egiten ari zaren lana beste ikuspuntu batetik lantzeko. Hala ere, argi dago gure azpiegiturak ez zeudela prest telelanean aritzeko, alegia, telekomunikazio-sistemak erabiliz etxetik lanean aritzeko. Zientzia eta Hezkuntza inoiz baino garrantzitsuagoa den unean laborategiak eta eskolak itxita egon dira eta asko kostatzen da dena berriro martxan jartzea.

COVID-19ak, oro har, ikerketa-mundua txarrerako mantsotu du. Artikuluaren sinatzaileetako batek ziurta dezakeen moduan, ikertzaile gisa ekoizten dituen laginen karakterizazioa mantsotzea eragin du pandemiak. Hau da, birusa baino lehen laginen karakterizazioa nahiko erraza eta azkarra zen: laginak zerbitzu orokorretara bidaltzen ziren eta pare bat egunetan emaitza guztiak prest zeuden. Orain, laginak plastikozko potetan daudenez berrogeialdia pasa behar dute eta horrek ikerketa-lana asko oztopatzen du. Era berean, laborategian lan egiteko egunak murriztu egin dira, telelanean aritzeko egunekin tartekatzea komeni delako. Logistikoki, toki guztietan bezala, distantziak eta laborategietan lan egiteko pertsonen kopurua mugatu egin dira, eskuak garbitzearen garrantzia azpimarratu da, maskaren erabilera nagusitu da eta laborategiko gainazalen desinfekzioa areagotu da. Zentzu horretan lantokiko

garbiketa-zerbitzuek lan itzela egin dute. Teknikoki, tresneria zientifikoaren prestakuntzarekin erlazionatutako lan guztiak aldi baterako bertan behera gelditu dira. Ondorioz, gure lanean egokitzapen batzuk egin behar izan dira, ezinbestez.

Bestalde, ez dugu ahaztu behar laborategiko ikerketa egiteko baliabide material ugari behar dela: erreaktiboak eta instrumentuak, lanerako toki egokia, eta abar. Hori dela-eta, lan honetan ari garenok tamalez dakigunez, etengabe egon behar izaten dugu baliabide horiek eskuratzeko dirulaguntzen eskean. Dirulaguntza horiek askotan erakunde publikoek jartzen dituzte, inoiz erakunde pribatuek ere bai, eta normalean, dirua jartzen duenak erabakitzen du zein ikerketa finantzatzeko dituen. COVID-19aren pandemiaren eraginez, hainbat erakunde publiko eta pribatuk gaixotasun horri buruzko eta bera sortzen duen SARS-CoV-2 birusaren inguruko ikerketa finantzatzeko deialdiak argitaratu dituzte. Pentsatu behar da diru hori ez dela gero eskura egongo beste ikerketa batzuetarako, alegia, leku batzuetatik kendu dela besteetara eramateko. Jakina, COVID-19a gai garrantzitsua da orain, baina, horren aitzakian ezin dira beste hainbat eta hainbat ikerketa geldiarazi. COVID-19ak, beraz, ikerketaren aniztasuna gutxituko duen arriskua ikusten dugu, eta gainera, horri gehitu behar zaio konfinamenduak iraun duen bitartean hainbat ikerketa gelditu egin behar izan direla, kasu askotan, ez baita aukerarik egon esperimentuak egiten jarraitzeko. Egoera honetan, gure begirada hala-holako lan-egoeretan dauden doktoregaiengana eta bestelako aldi baterako ikertzaileengana doa. Izan ere, agintariek beste langile batzuentzat nolabaiteko konpentsatze-aukerak pentsatu badituzte ere, ez dago argi aipatu ditugunei etena gertatu dela kontuan hartuko ote zaien edo lehengo egoeran espero ziren eskakizunak hasiera bateko epeetan eskatuko ote zaizkien.

Ikerkuntzan ekarri dituen ondorioez gain, irakaskuntzaren arloan ere COVID-19a guretzat beste kontraesan handi bat antzemateko baliagarria izan da. Agian pentsatzen genuen hezkuntza-sistema orokorrean, eta unibertsitateak bereziki, hobeto prestatuta egongo zirela irakaskuntza telematikoa aurre egiteko, baina, orain azaleratu denez, telekomunikazioetan eta baliabide digitaletan genuen azpiegitura oso eskasa da eta ez da batere malgua izan kasurik gehienetan. Argi dago, hartutako neurriak direla-eta, lankideen arteko harremanak mugatu direla, eta horrek aurrez aurreko elkarlana zaildu egin duela. Sarritan, telelana edo email bidezko komunikazioa ez da nahikoa komunikazio eraginkorra lortzeko. Hala ere, Euskal Herrian dauden unibertsitate, zentro teknologiko eta ikerkuntza-zentro kopuru handia ikusita, garai konplexu hauetan haien artean kolaborazioa nahikoa egon ote den galdetzen diogu geure buruari. Euskal ikertzaileen komunitatearen sarea eta haien harremanak hausnartzeko puntu garrantzitsua dela pentsatzen dugu, are gehiago horrelako egoera zailei aurre egiterakoan. Ziur aski, komunitate bezala askoz ere gehiago egin genezakeen.

Ikerketan ez ezik, irakaskuntzan ere aritzen garenok ikusi dugunez, irakaskuntzan ere izan du eragina COVID-19ak, eta ez txikia. Irakaskuntza online egin behar zela erabaki zenenean, gure ikasgaiak online irakaskuntzara moldatu behar izan genituen. Horretarako irakasleok formakuntza gutxi genuen eta, ikastaro batzuk eskaintzeaz aparte, oro har, ez da baliabide handirik eskaini. Egoeraren bat-batekotasunak ere agian ez zuen aukera askorik eman. Nolanahi ere, ikasturtea hasia dagoela irakasgai bat aldatzeko hainbat material prestatzea eskatu zaigu itxialdia hasi eta berehala. Unibertsitate-mailan behintzat, irakaskuntzaren moldaketa horretan laguntzeko ikastaroak jaso baino lehen gertatu zen, esaterako. Argi dago egoera horretan nekez berma daitekeela hezkuntzaren kalitatea, gainera, informatika-zerbitzuak estu ibili zirelako irudipena dugu. Zentzu horretan, ez dirudi baliabide gehiago jarri direnik prozesu horietan laguntzeko. Unibertsitateko ikasgai orokorrenetan eta Bigarren Hezkuntzako zenbait arlotan, posible da euskaraz materiala topatzea, baina, gai oso zehatzen kasuan ingelesezko materialak euskaratu behar izan dira korrika eta presaka edo itzuli gabe erabili behar izan dira. Horrek zailtasunak ekarri dizkio hainbat ikasleri. Materiala prestatzeko lan itzela egin behar izan dugu eta ikasleekiko elkarrekintzak zaildu egin dira, normala den bezala.

Horrek guztiak erakutsi digu teknikoki atzeratuta gaudela, edo egon gaitezkeela, onartzeko bidea. Ikerkuntzak eta irakaskuntzak baliabide ekonomiko egokiak behar dituzte krisi-egoerei aurre egin ahal izateko. Kontziente izan behar dugu, gainera, arlo horietan egindako gastuak ez duela etekinik emango epe laburrean. Sarri askotan, etekinik ez du emango. Nork auresango zuen Txinako saguzarrak ikertzen baliabideak xahutzea beharrezkoa zela? Alabaina, SARS-CoV-2 birusari aurre egiteko ezinbestekoak dira horrelako ikerketak eta irakaskuntza online eredurako prest izatea. Hortaz, irakaskuntzan argi geratu da telelanak baliabideak behar dituela eta materialen prestakuntzak denbora behar duela. Espero dezagun, hemendik aurrera, dioxinen eta furanoen edo amiantoaren kasuan bezala, erraustegietako tximinietatik ihes egiten duten arriskuak eta haien kontzentrazioak neurtzeko baliabideak izango ditugula. Horrexegatik, Euskal Herriko unibertsitateetan instrumentazio egokia eta aurreratua beharko dugu laginak Madrilera bidaltzeko beharrik ez izateko.

Birusak eragindako pandemiak gauza asko erakutsi dizkigu. Telelanak ere bai. Horrekin batera ikerketa-artikuluak idazteko eta irakurtzeko denbora asko behar izaten da, sarritan soberan ez daukagun denbora; izan ere, askotan denbora libreza ez da bateragarria laborategiko lanarekin. Eskolak taxuz prestatzea ere lan itzela da irakaskuntzan, eta, orain inoiz baino gehiago, irakaskuntzarako materialen prestaketak denbora-inbertsio itzela behar izan du. Ez da erraza online ereductan irakastea, modalitate horretara egokitzeko denborarik gabe, prestakuntzarik gabe eta are gutxiago zientzia esperimentalak irakatsi behar direnean. Argi dago badirela irakaskuntzan zein ikerketan ezinbestez aurrez aurre egin behar diren lanak, experi-

mentuak ikerketan, ikasleekiko zuzeneko harremana irakaskuntzan, eta horiek egin ezinik egon gara. Hala ere, hemendik aurrera telelanari balio handiagoa emango zaiola uste dugu eta horrek lanaren eta familiaren arteko bateratzean lagunduko du, ziur.

Ekarpen hau sinatzen dugunok kimikaren arloko ikuspegi nahiko zabala daukagu, ikerkuntzaren eta irakaskuntzaren munduaren lehen pausotan eta azkenekoetan gaude, eta ikuspegi zabalez idazten dugu. Argi dago telelanak aukera onak ekarri dituela, esaterako, garai gogor hauetan familatik gertuago egoteko aukera eman digu, egoera emozional gorabeheratsuak arinduz. Gauzak lasaiago egiteko aukera eman digu, baina, argi dago konfinamenduan ekoizpena ez dela izan hasiera batean pentsa zitekeena bezain handia. Lehen ikerketa batzuk ere argitaratu dira agian pentsatuko ez genuen arrisku baten berri emanez. Hain zuzen ere, oraingoan ere emakumeen gain ondorio latzagoak izan ditu pandemiak eta akademiaren mundua ez da horretatik kanpo geratu.

Lehen ikerketek erakutsi dutenez, pandemiaren garai hauetan emakumeek ikerketa-lan gutxiago argitaratu dituzte eta ikerketa-proiektu berri gutxiago abiarazi dituzte haien kide gizonek baino. Ziur emakume batek baino gehiagok galdetu diola bere buruari nola den posible etxean ume txiki bat zaintzen egotea ikerketa-lanak idazten eta argitaratzen diren bitartean. Bada, telelanaren ondorioetako bat horixe izan da: etxeko lanak eta haurren zaintza ez bada berdintasunez banatzen, oso zaila da etxetik lan egitea. Etxeak lantoki, bizitoki eta eskola bihurtu dira eta ez da erraza guztia bateragarri egitea. Horrexegatik ikusi da emakumezkoek argitaratzen dituzten zientzia-lanak pandemiaren eragin soilagatik espero zitekeena baino gutxiago direla. Jakina, pandemiaren aurretik ere portzentajeak ez ziren berdinak, baina, orain arrakala zabaldu egin da berriro.

Argi dagoena da SARS-CoV-2 birusa eta beste arrisku batzuk, dioxinek, furanoek eta beste konposatuek eragindako kutsadura kasu, gure artean geratzeko iritsi direla. Dioxinak eta furanoak urte askotan egon daitezke Zaldibarren, Ermuan eta Eibarren; izan ere, konposatu horiek, DDTa edo lindanoaren antzera, biometatu egiten dira, hau da, kate trofikoan sartzen dira eta pixkanaka metatuz joango dira. SARS-CoV-2 birusa ere gure artean gelditzeko etorri dela dirudi eta, gainera, denbora luzez egongo dela gure artean. Bere presentzian bizitzen ikasi beharko dugu.

Horrexegatik, egoera gogor eta latzetatik ikasteko gai garela esatea gustatuko litzaiguke. Hala ere, orain arte gertatu diren hondamendi ekologikoak aztertuta, zaila dirudi ikuspuntu positiboak. Oro har, asko kostatzen zaigu prebentzio-neurriak hartzea eta arriskuak ez ditugu barneratzen heriotzak agertzen hasten diren arte. Amiantoaren kasuari begiratu besterik ez dugu. Horregatik kosta egiten zaigu COVID-19ari eragin positiboak ikustea. Ikerketaren munduan protokoloak aldatzeari ezinbestekoa deritzogu; izan ere, konfinamenduaren itzulera gertatuko balitz, ikertzen jarraitzeko

modua bilatu beharko litzateke. Bestalde, ikerketaren garrantzia ez da krisialdian bakarrik azaleratu behar. Osasungintzarekin gertatzen ari den bezala, ezin ditugu heroiak alde batera baztertu arriskutik salbu ikusten garenean. Osasuna, ikerketa eta hezkuntza beti egon behar dira baliabidez ondo hornituta, hain zuzen ere, krisialdiei modu eraginkorragoan aurre egiteko.

Zenbait lankidetzak ere gertatu dira COVID-19aren garaian, hori argi dago. Birusen fisika aztertzen duten taldeen artean, esaterako, aurretik sortuak zeuden sare batzuk indartu egin dira. Talde horiek egiten duten lana testuinguruan jartzeko eta indartzeko ere balio izan du. Lankidetzak horren adibiderik onena, ziur asko, EHUn Ugo Mayorrek gidatutako lana izan da, PCR protokoloari dagokiona eta test merkeago eta azkarragoak egitea ahalbidetu duena. Lankidetzak espontaneo horri esker, euskal sareko zientzialariek egin dezaketen lan izugarria azaleratu zen, kasu horretan COVID-19ari aurre egiteko. Koronabirusak eragindako pandemiak argi utzi du ikerketa ezinbestekoa dela eta birus ñimiñoena ikertzea ere interesgarria izan daitekeela etorkizunean. Maiz birusen eredu sinpleetatik abiatzen garen arren, eredu horiek baliagarriak dira ondoren sistema konplexuagoak ulertzeko orduan. Horrexegatik da hain garrantzitsua oinarritzko ikerkuntza. Agian egiten den unean ez du balio, baina, geroago gertatuko den zerbaiti azalpena emateko gakoa izan daiteke.

Amaierako puntu positiboa ere jarri nahiko genuke, hori bai. Ikerkuntzan eta hezkuntzan telelana aukera gisa ikustea oso onuragarria izan daiteke, baina, modu egokian egin behar da lan hori. Langileen osasun emozionala asko zaindu behar da eta, ikusi dugunez, telelanak ez du inondik inora esan nahi lan gutxiago egiten denik, justu kontrakoa gertatu baita hezkuntzaren munduan behinik behin. Kimikari garen neurrian, barre triste batekin ere ikusi dugu COVID-19a; izan ere, mugikortasuna mugatu diguten garai honetan hiri eta herrien kutsadura murriztu eta atmosfera garbitu dela ikusi dugu. Kutsaduraren ondorioz, duela hogeita hamar urte baino gehiago Himalaia ezin zen ikusi Indiatik eta kutsadura-mailaren jaitsiera espaziotik ikusgarria da. Espero dezagun kontzientzia pixka bat aldatzeko gai izango garela SARS-CoV-2 koronabirusa garbitzaile atmosferikotzat saldu behar ez izateko...

1.1. BIBLIOGRAFIA

Lopez-Gazpio, Josu (2020): «Emakume zientzialariak eta COVID-19a», Zientzia Kaiera, <<https://zientziakaiera.eus/2020/06/03/emakume-zientzialariak-eta-COVID-19a/>>.

Elhuyar Zientzia (2020): «SARS-CoV-2 birusa detektatzeko test bat baliozkotu du Euskal Herriko zientzialari-talde batek», Elhuyar Aldizkaria, <<https://aldizkaria.elhuyar.eus/albisteak/sars-cov-2-birusa-detektatzeko-test-bat-baliozkotu/>>.

- Galarraga, Ana (2017): «Zientzia motelaren alde», Zientzia.eus, <<https://zientzia.eus/artikuluak/zientzia-motelaren-alde/>>.
- Magro Eizmendi, Imanol (2020): «Zaldibar, maskararen garaian», Berria, <<https://www.berria.eus/paperekoa/2102/014/001/2020-05-16/zaldibar-maskararen-garaian.amp.html>>.

ARTE PLASTIKOAK

**Laurent Guyot (1781). *Arteen alegoria.*
Bilduma pribatua.**

2. Gertatu ez balitz zer? Arte plastikoak utopia eta distopietatik haratagoko garaietan COVID-19az geroztik

*Isusko Vivas Ziarrusta*¹, UEU, EHU
*Amaia Lekerikabeaskoa Gaztañaga*², UEU, EHU

Laburpena: 2019-2020an gogor jo gaituen gizakiarengana heldutako birus globalak bazterrak zorabiatuko dizkigula ohartu digute. Diziplinen eta jakintza-arloen garapenak zein etorkizuneko perspektibak ere. Badirudi Arte plastikoaren alorra ez dela korronte horretatik bereiziko, beraz. Artikulu honetara dakarguna ez da Artearen ibilbide historikoan eta horren analisisan oraintsuko errealitateak utzitako kezka eta afera, baizik eta Artearen sorkuntza-lanari dagokiona. Arteak bizirauteko, testu honetan aipatzen diren betebeharrak batzuk ezin ditu alde batera utzi, gure iritziz. Ezen Arteak ez da irudi soila, pantaila nahiz monitoreetatik erraz mugi daitekeena; ezin uka dakiokkeen gorpuztasun eta materialtasunaren jabe baita. Helburua, hortaz, betebeharrak minimoak zeintzuk diren aurkeztea da eta erronka zailena, horiek mantendu/eguneratu ahal izatea, COVID-19ak azkartu baino egin ez duen artetikintzaren eraldaketa-prozesu luzean.

Gako-hitzak: Arte plastikoak, betebeharrak, erronka, espazioa, etorkizuna, irudia.

2.1. SARRERA KONTUAK...

Osasun-gaitzaren ziklo gaurkotuak bizi-paisaiak aldrebestu dizkigu. Delako eraldaketa, batik bat, paraje humanoaren ertz-bazterrok sano ukitu eta astindu dituen, etengabe «gelditzeko datorrela» esaten digute eta, hala helduagatik, tarte luzez biziraungo duela gure etorkizun zalantzarikaren aitzinera so; ortzi-muga lausotuaren urrunean galdera-ikurra aurrez aurre irudikatuz. Hitz hauek eskainiak ditugu, halaber, egunero *mantra* bailiran errepikakorrek eta maiztasunez entzunda ere, oraindik orain arraro samar egiten zaizkigunak, alegia, gure egunerokotasun-grina normalduaren gurariaz. Aitzitik, «normaltasun berria» deritzon izendapen

1. UPV/EHUko irakaslea, Eskultura Saila, Arte Ederren Fakultatea. UEUko kidea. isusko.vivas@ehu.eus

2. UPV/EHUko irakaslea, Eskultura Saila, Arte Ederren Fakultatea. amaia.lekerikabeaskoa@ehu.eus

potolo baizen teknokratikoak eragindako hauspoaz, gure bizimoduak aldatzear direla dakusagu.

Zorigaitzeko gaixotasunen kontu gaiztook, edonola ere, ez dira modernoak ez eta modernitate berantiarrekoak, aspaldikoak baino. Pandemiaren garaiak zinez errepikakorrek eta ezagunak izan ditugu Europa zaharrean³. Izan ere, kolore, izen eta adjektibo askotako izurriteek (beltza, bubonikoa, horia, justinianoa, zuria, antonianoa...) gorriak eta bat ikusarazi zizkieten arbasoei. Horrela sortuak izan baitira historiaren joan-etorrian gaur atzematen ditugun paisaiok eta garaian garaiko Artean izan ditugun bilakaerak. Giza ustiapenak medioan jarri dituen baldintzak⁴ beti egon dira izurriteek jota; horiek egokitu dituzte ia modurik ohikoenean nortasunei, irudimenei eta imajinazioei buruzko *kosmo*-ikuskerak.

Ikuskera horiei darien usaina batzuetan utopia galduena lez heltzen zaigu; besteetan, ordea, urrunetik ere sumatzen dugun egoera distopikoen kiratsaz. Batak eta besteak etorkizunera garraiatzen gaituzte, nahiz eta lehenaren izendapena XVI. mendearen hasieratik ezaguna dugun. Gizarte idealak ezinezkoak izan dira betidanik, onura orokorren esperoan imajinatu ditugun giza antolaketek hamaika buruhauste sortu baitituzte, mundu hobeagoen ametsak edozein tokitara heldu diren neurrian. Neurri berekoak baina alderantzizko zeinuaz zein keinuaz, utopien kontrako norabidean ernalduriko distopia beldurgarriek «gizaki» estatusaren bektore-orratzetan «ipar magnetikoa» alderantzikatzen dute eta berebiziko esperantzaren kontra jotzen dute. Horiek darabilten gako-hitza humanismoaren galera izaten da askotan, makina bat arrazoi direla medio; dela gobernu tiranikoen maltzurkeria, dela eguratsaren aldaketa bortitza, dela gizartearen kolapsoa, dela edozein gradutako kataklismo-eztanda lehergarria, direla birus kutsakorrek; guri orain gehien eragiten digun gizarte-anabasa. Utopia negatiboaren izaera gogor markatuz, fikziozko hainbat paradigmaren irudizko errepresentazioetan gorpuztu daiteke. Horien zurrumbilo bien paraleloan ukroniaren literatur generoak iragan-paisaietan inflexio-puntu bat azpimarratzen du, goren mailakoa, gertaeraren batek hortik aitzinerako mundu-panorama guztia hankaz gora jarriko duena. Horiek, literaturatik bestelako arteetara ere salto eginez, irudi-jario oparoz agertzen zaizkigu. *Gertatu ez balitz zer?* beraz, itaun aproposa da ukroniari hastapena jartzeko, haize-boladaren erdiguneko abiapuntu dibergentean. Horrela irudikatzen ditugu bizi izan ez ditugun zorabiatzeko errealitateak, tangenteak, gure ingurunea ukituz beste ingurugiroak (antzekoak baina desberdinak) egituratzen dituztenak. Ukroniak behin baino gehiagotan zientzia-fikzioaren indarraz irensten ditugu, horietatik at salbu bageunde bezala. Bat-batean, gaurkotasun nabariena duen eta lerro xume hauek idaztera garamatzan aitzakiak delako erpin historikoa irudimenaren erraietatik espazio eta denbora bizikorrera erakarri digu. Jauzi batez konturatu gara ingurumariko paisaiak bat-bateko eta

3. Nahiz eta behin baino gehiagotan, beste herrialde, lurralde, kontinente eta latitude batzuetatik eratorriak izan.

4. Medioarekiko elkarrekintzaz islatzen da alderdi sortzailea ere, lehenengoz aurrerapen naturalista gisa eta gero organikoa, modernoa, kontzeptuala eta abar (Barnuevo, 2020).

ezusteko korapiloa jasan duela espazio-denboraren kontzentrazioan. *Gertatu ez balitz zer?* galderak arraposturik ez duela kontu eginez, sarrera honetan presente daukagu oraindaino kolokan zeuden asmoak bizkortu direla, eta etortzeaz dauden «eurien» prezipitazioak ziurrenik ez duela atzera-bueltarik zilegi aurkituko. Euria dirudien arren, azido-jasak eta birus-zepak lore pozoitsu mutagarrien sen plastikoa ireki digute.

2.2. IRUDIA EZ DA ARTEA; ARTEA(K) EZ D(A)IRUDI...

Ustez nobedade handiko IKT teknologia berriek —eta ez hain berriek— pantailan barrena edozertarako gai izatearen itxura eta itxaropena pizten digute sarri askotan. Baina Artearen gure esparruan, jakin badakigu gertatzen diren irudiak ez direna Artearen sinonimo ez parekide; zeren Arteak gorpuztasuna nabarmentzen baitu, ez bakarrik bolumena baizik espazioa, nahiz eta berori hiru dimentsiokoa zein bi dimentsiokoa izan. Eta bi dimentsioko izaerak, bere horretan, ez du irudia definitzen; ez behintzat gaur egunean irudi legeaz gailentzen zaizkigunak.

Argiro ohar gaitezke testuinguru horretan, nolatan Artea irudi-ilustrazio segida anitzen pasadizo huts bezain hutsala bilakatu zaigun, bai figuratiboki baita abstraktuki ere justifikagarriak omen diren ideiei dagozkienak. Arte plastikoaren teknika eta agerkari mota orok irudia du, irudiaz baliatzen da, baina ez da irudia, hala ere, den/duen bakarra. Irudi landuaz baliatzea zilegi da askotan, baina irudiek ere «hedadura» mordoa dauzkate; batzuetan ordenagailuko pantailarik arruntenean eta etxekoenean atzemangarri ez direnak. Irudia «era-biltzeaz» gain, hortaz, Arte plastikoak espazioarekin gorputzek sortzen duten harremanaz eraikitzen dira, tokian bertan egotearen hausnarketaz, espazioaren eskala-artikulazioaz eta begiradan birsortzen diren erlazio topologikoen elkarrekintzaz, nahiz eta ikusten dena bolumenak edo proiektzioak izan. Bestalde, argazki-aparailuaren eta bideo-kameraren ikusteko era, adibidez, ez da begiarena. Ikuspuntuak, hutsuneak, posizioak, denborak eta mugimenduak ez baitira berberak, inolaz ere.

Batzuetan irudia kolpe gisara antzematen da; irudi itsu eta entzungarria, irudiaren isiltasunean depresioa den soinua, Albert Corbik aitatu zuen moduan. Argazkia ere kolpe bat izan daiteke bere horretan, instant bat konfiguratzen duena, eta irudi bat baino entzungorragoa denari arreta eskainiz, soinua ikusarazten duena, edota ikusizkoa entzunaz, orainaldia baino lehen gertaturikoa erakartzen duena. Soinuaren irudia bistarazteko aitzakia izango da horrela (Corbí, 2015: 2), eta soinuak, badakigu «erresonantzia-kaxa» behar duela uhinak heda daitezen, mugimenduko irudiek ere espazioa behar duten bezala; «ordena-gailu» traketsetatik aparte.

2.3. ERRONKETATIK BETEBEHARRETARA...

Aurrekoari kateatuz, Arteak oihartzuneko edo oihartzunaren toki-lekuak materialitzen ditu: hain zuzen ere, «materiaren eta espazioaren arteko elkarriketa, dar-dar

bihurtzen den logosa, espazio geldoagoaren (materia) eta materia azkarragoaren (espazioa) artean» (Pérez, 2018: 71). Soinuaren erresonantzia horietan «masaren eta espazioaren gaineko sentikortasuna ageri da, garrantzi parekidean lan eginez (in)kontzienteki, soinu bakarrean (*soinu bakarra*), baina biena eta batera, *mugen zurrumurrua*, hau da, lankidetzaren ziozko erresonantziaren definizioa ezartzen duen talkaren funtsezko puntuan» (Pavo, 2018: 83). Funtsezko eragiketa tekniko horretan kontzentratua geratzen da, egiturazko hutsunean masa eta materia «narrazio plastiko bat sortzeko bat eginda, eraikuntza-bidaia korrelatiboan murgilduta. [...] *Tartea*, artekoa, masan zehaztutako bidea da, bi elementu masibok ezartzen dioten muga formalean zehaztutako espazioa. Masak espazioaren definizioa ahalbidetzen du, espazioaren jarraitutasuna moztzen duen elementu gisa aurkezten delako: bere euskarri formala da (mozketarik gabe, etenik gabe, ez dago espazioa eraikitzerik)» (Pavo, 2018: 82-83). Horrela, bada, narrazio-etendurarik gabe ere ez dago Artearen zentzuzko ulermena eraikitzerik. Zelan lortuko genuke pantailaren irudi-emari jarraituan mozturarik? Etendurarik? Amatatzea edo matxura ez badira uneko anekdotak baino? Hori litzateke erronketatik betebeharrak ahaztu ezin dituen Artearen patua.

2.3.1. Espazio-antolaketaren betebeharrak fisikoa

«Espazio huts baten barruan dagoen gorputz orok tentsio bat sortzen du leku horrekiko; izan ere, arkitekturaren inguratze-espazioak gorputzaren gutxieneko materialtasuna itzultzen digu. Gorputzaren eta espazioaren arteko immanentzia-printzipioak».

Peio Aguirre (2019: 7)

Denborazko ardatz kronologikoan agerkaririk izan duten arte-adierazpideek betidanik espazio fisikoak okupatu dituzte; horrek ez du esan nahi, inolaz ere, Artearen funts halabeharrezkoa beti espazioa izan denik. Beharbada kobazuloen iluntasunean espazio-akotazioaren lehen urratsen pertzepzioa gauzatuko zen, belztasun hotz-beroaren sabeleko su laranjaren distirak zirauen bitartean; gero, itzali ostean, itsu-itsuan ezinezkoa baitzen. Handik kanporako bidean, arkitektura asmatuko zuten izaki primitiboek —asmakizuna ala aurkikuntza den nork ziurtatu—, hortxe iragarri espazio zabalarekin hastapeneko elkarrekintzaren aktibazio intelektuala, eta lurralde soilaren paisaia bilakatzea⁵. Hemen utziko dugu zeren eta gerora eman ziren aurrerapausoak galantak eta zirrargarriak izateaz gain zehaztasunez dakizkigu...; monumentu-ideiaren jaiotzea, joandakoaren ordezkapena eta gorazarrea, eraikuntzaren funtzio erabilgarri/sinbolikoak... eta iragan mendeak eguneratuz, Arte plastikoaren diziplina-esparru modernoak.

5. Kobaren paretan geldituriko arrastoak, zeramika-piezen gainazalean eginiko diseinuak, komunitate murriz baten dantzak nahiz tenpluek eta piramideek berek gizakiaren existentzian aldaketak eragin zituzten ezagutzaren zabaleran hedatuz, gerora historiak trazatuko zituen denborazko lerroen arabera; pentsamenduaren akzioak bizi-ingurunearen gain marrazturiko topaketen antzean: horra hor paisaiaren sorrerako ideiarik primitiboena (Barnuevo, 2020: 19).

Monumentuetatik *Minimal Art* zeritzonaren proposamenetara espazio fisikoaren betebeharrak dirau, baita Arte Kontzeptualaren baitan ere. Modernitate-akabuko urteetan, Susan Sontag-ek gardentasunari buruzko gogoetak plazaratu zituen 1967an, burura ekarritz, «hutsik» dagoenari begiratzean ez dugula ikusten uzten. Bazterrak ez ikusteagatik ere orduan hasten baikara ikusten, eta hori Euskal Herriko kantuetan erruz aditu izan dugu. Bateratasuna hautemateko prestuak, beharrezkoa dela inguratzen gaituen hutsuneari arreta jartzea, belarria tente izatea zentzumenen zolitasunaz. «Alabaina, egungo munduan, informazioz eta irudiz betetakoan, materiala ez den gorputz bako irudia nagusi denean, gardentasuna amets hutsa da. Horregatik, irudikapenari estalkia kentzeak materialtasunera itzultzea esan nahi du» (Aguirre, 2019: 7-9). Espazioa baita, ez irudikorra baizik gorputz-ingurukoa, hausnarketaren ardatza eta ikustearen akzioa natura-espaziodunaren keinu legez, «eskulturaliki» gorputz mamitutakoa (Palacios, 2017).

2.3.2. Kokapen-estrategien betebeharrak praktikoko espaziala

«Egitearen bitartez, memoria denboraren euslea eta erregistroa da, subjektu-objektu-paisaia elementuen arteko fusiozko konfirmazio giza azaleratzen da».

Izaskun Álvarez (2020: 100)

Espazioa bera ere Artearen berebiziko materia izanik, kokapenak toki-lekuetara egokitze-prozesuan leudekeen gorputz, forma eta soinuek zeharkatzen dituzten jartze edota ezartze-estadioak seinalatzen ditu. Formaren materialtasuna modu praktikoa ez ezik, kontzeptu bezala ere birpentsatu behar den heinean, kokapen-estrategiek eragiten dute. Horiek, praktikoa dira erabat. Baina ez pantailan maneiatu eta lor daitekeen praktikotasuna, baizik eta oratzearen, mugitzearen, aldatzearen, birkokatzearen eta buelta ematearen aplikazio metodologikoz menperatzera ailega daitekeen praktika fisikoa eta, nolanahi ere, arkitektonikoa. Gizakiak espazioarekin deskribatzen duen «distantzia fisiko» aldakorrean oinarria duena. Transformazioak eragindako abagune horretan, etengabeko aldaketan dagoena, Arte plastikoek zenbaitetan presentzia hartzen dute eta bere barne-zentzua «muntatzen» dela praktikoki frogatzen dezakegu.

Horiek estimuluok, distantziaren baitakoak direla dudarik ez, eta horien arabera espazioa gorputz bihurtzen da Arteak ezinbestekoak dituen zeinahi kokapen-estrategia praktikotan. Euren proiektzio-indarra sorturiko objektuan ezartzen da, non beste subjektuek parte hartzen duten, baina ez dira lehen mailako akzioaren erdigune. Hemen ezberdinduriko bi prozesu koka daitezke. Aurrena, abstrakzio-prozesua, idealaren espazioa, analisi horiek produzitzen eta egiten diren lekua; laborategiaren espazioa. Hurrena, obraren —Artelanaren— errealtate ukigarriaren espazioa litzateke, laborategiaren aplikazioarena hain justu ere. Subjektuak urrundu edo lekualdatzeko gaitasuna duenez, harreman abstraktu bat eratzen du paisaiaren ideiarekin, bere adiera organikoan bederen (Goldsworthy, 2006). Nola edo hala, ikuskor egindako kanpo-espazioak agertoki digital zein telematikotik simulakroz landa

apenas dauden euriaren, eguzki-izpien, lainoaren, txingorraren edota geldotasunaren bizipen sentigarriak hartu ditu; arroka bat ukitzen dugunean bere inguruko espazioa lantzen baikabiltza. Esfortzu bat da, hain zuzen ere, konprenitzeko zergatik harri hura han/hor zut mantentzen den eta norantz doan, ez baitugu aurkitu dugun zonatik oso urrunera mugituko, badaezpada ere. Digitalki gabiltzala ingurumariak, kotak eta eskalak nahiz desplazamenduak ere mozteaz gain, gure garunak kontrolpean dituen/zituen kokatze-ardatzak mentalki berrantolatu beharrean geundeko.

2.3.3. Lengoaia ezohikoen komunikazio-betebehar ez-usadiozkoa

«Discursus-aren abolizioaz; hitza kontenplazio eraldaketa edo transformazioa (excursus) nozitzen da».
*Alberto Díez*⁶

Mintzamen fonetiko fonologikoaz gaindi, Arte plastikoen edukia ohiko komunikazio-sistemetatik alderatuz, diskurtsoetan eta narrazioetan etendura-tarteak probokatzea ere bada. Behinolako urradurak, zirrikituak; nondik kode linguistikoak erabat irristatu eta eskapatzen diren. «Ez al da artearen zeregina benetakoa den horretan zulo bat egitea, espazio eta denboran irekigune bat sortzea, bertan ez zegoena arakatzeko? [...] Hainbat arauen menpe daude subjektu gisa definitzen gaituzten lengoaia eta zeinu-ekoizpena» (Aguirre, 2019: 7). Horretan sakonduz, Louise Bourgeois artista handiak Arteari ezohiko komunikazioaren sena aitortzen zion; bere kode propioen barnean murgildurik, aditzen duenaren interpretazio propioaren arauetara moldatua. Bestela adierazita, sorkuntza artistikoa komunikazio modua bada, sinbolikoa izango da, eta exijitu ahal zaion ulergarritasuna interpretaziozkoa izango da. Artelan bat irakurgarri eta gardena kontsideratzearen erroreak *semiosis* izaeraren bere funts partikularra iristeko sarrera galaraziko luke (Mitxelena, 2019). Arte plastikoetan maiztasunez hitza keinua baita, eta keinuzko lengoaia ez-hitzezkoa da, nahiz eta berorri lengoaia deitu (kasurako, irudiena). «Keinuaren bidez pentsatzen da (edo keinua da pentsatzeko modu bat, edo [...] gorputzarekin pentsatzen da afekzio bidez)» (Pavo, 2018: 81-82). Horko hori, ziurrenik, hitza eta aditza irudi bilakatzearen eragiketa baino aberats-konplexuagoa litzateke.

Halaber, azken mendean, azken hamarkadetan eta, oro har, azken urteotan, testu bidezko mundu-pentsaera irudi bidezko mundu-ikuskerak ordezkatu duenean, aspaldi geneuzkan muga-ertzak aztoratuko dira; euren helburua ez soilik pertsonen baizik eta pentsamenduen zirkulazio askea oztopatzea izanik, gizarteetako plano askotan eragingo dute. Batzuetan modu kolektiboei erreparatuz eta beste batzuetan egikera indibidualagoan barnetik zulatuz. Muga-lerroak espazialak, geografikoak, politikoak, mentalak eta teknologiazkoak ere izan daitezke. Istant honetan argi dugu

6. Arantzazuko Gandiaga Topagunean, 2019ko urriaren 18 eta 19an eskainitako hitzaldian aipaturikoa. «Artea eta lurraldeko espazio komunaren transformazioak III. Mintegia. *Oteiza: natura-laborategia-Natura*». TECTar Ikerketa Proiektua eta KREAREak Eusko Jaurlaritzako Ikerketa Taldea, Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU).

muga teknologikoez behintzat, helmuga mentaletan influentzia nabaria izango dutela Arte plastikoetan, ezohiko komunikazio horren lengoaiaren ernaltzeko aukeretan.

2.3.4. Arte-irakaskuntzaren betebeharraren transmisioa

«Artelanez, obrek, ez baitute mezu konkreturik transmititzen eroale neutroak bailiran; transmititzen dituztenak esperientziak dira».

Juan L. Moraza; Salomé Cuesta (2010-2011: 8-9)

Atalari hasiera ematen dion aipuak argi uzten du artelanez, batik batik, esperientziak transmititzen dituztela eta ez hainbeste mezuak. Hori horrela suertatuko da autoreen eta ikusleen edo hartzaileen (hobeki esanda) bizipenetan translazioak lortzen dituzten heinean. Horregatik, artelanez difusio-funtzioak gainditzen dituzte: beren-beregiko transferentzia modu bakuna. Artearekin transmititzen dena ez da irakaskuntza peto-petoa, hartzaileari sentiarazten dion eta obraren konfigurazioa amaitzeko konpromisoa jartzen dion elaborazioa baino. Arteak emozioak transmititzen baitu, ezagutzaren natura osatugabea —gutziz ez jakitearen jakintza—; hau da, arte-adierazpideen emaitzetako galdera-ikur txit apartak eta betikoak (Moraza; Cuesta, 2010-2011).

Hezkuntza (heztea), irakaskuntza (ikastea, trebatzea) eta transmisioaren artean, Arteari tokatzen zaiona azken hori izango da era markatuagoan. Arte-hezkuntza orokorra gizatalde zabalarentzat izan daiteke eta ohiko sistema zein metodoetara egokitu daiteke, oraingoak eta etortzeak leudekeenak; analogikoak eta baita gainontzekoak ere. Heziketa-esparruan bertan eta beste arte-erakundeen gerizpean atxikiak. Irakaste-ikaste prozesuan sorkuntzak parte hartuko du eta baliabideak berezituagoak lirateke. Laburbilduz, hau da Arteak irakasteko maila ertaineko zein goi-mailako egiturekin posible egin beharko litzatekeen formazioa eta aldaketa bortitzen eraginpean moldatua izan dena: metodologia aktibo, kooperatibo eta kolaboraziozkoak, ezagupenetatik gaitasunetara jauziak eta COVID-19a baino lehen izan ditugunak. Etorkizunean birtualtasuna eta digitaltasuna leku gehiago bereganatuz joango direla uste da. Alabaina, transmisioa gerta dadin tresna batzuk ezinbestekoak direla defendatuko dugu. Arte plastikoek materialtasunean aurkitzen dute egitura eta elementu anitzen artikulazioa. Emaiza irudizkoa izanda ere, egikeran ez du irudiak bakarrik parte hartzen; ekidinezinak baitira atal hauetan aipagai izan ditugun betebeharrak praktiko, fisiko, espazial, transmisore eta kokapenezkoak. Horiek dira egunotako ezjakintasunen kolokan nola mantenduko diren ezin asma ditzakegunak.

2.4. ONDORIO ANTZEAN: ARTEAREN BETEBEHARRAREN TEKNIKOAZ

Arte plastikoaren betebeharraren teknika ez da soilik prozedura ezberdinei dagokiena, baizik eta antolakuntza material eta egiturazkoen ahalmenen barruan, diziplinarietako eremuetara doana. Tailerreko edo tokian bertako lana nahitaezko baldintza da,

posibilitate errealen eta intentzio esperimentalen bitarteko tentsioan dagoena, materialen erresistentziari eta menderakuntzari lotua. Esperientziari forma ematen dioten aldagai dibertsoei muzin egin gabe, kultur aspektu sinbolikoen, irudimenezkoen eta ukigarrien artikulazioan datza, errepresentazio antzuetatik harago (Moraza; Cuesta, 2010-2011: 8). Errepresentazio horiez blai, sarritan saiakera franko proposatzen dira Artea biltzeko, erakusteko eta saltzeko erakundeetatik. Museoei, galeriei, arte-zentroei eta bestelako agentei (arte-merkatariei, galeristak, bildumagileak eta erakundeak berak ere) zein arte-bitartekaritzaren kudeatzaileei (arte-kritikariak, historiagileak, komisarioak, etab.) ahaletzen eta bat egiten dituzte eta berorien harian izango ditugu oraingo itxialdiarekin han-hemenka argudiatu diren erakusketa birtualak, museoetako aretoetatik bidaia birtualak, gida birtualak eta birtualtasunezko beste hamaika eskaintza. Bizirauteko edota salmentarako, nahiz erakundeen lanari eusteko efizienteak izan daitezkeen bidezidorrak.

Baina egitasmo kontziente bezala, kontenplazioaren bertutean trebatzeko, «atseden hartzeko, gelditzeko aukerak baztertzeko» (González, 2018: 43). Orain presente egiten zaigun egoerak zientzia-fikziozko gidoiaren antza du; aitzin utopiai ahanztuta, distopiatik ukroniara doana, testu xume honen izenburuak dioten moduan. Izan ere, herritarrek teknologiaren limiteak aurkitzen dituzte... toki orotan egon gaitezke... erlazioei zerua zabal-zabal aurkeztu ahal diegu... baina fikzioak ez ditu harreman errealek ordezkatzeko, hezur-haragizkoak direnak/zirenak (Gurrutxaga, 2020). Bien bitartean, testuak idatzi eta irakur daitezkeen bezala, irudiek ere irakurketak baldintzatzen dituzte, baina plazaratzen saiatu garenez artelanen irakurketa ez da beti testuarena (idazmena) ez eta irudiena. Bitartekoak eskatzen baititu; espazioarekiko atxikimendua, kokapena, hutsa/betea binomioaren antzematea, osagai morfologikoen eta bolumenaren sintaxi formazkoa, soinua, kolorea, argia, eremu topologikoak eta horren guztiaren aurrean gogoetak baldintzatzen duen alde semantikoaren bitartekaritza. Horiek berreskura ditzakegunean Artearen paisaietarako itzuleraz ohartu ahal izango gara eta hortxe emango/ematen da Arte plastikoen betebeharrak teknikorik behinena, berezko duena.

Orain behinik behin, biharkoak gaurkoa baino aukera hobeagoa izateari utzi dionean, estampa zinez apokalipsi erakoetan eta distopiko/ukronikoetan islatzen gara. Literaturan, zinemagintzan eta ikus-entzunezko mila produktutan identifika ditzakegunak. Gaur are zailagoa da fikziozko kapitalismoaren amaiera imajinatzea munduaren akabera baino; kataklismo osteko etorkizun makalak ekarritako giza aurriak (Iruretagoiena, 2018). «Pan-humanismo» nahiz «trans-humanismo» deritzen kontzeptu zein kategoriez giza espeziearen geroa berrikusten eta berbizendatzen gabiltzanean, hamarraldi batzuk lehenagoko Maria Zambranoren (1987: 99) hitzak gogora datozkigu. Horrelakoak dira aferak, ez Artearekin soil-soilik; egiazki, humanismo guztiarekin gauza bera gertatzen baita. Azalpen bakarrenetakoa, nola ez, atsekabezko unerik batetik datorrenean suertatzen da eta besterik ez da, alegia:

noizbait hilen naizela... Kontingentziaren kuriositate latza, litiozko pareta laukizuzen ilunetan islarik gabe dirauena. *Gertatu ez balitz* ere, Artean dastatu beharrekoak antzinatek datoz, pandemiak azkartu egin ditu.

2.5. ERABILITAKO ITURRIAK ETA BIBLIOGRAFIA-ERREFERENTZIAK

- Aguirre, P. (2019): «Espazioa eta sexualitatea. Itziar Okarizek eta Sergio Pregok perforatua», *Aldiri. Arkitektura eta abar*, 40, 7-9, Udako Euskal Unibertsitatea (UEU).
- Álvarez-Gainza, I. (2020): *Graficar. Acción mediadora en el habitar: una mirada fenoménica basada en ocho tipologías* (doktorego tesia), Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU), Arte Ederren Fakultatea, Marrazketa Saila (argitaragabea).
- Barnuevo, X. (2020): *Simbiosis urbana: políticas culturales, regeneración y arte público...* (doktorego tesia), Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU), Arte Ederren Fakultatea, Eskultura Saila (argitaragabera).
- Corbí, A. (2015): «Superficies & Sonido», in M. Sommer, *Surfaces* (erakusketaren katalogoa), BilbaoArte Fundazioa, Bilboko Udala, Kultura eta Hezkuntza Saila, 1-8.
- Goldsworthy, A. (2006): *Andy Goldsworthy Digital Catalogue*, <<http://www.goldsworthy.cc.gla.ac.uk>>.
- González, S. (2018): «Artearen konbentzionalismoei eredu alternatiboa monakotzaren jakintza-arlotik», in A. Díez eta M. Domínguez, *Arte y monacato*, Another Press, Bilbo, 29-49.
- Gurrutxaba, A. (2020): «COVID-19: El Futuro es el Presente», *Campus* ('Cathedral' atala), 127, Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU), <<https://www.ehu.es/eu/-/COVID-19-el-futuro-es-el-presente>> (2020ko ekainaren 4a).
- Iruretagoiena, O. (2018): «Zena eta dena», *Eremuak* #5, Eusko Jaurlaritza, Azkuna Zentroa, 101-105.
- Mitxelena, P. (2019): «Izenbururik gabeko testua», in J. Larrabaster, *Conversación – Solasaldia* (erakusketaren katalogoa), Arizko Dorrea, Basauriko Udala (Kultur Basauri), Bizkaiko Foru Aldundia.
- Moraza, J.L. eta Cuesta, S. (2010-2011): «Modelo ARS (Art:Research:Society)», *Programa campus de excelencia internacional. El arte como criterio de excelencia*, Ministerio de Educación, Secretaría General Técnica (Subdirección General de Documentación y Publicaciones), Instituto de Arte Contemporáneo, Madril, 5-20.
- Palacios, C. (2017): «Las columnas de invención», in M.A. Madrigal, *El recuerdo de lo no transitado*, Gobierno del Estado de Morelos. Secretaría de Cultura de Morelos, Dirección General de Museos y Exposiciones, Mexiko, 20-25.

- Pavo, D. (2018): «Estatua estaldura bat da. Eduardo Chillidaren obrari buruzko inpresioak», *Oihartzunak / Resonancias. Eduardo Chillida* (erakusketaren katalogoa), Arte eta Historia Museoa, Durangoko Udala, 81-86.
- Pérez, I. (2018): «Oihartzun handiko egiturak. Hamar mugimendu, Eduardo Chillidaren grabatuak abiapuntu», *Oihartzunak / Resonancias. Eduardo Chillida* (erakusketaren katalogoa), Arte eta Historia Museoa, Durangoko Udala, 71-74.
- Sontag, S. (1997): *Estilos radicales*, Taurus, Madril.
- Zambrano, M. (1987): *Pensamiento y poesía en la vida española*, Endymion, Madril.

EKONOMIA

Crispijn van de Passe Zaharra (1600). *Lazaro aberatsaren etxean*.
Amsterdam: Rijksmuseum.

3. Hausnarketak ekonomiatik

Oskar Arantzabal Iraeta, UEU

Laburpena: Pandemia guztiak ez dira berdinak. Erdi Aroko izurri beltzak parekotasun ekonomiko handiagoa ekarri zuen, koronabirusak ez. Ustezko «desglobalizazio» historiko honek tokikoa indartuko du (bertako nekazaritza, mugikortasun ez-kutsakorra). Eta BPGaz gain, hazkunde kualitatiboa neurtzeko beste tresna estatistiko batzuk ekarriko: GGIP (Giza Garapenaren Indize Parekidea, aberastasunaren banaketa eta generoa barne). Politika publikoen itzulera dator, zerga edo zorpetze bidez finantzatua. Eta gure herriari estatugintza-esperimentaldia iritsi zaio, munduko joera nagusiekin batera.

Gako-hitzak: Izurri beltza, desparekotasunak, desglobalizazioa, GGIPa, politika publikoak, zerga, zorra, estatugintza-esperimentaldia, joera nagusiak

Vladimir: Hortaz, zer egin?

Estragon: Ez dezagun deus egin. Zuhurrago duk.

Vladimir: Itxaron dezagun zer esan behar digun jakin arte.

Estragon: Nork?

Vladimir: Godotek.

Estragon: Hori duk.

Vladimir: Itxaron dezagun harik eta zertan garen jakin arte.

Samuel Beckett, *Godoten esperoan* (1953)¹

3.1. HITZAURREA

Absurdoaren antzerkiak gizakiaren eguneroko tragikomedia laburbiltzen digu, izurrite hilgarri² eta, aldi berean, biziberritzaile honek bezalaxe: askatasuna eta menpekotasuna, berdintasuna eta desberdinkeriak, elkartasuna eta egoismoa.

1. Juan Garzia Garmendiaren itzulpena (Alberdania, 2001).

2. «COVID-1984» orwelldar honek hildako birtual-ikusezin-klandestino-zenbakaitzen behazuna ekarri digu, errealtatea ezkutatzuz —basamortu ziruditen kaleak— eta gizartea otzanduz —kaiolaturiko txoriak—.

Ekonomiaren jakintza-arloan ekar dezakeen aieruaz oldozteko, ezinbestean, Joseph Schumpeter (1883-1950) austriar-amerikar erudituaengana jo dugu. Betiereko berrikuntzaren teoria ezaguna landu zuena, hots, *suntsiketa eraikitzailea*. Esan gabe doa, etenik gabeko zaharra hil eta berria sortu sorgin-gurpil horretan, ekonomia bainoago gizartea bera koka daitekeela bere osotasunean.

Bere ustetan, *ekonomialari zientifikoak* hiru teknika menperatu beharra zeuzkan: historia (garrantzitsuen), estatistika eta teoria (hipotesi azalpen-emaileak, lanabes-kutxa gisa). Hiru ildo horiei eutsiz egituratu dugu idatzi hau.

3.2. HISTORIA

Pandemiaren aurrekari historiko ugari aurki ditzakegu (Justinianoren izurria, baztanga, kolera, gripe espainiarra, hiesa...), baina bat gailentzen zaie beste guztiei: XIV. mendeko izurri beltza. Urterik ilunenetan (1348-1353, Giovanni Boccaccio florentziarrak bere *Dekameron*a liburuan deskribatutakoak) Europaren heren bat eraman zuen (25-33 milioi pertsona inguru). Nafarroako Erresuman ere erdiak hil zituen gaitzak, baita Joana II.a erregina bera ere.

Hala ere, ondorio onak ere izan zituen. Aberats eta pobreen arteko desparekotasunak behera egin zuen. Halaxe diosku Guido Alfani³. 1300 eta 1800 arteko Italia eta Europa aztertu ondoren, zera ondorioztatu zuen: populazioaren % 10 aberatsena aktibo guztien % 70en jabe bide zen izurriaren aurretik, % 50 baino gutxiagorena ondoren.

Gehienbat nekazaritzari lotutako soldadak azkar batean ia bikoiztu egin ziren, eskulan faltagatik altxor bihurtuz lursail haientzat guztientzat. Bestetik, jauntxoek % 50 jaitsi behar izan zituzten lurren alokairuen prezioak. Aldi berean, emakumearen presentziak lan-munduan gora egin zuen modu nabarmenean. Epe ertainean, Europa berrikuntzara, produktibitatea handitzera eta bide eta muga berriak bilatzera bultzatu zuen, Erdi Aroari amaiera emanez.

Munduko bi gerrek ere antzeko emaitza eman zuten (% 10ek aberastasunaren % 90 izatetik % 60 izatera pasa zen), berriki Thomas Piketty frantziarrak erakutsi digun moduan, 1800etik gaurdaino burututako ikerketa ezagun eta osagarrian.

Historian zehar izandako katastrofe handiek berdintzen omen gaituzte, baina oraingo honek ez. Izurri beltzak Asia, Europa eta Afrikako iparraldea jo zituen; adin eta klase guztiak berdin (*«parekideago miserian»*). Oraingoak, berriz, globala (eguzkiaren norabide bertsukoa) baina proportzioan ez hain larria izateaz gain, gehienbat lan-merkatutik kanpo zeuden adinekoak astindu ditu (pentsio eta aurrezkiei eraginez, zaharren egoitzak pertsonen aparkaleku pribatu bihurtu ditugun honetan),

2008ko finantza-krisitik arrastaka atera ziren pobreak (digitalizazio eta bizilekua bezainbeste langilearen poltsikoa kaltetzen duen arautu beharreko telelanik gabeko «funtsezkoak») eta, gure artean behintzat, gutxieneko diru-sarrera berantiarren

3. Milango Bocconi Unibertsitateko Historia Ekonomikoko irakaslea.

onuradun; azpimarratzekoa da AEBko gutxiengoetan eragindako sarraskia), turismoa (sarri zerbitzu autonomoa), ekonomia informala nagusitzen den herrialdea eta, zeresanik ez, batik bat emakumeak generoari dagokionez (prekariotasuna oso feminizatua dago). Ohi denez, kapitala eta burtsa soraioak azkarrago «orekatuko» dira lan-merkatua baino (bi urte lehengo normaltasunera itzultzeko?).

Urrutiegia joan den globalizazioak prezioa zuen, aurrerapenak atzean uzten duena. Ustezko «*desglobalizazio*» honek, askorentzat 2016an abiatu zena AEB eta Txinaren arteko muga-zergeren gerrarekin, nekazaritza- eta elikadura-sistema eraldatzea ekarri beharko luke, hurbileko laborantza ekologikoan oinarritutako elikadura-burujabetzan aurrera egiteko (Euskal Herria —energiarekin bezala— hain menpeko bihurtzen gaituena, bide batez esanda: % 5 bertakoa?). Sektore giltzarri diren birkontsiderazioan, *foundational economy* delakoak, horretaz gain, txikizkako merkataritza (paradoxikoki, kontsumo-ereduen aldaketan, Interneteko salmenten gorakadarekin batera: ikus-entzunezko zein *delivery*) eta gizarte-zaintza aintzatesten ditu.

Beste horrenbeste mugikortasun-eredu jasanezina alde batera uztea (kutsadura erdira jaitsi omen zen itxialdiarekin), motorrik gabekoa (auto elektrikoa eta bizikletaren txanda iritsi omen da) eta garraio publikoa lehenetsiz (kaltetuenak hiri handiak izan direnez, hamabost minutuko auzo-hirietan pentsatzen hasiak gara). Balio-kate globalak uzkuratzen diren heinean, tokiko ekonomia indartuko zaigu.

3.3. *ESTATISTIKA*

Pertsonen⁴ etxealdia eta ekonomiaren «*itxialdi handiak*» ekarri dituen izurrite honen danbatekoak zenbat uzkurdu du barne-produktu gordina (BPG)? Hedabideetako eguneroko hazkurria izan dugu ehun egun hauetan.

Zer-nolako forma hartuko du berrindartzearen kurbak? Zein baino zein ezkorrago (% 10 inguru estimatzen da Euskal Herriaren kasuan), zein baikor izanda ere, kontua da adierazlearen kalkulua bera aspalditik jarri zela zalantzan. Hala ere, esan beharra dago munduko hamar ekonomia kaltetuenak BPG handienekoak izan direla.

Herrialde batek urtean zehar sortzen duen aberastasuna, hazkundea eta ongizatea neurtzeko adierazlerik erabilienari (1934an Simon Kuznetsek abiatutakoa) aurkitzen zaizkion hutsunerik esanguratsuenak hauexek ditugu: etxeko eta borondatezko lanak, ekonomia beltza (ustelkeria-kasuak ezagutu ditugu beharrezko osasun-materialarekin ere) eta trukekoa, inguruneari eragindako kalteak, sortutako ondare eta zerbitzuak (petrolio eta bestelakoak, horien kalitateaz gain), aisialdiko jarduerak, etab.

Giza garapenaren indizea zehatzagoa omen da (hezkuntza eta osasungintza barne hartzen dituelarik —bereziki garrantzitsuak bizi ditugun garaiotan arrakala zabaldu delako—). Esanak esan, 1990etik lehen aldiz erori da. *Hazkunde kualitatiboa*

4. Pertsona hitza antzerki klasiko grekotik datorkigu: *prosopon*, musuaurreko maskara

dei genezakeena (zientzia, ikerketa eta berrikuntza soziala barne —hirigintzak distantziak berrasmatu beharko ditu—), baina ezta ere oso-osorik.

Berriki Joseph Stiglitz⁵ aritu zaigu BPG «per capita» hori banatu beharko litzatekeen moduz («*parekideago aberastasunean*», generoa barne) eta nola izan daitekeen jasagarri. Produktibitatearen hobekuntza handiak ez du berez ekarri herritar guztien ongizatearen goratzea. Pikettyrekin batera zerga-erreforma globala proposatzen du krisi hau ordaintzeko.

Beraz, «*normaltasun berri*» izendatu den oximoron honetan, BPGaren hazkunde agregatuan oinarritutako garapen-eredua alde batera uztea komeniko litzateke. Gizarte-ongizatea areagotzeko haz daitezkeen funtsezko sektoreak eta ingurumenean eragiten dituzten inpaktuengatik azkar murriztu behar direnak bereiziz. Biodibertsitatea zaintzea, jendearentzat bizi-aseguru aratza dela irizten diote askok.

Diru fisikoaren aienatze edo esku-dirua desagertzeaz dagoen susmoak zabaldu dira, eragiketa ekonomikoen kontrola indartuz («*Leviathanen konspirazioa*»). Sektore batzuek (musukoen eta eskularruen ekoizleak, esaterako. Biozenoaren garaia ordezkatuko al du antropozenoa?) indarra hartuko duten bezalaxe, beste batzuek galdu egingo dute (zuzeneko kultura edota enplegatzaile handia den ohiko autogintza). Horrek, ezinbestean, kontabilitate berri bat dakarkigu plazara (KPIaren kalkulurako saskia barne: inflazio ala deflaziorantz goaz?). Hilabete hauetan harrigarriak egin zaizkigu petrolioaren eta pentsioen balio negatiboak. Adierazleak ezarri beharko dira sektore publikoan ere.

3.4. TEORIA

Eredu alternatiboen bilaketarako jaidura ei dago krisialdian⁶. Klima-aldaketa eta zaharkitzearen aurrean, eredia bera birpentsatzen ari garen honetan, neurri ekonomiko erradikalak ezin har daitezkeen ustea baztertu behar dugu. Guztiz berriak ez badira ere (munduko bigarren gerraosteko ongizatearen estatu ezaguna), berreskuratutako politika publikoek protagonismo eraberritua hartu beharko lukete. 1980ko hamarkadako desahazteek ekarri zituzten finantza-espekulazioa (2008ko eztanda eta zinkurinka ari ziren bankuen erreskateraino) eta estatuaren tamainaren beraren txikitzea. Bistan denez, nazioarteko lankidetzaren behar duten gizarte-errotak erantzuten (eta hornitzen) ez dien merkatu askea (eta ondorioz babesgabea) hiltzeko arriskua areagotu egiten da. Nazio-estatuaren berpizkunde eta publikoaren ustezko itzulera honek (estatubako txiki eta baliabide mugadunen kalterako⁷, birzentralizazio-

5. 2001ean Ekonomia Nobel sariduna, informazio-asimetria duten merkatuen lanketarik.

6. «COVID19 osteko Euskal Herriko ekonomia ekologikoaren alde» izenburuko manifestua eta Internazional Progresista (nahiko diskurtso anticolonialarekin) ditugu horien lekuko hurbilak.

7. Frantziak udal-hauteskundeak burutu zituen (berdeen garaipenarekin gainera); Eskoziak, ordea, Brexitaren aurkako erreferenduma atzeratu. Eslovenia, Uruguai edo Zeelanda Berria txukun aritu dira beren txikitasunean.

arriskuaz —aginte(keria) bakarra, sarritan probintzialismoz hornitua—) osasuna bera jarri du erreskatearen abiapuntuan. Horrela, nazionalizazio (enpresa handien mesedetan), oinarritzko errenta (itzuli diren gosearen ilarak saihesteko), enplegu-babes (aldi baterako-edo lan-erregulazioak), ahulenei laguntza (menpekoen zainketa publikoa) eta zerga-progresibitate berritzaile (Alemaniak BEZ erregresiboa jaitsi berri du) hitzak bolo-bolo dabilta ahotan (*helicopter money* diren *renove plan* monetarioez gain).

Kontua da, nola finantza dezakegu muga ekologikoak kontuan hartzen dituzten ekoizpen-, inbertsio- eta kontsumo-politikak sustatu eta hurbiltasuna, publikoa eta ondasun komuna lehenetsiko dituen sektore publiko indartsuago bat?

Thomas Pikettyk zergaren bidea hartzen du, estatuaren sarrerak puztu eta hurrengo belaunaldientzat zor onartezin bat sor ez dadin. Horrela, aldi baterako «COVID-tasa» (baita aspaldiko «Tobin-tasa» ere), aberatsenen ondareak zergapetzea eta ingurumen-fiskalitate progresiboa bultzatzea (kutsadura eta natura-baliabideen gehiegizko ustiapena albo batera utzita, klima-krisiari eta ekosistemen degradazioari aurre egin eta beharrezkoa den trantsizio ekologikoa finantzatzeko) bere proposamenen artean aurki daitezke.

Giannis Varoufakis greziarrak, berriz, zorpetzearen bidea darabil esku artean eta horri lotutako herrialdeen arteko superabit-defizit balantza-fluxu eztabaidagarriak. Diru eta finantza-egonkortasun arauak (defizita eta zor publikoa) erlatibizatu behar ditugu. Zorraren «etorkizun zombia»ren aurrean, publiko nahiz pribatuaren berregituratze erraldoiaren aldekoa dugu bera. Izurritean zehar Europar Batasunaren gorabeherak begi-bistakoak azaldu zaizkigu (beste behingoz) Ipar-Hego talka amaiezin horretan. Bere hitzetan, Esoporen alegia gaurkotua: inurri langileak eta txirrita zarrastelak.

3.5. HITZOSTEA

Ekonomiaren historian hiru liburu orriztatu eta aipatuenak (ez nahitaez irakurrienak) ditugu Karl Marxen *Kapitala*, Adam Smithen *Nazioen aberastasuna* eta, arestian gogora ekarri dugun Joseph Schumpeterren *Kapitalismoa, sozialismoa eta demokrazia* (azken hau euskaratua, beste biak itzultze bidean). Hurrenez hurren, ñabardurekin⁸, muturreko bi eredu ekonomikoren —estatuaren kontrolpeko Txina eta merkatu askeko AEB— eta erakunde supranazionala den erdibideko Europar Batasunaren⁹ arteko talka garaikideak islatzen dituzte.

8. S. Zizek filosofo esloveniarrak berrasmatutako komunismo (txinatarra) eta basakeria liberala deritze

9. D. Rodriken «trilema» murgildutako eurogunea: hiru erpinak (subiranotasun nazionala, hiper-globalizazioa eta politika demokratikoak) aldi berean erdiestea ezinezkoa da. Kuadrilema ere aipa daiteke: Alemania edo nordikoen hurbilketa deszentralizatu eta humanistak ez baitu zerikusirik Frantzia eta Espainiako zentralista eta militaristarekin (prentsaurreko zein gerra bakteriologikoko hizkera barne).

Ustekabeko izurrite hau sistema- eta balio-proba bat izan da (prest al gaude estatuaren laguntza jasotzeko gure askatasunen murrizketen truke?), eraginkortasun-lehian jarri ditu hirurak ala hirurak hainbat arlotan: prebentzio-neurriak, osasun-arreta, informazioaren erabilera, denboraren kudeaketa, kutsatu eta hildakoen kopuruen zenbaketak, txertoaren bilaketa (bakoitzaren industria farmazeutikoaren indarra lasterketan), mugak (inoiz baino ageriagoa geratu da Euskal Herriaren zatiketa administratibo hirukoitza; estatugintza-esperimentaldia iritsi zaigu —esaterako, pentsio-sistema propio eta parekidea—, ustez «mugarik gabeko birusak» tratatzeko) eta herritarren kontrola, industriaren automatizazioa bizkortzea (adimen artifizialak lagunduta), ondorio ekonomikoei aurre egiteko moduak (kooperatibak adibidez antiziklikoak dira, zorpetzeko gaitasunak malgutu eta handitu) eta abar eta abar. Koronabirusak merkatua ahuldu du (AEBren beheraldia), Estatuaren esku-hartze birbanatzailea sendotuz (Txinaren goraldia).

Ziurgabetasunak konponbide publikora garamatza, betiereko borroka, kolektiboarekin engaiatutako subjektu politikoak eraikitzea¹⁰.

Berez, bizi izan dugun aro berezi honek ez digu ezer berri-berririk ekarri edo (itxuraz behintzat) ekarriko. Okerreko lehentasunak genituela onartu eta lehenagotik zetozen joera nagusi batzuk areagotu eta erabakiak hartzeko epeak azkartu baizik. Nornahi delarik ere, Godoten espero itxaropentsuan egon gabe, herri honetan zertan garen ondotxo bai baitakigu...

3.6. BIBLIOGRAFIA

- Alfani, G. (2016): *EINITE-Economic Inequality across Italy and preindustrial Europe, 1300-1800*, Dondena, Centre for research on social dynamics, Bocconi University, Milan, Italia, ekainak 8.
- Barandiaran, J. (2020): «Ekonomia pentsaldian» artikulua sorta, *Berria*, maiatzeko eta ekaineko astearteak.
- Fariza, I. (2020): «Sal sobre la herida de la desigualdad: el coronavirus agranda la brecha económica», *El País*, maiatzak 31.
- Muñagorri Garmendia, L. (2020): «Pandemiak markatutako historia», *Berria*, apirilak 4.
- Navarro, M. (2020): «Elkarrizketa», *Noticias de Gipuzkoa*, 2020/05/24.
- Piketty, T. (2019): *Capital et idéologie*, Seuil.
- Rodrik, D. (1997): *Has globalization gone too far?*, IIE.
- , (2011): *The globalization paradox*, Norton.
- Rogoff, K. (2020): «Deglobalization will hurt growth everywhere», *Project Syndicate*, ekainak 3.
- Stiglitz, J. (2012): *El precio de la desigualdad*, Taurus.

10. Hannah Arendt eta Ken Loachen iritziak nahastuz.

Varoufakis, G. (2011): *The global minotaur*, Zed Books.

Vives, V. (2016): «Cuando los salarios se duplicaban en un abrir y cerrar de ojos: algunos efectos de la peste negra», *El Economista*, abuztuak 8.

Zizek, S. (2020): *Pandemia*, Anagrama.

HEZKUNTZA

Hendrick Goltziusen tailerra, Hendrick Goltziusen ondoren (1590). *Apolo, Asklepioren hezkuntza Kiroren ardurapean uzten.*
Washington: Arte Galeria Nazionalea.

4. Koronabirusa hezkuntzan: etorkizuneko erronkei buruz hausnartzeko gonbidapen bat

Rakel Gamito Gomez, UEU

Laburpena: Koronabirusak sortutako ezohiko egoerak irakaskuntza/ikaskuntza ez-presentziala inposatu du. Horrek, ezinbestean, hezkuntza-alorreko zenbait eztabaidagai mahaigainean jarri ditu eta horiei buruz askotariko iritziak jaso dira. Hezkuntza-eredua, konpetentzia digitala eta online irakaskuntza/ikaskuntza izan dira, besteak beste, gai protagonistetako batzuk. Mundu-mailako pandemian murgilduta jarraitu arren, horiei buruz sakontzeko unea iritsi da, etorkizuneko erronkak identifikatzeko.

Gako-hitzak: Hezkuntza, metodologia, konpetentzia digitala, online irakaskuntza/ikaskuntza.

2020ko martxoaren 9an erabaki zuen Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza Sailak Gasteizko hezkuntza-zentro guztiak ixtea, jende-pilaketak eta koronabirusaren hedatzea saihesteko. Neurria Araba osora martxoaren 11n zabaldu zen eta Euskal Autonomia Erkidegora hurrengo egunean. Hau da, egun gutxiko tartean, ordura arte ezagutzen genuen hezkuntza-sistema erabat geratu zuen COVID-19ak.

Hasiera batean, aginduak hamabost eguneko iraupena zuen, baina datuek eta martxoaren 14an Espainiako Estatu osoan ezarritako alarma-egoerak zein itxialdiak hezkuntza-zentroak ikasturte-amaiera arte itxita mantentzera behartu dute. Hau da, itxialdia bat-batean etorri zen eta ikasturtearen azken hilabete luzeetan zehar hezkuntza-komunitate osoa egoera berri baten aurrean kokatu zuen.

Egoera horren aurrean, irakasleek lanean jarraitu zuten eta ahalegin handiak egin zituzten ikasturteari online edota modu ez-presentzialean erantzuteko. Jendarteak hezkuntza-sistema eta bertan aritzen diren profesionalen lana zalantzan jartzeko ohitura badu ere, kasu askotan irakasleen jarrera eredugarria izan zen eta erakutsitako bokazioa txalotzekoa: ordutegirik gabe lan egin zuten ikasleei proposamen egokiak eskaini ahal izateko, mezu-uholdeei erantzun zieten, erabat ezezagunak ziren askotariko esperientziei aurre egin zieten, egun batetik bestera tresna berriak erabiltzen ikasi behar izan zuten...

Inposatutako online irakaskuntzak edo, hobeto esanda, online biziraupenak, beraz, neke-, antsietate- eta estres-maila altuak sortu zituen irakasleengan. Gainera, 2019/20 ikasturtearen amaieran, atsedean hartu beharrean, hezkuntza-agenteeek zalantza, galdera eta erronka handiak eraman zituzten motxilan, oporretako hausnarketarako bidelagun gisa.

Momentu honetan, 2020/21 ikasturteko lehen hiruhilekoan, hezkuntza-komunitatean ezinegon da nagusi. Etapa guztietako zuzendaritza- zein irakasle-taldeek agertoki berri eta aldakor batean eman behar izan diote hasiera ikasturte berriari eta horrek kezka zein beldur ugari sortu eta sortzen ditu: ikastetxe bakoitzak zehaztu beharreko kontingentzia-planen eta protokoloen ezaugarriak, ordutegiak, geletako ikasleen ratioak, burbuila sozialak, zer egin kasu positiboren bat identifikatzen denean...

Esan daiteke mundu-mailako pandemiak betiko hezkuntza-eredua kolokan jarri duela eta, era berean, aspaldiko ahulguneak zein erronkak mahaigainean jarri dituela. Orain arte, agian, denbora gutxi izan dugu horri guztiari erreparatzeko, ezohiko egoerari nolabait erantzuteko partxeak jartzen nahiko lan izan dugulako. Hala ere, birusak hezkuntza-alorreko gai askori buruz hausnartzeko luzatzen digun gonbidapena onartzeko momentua iritsi da, gure hezkuntza-sistema hobetzen jarraitzeko.

Eztabaidagaiak hainbat izan dira eta izaten ari dira hezkuntzaren esparruan, baina badira askotan eta oso ikuspegi ezberdinetatik errepikatu edota azpimarratu diren zenbait gako-hitz, besteak beste: hezkuntza-eredua edota metodologia, konpetentzia digitala eta online irakaskuntza/ikaskuntza. Hortaz, behar-beharrezkoa da horiei buruz pixkatxo bat sakontzea, galderak partekatzea eta elkarlanean horien erantzuna bilatzea, betiere etorkizuna hobetzeko erronken bila.

4.1. GARAI BERRIETAN, BETIKOA EZ DA NAHIKOA

Garai berrietara egokitzea ezinbestekoa da edozein esparrutan, baita hezkuntzan ere. Hala ere, hori horrela ez izateko erresistentzia-indarrak ugariak dira. Alde batetik, jendarteak oraindik ez du eskola kontzeptua birdefinitu eta, beste aldetik, ikastetxe edota irakasle askok aspaldiko hezkuntza-ereduak erreproduzitzen jarraitzen dute.

Urte askotan zehar, eskola edukiak ikasteko lekua izatera mugatu da. Bertan, ezagutza teorikoak eraikitzeke (edo errepikapenaren bidez memorizatzeko) informazio-iturriak eta laguntza eskaintzen ziren: irakaslea eta testuliburuak. Bestelako ikaskuntzak, hala nola pertsona bezala hezteko esperientziak, elkarbizitzarako portaerak eta balioak, etxean zein kalean ikasten ziren.

Iraultza digitalarekin batera, Internet iritsi zen, teknologia digitala bizitzaren protagonista handia bilakatu zen eta paradigma pedagogikoa birmoldatzeko beharra sortu zen. Zalantzarik gabe, garai berrien ezaugarri nagusietako bat edukien

eskuragarritasuna da: gailu eta konexio digitalei esker momentu oro, edonoiz, edonondik eta edozein gairi buruzko informazio gaurkotua lor daiteke, askotariko formatuetan, eta, gainera, nahi izatekotan, norberak sortutako edukiak modu errazean argitara daitezke. Beraz, edukiak memorizatzeko garrantzia galdu du, etorkizun aldakorren erronkei erantzuteko beharrezkoak diren gaitasunei lekua uzteko.

Hori horrela, zergatik ez ditu eskolak dagoeneko bere lehentasunak aldatu? Zergatik pandemia-garaian politikariek, familiek eta irakasle askok etengabe elikatu duten mantra ikasleek 2019/20 ikasturtean galdu behar zituzten edukiak izan da? Zergatik ez zaio oraindik hezkuntza-eremuan sozializazioari, elkarrekintzari, emozioei edota jakintza praktikoetan trebatzeari dagokien lekua eskaintzen? Zeri diogu beldurra?

Argi dago aldaketak nahi eta nahi ezkoak direla. Lehendabizi, jendarteak hezkuntzan sinistu behar du eta behar duen babes politiko-administratiboa indarrez defendatu. Alde batera utzi behar da eskola helduak lanean dauden bitartean umeak aparkatzeko leku soil bat dela dioen ideia. Aldi berean, garrantzitsua da ulertzea dagoeneko hezkuntza-profesionalen eginkizun bakarra ez dela eduki teorikoak zurrunki errepikatzea eta barneratzea euren lana behin eta berriro zalantzan jartzeak ez diola inori inolako mesederik egiten. Hezkuntzak garai berrien errealitate, ezaugarri eta beharretara egokitzeko gaitasuna izan behar du eta horrek jendartearen konfiantza ezinbestekoa du. Bakarrik modu horretan lortuko dugu, pixkanaka, hezkuntza pertsonen eta etorkizunaren oinarri izatea.

Beharrezkoa den konfiantza eskuratzeko, ikastetxeen paretak zeharkatzerakoan ere lana eta berrikuntzak premiazkoak dira: hezkuntzak metodologia aktiboen alde egin behar du eta irakaslearen rola birmoldatu. Eskola esperientziak eskaintzen dituen elkarbizitza-gune bilakatu behar da, irakasleek esparru kognitiboari, emozionalari eta sozialari erreparatu behar diete ikaskuntza-proposamenak diseinatzerakoan eta metodologiak ikaslea erdigunean kokatu behar du.

Ikasleei, mundu errealean oinarritutako arazoak ebazteko aukera eskaini behar zaie, aktiboki eta taldean. Jakintza praktikoak zein konpetentzien garapena batzen dituen ikaskuntza esanguratsua bermatu behar da. Hezkuntza-berrikuntzak, besteak beste, ikasleak gaur egungo erronketarako ahaldundu behar ditu, bizitza osoan ikasteko jarrera izateko eta euren ikaskuntza-prozesuaren protagonista izateko. Modu horretan eta epe luzera (ohitura berriak ezin dira hilabete eskas batean lortu), noski, ikasleak, ezohiko egoera baten aurrean, emozioak kudeatzeko gai izango dira eta, erresilientzia, ardura eta autonomia izango dute lagun.

Laburbilduz, garai berrietan betikoa ez da nahikoa. Esparru teknologikoan lan egiteko, adibidez, ez da nahikoa orain dela hogeitaz urteko makinak ezagutzea. Zuzenbidearen alorrean aritzen bagara eta orain dela hamar urte ikasitako legeak soilik ezagutzen baditugu, arazoak izango ditugu. Moda-munduan mugitzen bagara eta ez badugu azken materialen ezaugarrien berri, ezinezkoa izango da bezeroei

momentuko joerak eskaintzea. Eta hezkuntza-eremuan ere gauza bera gertatzen da: garai berrietara egokitzea ez da hautazko kontu bat, ikastetxeen zein irakasleen erantzukizuna baizik, eta, egin ezean, ikasleei egungo errealitatekin bat egiten duten ikaskuntza-esperientziak eta, ondorioz, egungo askotariko erronkei aurre egiteko ezinbestekoak diren gaitasunak garatzea ukatuko zaie.

Orduan, diskurtso orokorra aldatu behar da eta, horrez gain, diskurtsotik praktikara salto egin. Metodologia aktiboen proposamenetan oinarrituta dauden joerak gaur egun bogan daude eta eskolen jardunean zabaltzen ari dira (Arroyo-Sagasta, 2019). Garrantzitsua da, beraz, hezkuntza-agente guztiak berrikuntzan inplikatzeko, aldaketak egitea eta irakaskuntza hobetzea, ikasleen ikaskuntza-prozesua eta etorkizuna aberasteko (Murua, 2019).

4.2. KONPETENTZIA DIGITALA, BIZITZARAKO OINARRIZKO GAITASUNA

Argi dago mundua etengabeko transformazio-prozesuan dagoela eta horrek bizitzarako gaitasunak garatzearen beharra sortzen duela. Horregatik, eta lehen esan bezala, funtsezkoa da hezkuntza-jarduerak gaitasunetan ardaztea. Konpetentzia digitala da, besteak beste, pertsonen garapenerako oinarrizko gaitasunetako bat eta, ondorioz, eskolak ikasleen ahalduzko digital egokia bermatu behar du.

Horri erantzuteko, hezkuntza-legeek konpetentzia digitalaren zeharkako lanketa jasotzen dute eta urtetan zehar IKT politika ezberdinak geletan teknologia txertatzeko hornikuntzaz arduratu dira. Hala ere, teknologia modu pedagogiko-didaktikoan erabiltzeko, gailuez gain, formakuntza eta ikuspegi-aldaketa bat behar da. Gainera, konpetentzia digitala gaitasun ugari biltzen dituen kontzeptu konplexua da eta horiek guztiak sustatzeak lan-estrategia berriak eskatzen ditu.

DigComp markoaren arabera, digitalki gai izatea da: informazioa bilatzeko, ebaluatzeko eta berreskuratzeko gai izatea; komunikazio-egoeretan parte hartzeko eta bide ezberdinen bitartez lankidetzan aritzeko gai izatea; eduki digitalak egoki sortzeko, editatzeko eta partekatzeko gai izatea; gailuak, datu pertsonalak, osasuna eta ingurugiroa babesteko gai izatea; eta arazoen ebazpenerako estrategia digitalak diseinatzeko eta garatzeko gai izatea. Adituek diote hezkuntza-alorrak, oraindik, esparru digitalean lan handia egiteko duela.

Beraz, garrantzitsua da ikuspegi instrumentalista aldera batera uztea eta gure inguruko haur eta gazteei jarrera digitalak eta digitalki lan egiteko gaitasunak garatzeko aukera eskaintzea, modu praktikoa eta integralean (Pérez-Escoda *et al.*, 2017). Horretarako, noski, irakasleek dimentsio digitala barneratuta izan behar dute eta hori ezagutza didaktikoekin uztartzeko gai izan behar dira (Flores, 2018). Hau

da, eskolak fokua edo indarra teknologiaren erabilera autonomoan, sortzailean, seguruan eta kritikoan jartzeko momentua da!

4.3. AURREZ AURRE VS ONLINE: HELBURU BERA DUTEN BI AGERTOKI EZBERDIN

Irakasle zein ikasleen konpetentzia digitala indartzeaz gain, badago online testuinguruekin lotutako eta ulertu beharreko beste kontu bat: aurrez aurreko irakaskuntza/ikaskuntza eta online irakaskuntza/ikaskuntza, helburu bera izan arren, bi agertoki ezberdin dira.

Online irakaskuntza/ikaskuntza Internet bidez gauzatzen den hezkuntza-jarduera da, aurrez aurre egotea eskatzen ez duena. Hala ere, irakaslea eta ikasleak aurrez aurre ez egoteak ez du esan nahi irakaskuntza edukien transmisio hutsera mugatzen den ekintza bat izan behar denik edota ikaskuntza autoikaskuntza modura bideratu behar denik.

Online irakaskuntzaren/ikaskuntzaren oinarrietako bat ere testuinguru sozial bati lotutako gaitasunen garapena izan behar da eta, horretarako, ezinbestekoa da irakaskuntzaren/ikaskuntzaren alderdi soziala azpimarratzea. Aurrez aurre egon ez arren, interakzioa eta lankidetzaren irakaskuntzaren/ikaskuntzaren funtsezko osagaiak izan behar dira. Komunikazioa gertukoa izan behar da eta momentu oro emozioek betetzen duten papera ulertu behar da. Hau da, aurrean pantaila bat izan arren, online irakaskuntzak ere ikasleen eraikuntzan modu esanguratsuan eragin behar du, hezkuntzaren oinarria eta helburua pertsonak direlako.

Hala ere, gela fisiko baten ezaugarriek eta ikasgela birtual baten ezaugarriek ez dute antz handirik. Gauza bera gertatzen da komunikazioarekin. Aurrez aurreko elkarrizketak eta online harremanak alderatzen badira, oso agerikoa da kudeaketa-estrategiak ezberdinak izan behar direla. Eta ebaluazioaren kasuan ere, online egiten denean, ezin da aurrez aurreko ebaluazioaren moldaketa huts bat izan, praktikak ezberdinak direlako. Hau da, online irakaskuntzak/ikaskuntzak baditu bere ezaugarri propioak eta horiek ondo ezagutu behar dira kalitatezko irakaskuntza/ikaskuntza aberasgarria bermatzeko.

Hori dela-eta, ikerketek aspalditik aldarrikatzen duten bezala, irakaskuntza/ikaskuntza birtuala gidatzeko markoen edota jarraibideen beharra ukaezina da (Dorfsman, 2018). Premiazkoa da hezkuntza-erakundeek, pixkanaka, online eredu pedagogiko propioak eraikitzen hastea, betiere hausnarketa kolektiboan oinarrituta eta ikuspegi kritiko batetik (UEU, 2017). Etorkizunera begira, garrantzitsua da online hezkuntza-jarduerak zehaztea, kasuan kasuko testuinguru birtualetara egokitzen den metodologia eta ebaluazioa arrazoitzeko eta horiekin bat egiten duten espazio, ikas-jarduera eta komunikazioa diseinatzeko eta eskaintzeko.

4.4. BIBLIOGRAFIA

- Arroyo-Sagasta, A. (2019): «Egungo metodologia-joerak», in M. Iruskieta, M. Maritxalar, A. Arroyo-Sagasta eta A. Camacho, *IKTak eta konpetentzia digitalak hezkuntzan*, Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU) eta Udako Euskal Unibertsitatea (UEU), 33-41.
- Dorfsman, M. (2018): «El educador en línea: más allá de la digitalidad, *RED. Revista de Educación a Distancia*, 56, <<https://www.um.es/ead/red/56/dorfsman.pdf>>.
- Flores, F. (2018): «La formación pedagógica y el uso de las tecnologías de la información y comunicación dentro del proceso enseñanza aprendizaje como una propuesta para mejorar su actividad docente», EDMETIC, *Revista de Educación Mediática y TIC*, 7(1), 151-173, <<https://doi.org/10.21071/edmetic.v7i1.10025>>.
- Murua, I. (2019): «Irakaslea berrikuntzaren aurrean: garapen profesionala eta ahalduntzea», in M. Iruskieta, M. Maritxalar, A. Arroyo-Sagasta eta A. Camacho, *IKTak eta konpetentzia digitalak hezkuntzan*, Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU) eta Udako Euskal Unibertsitatea (UEU), 25-32.
- Pérez-Escoda, A.; Castro-Zubizarreta, A. eta Fandos-Igado, M. (2014): «La competencia digital de la Generación Z: Claves para su introducción curricular en la Educación Primaria», *Revista Comunicar*, 49, 71-79, <<https://doi.org/10.3916/C49-2016-07>>.
- UEU (2017): *On-line irakaskuntzarako eredu pedagogikoa* (argitaratu gabeko materiala), Udako Euskal Unibertsitatea, UEU.

5. Pandemia, hezkuntzan behar genuen bultzada ote?

Abel Camacho, UEU

Pedro Lonbide, UEU

Laburpena: COVID-19aren ondorioz sorturiko osasun-krisi larriak erabateko eraldaketa ekarri du gizartearen alor guztietara. Artikulu honetan hezkuntza/teknologia binomioari helduko diogu eta horretarako, labur-labur, 2020ko martxo-ekain bitartean hezkuntzan gertatutakoaren berri eman ondoren, krisiak mahai-gainean utzi dizkigun auzi gogorrenei buruzko gogoeta batzuk plazaratu nahi ditugu. Horretarako, COVID-19aren aurretik hezkuntza-eremuan eztabaidagai ziren gaietako batzuei buruzko ikuspegia azaldu, eta ondoren, aldagai horietan zein aldaketa edo zein erronka ikusten dugun azaldu dugu, horietako bakoitzean proposamenak egiteko asmoz. Azkenik, hausnarketaren beharra azpimarratzen dugu, bai eta balizko arriskuez ohartarazi ere.

Gako-hitzak: Hezkuntza, teknologia, konpetentzia digitala, hezkuntza-erronkak.

2020ko martxoaren 12an Eusko Jaurlaritzak Euskal Autonomia Erkidegoko eskola guztietan aurrez aurreko eskolak eteteko agindua eman zuen. Gauza bera gertatu zen Nafarroan eta Ipar Euskal Herrian martxoaren 16an. Neurriek, denera, 600.000 ikasle baino gehiagori eragin zioten. Aste horretan Euskal Herriko unibertsitate guztiek ere irakaskuntza presentziala bertan behera utzi zuten¹. Horren ondorioa izan zen bat-bateko eskola digitalen hasiera, aurrez aurreko ikasgela utzita.

Horrela, aurrez aurreko hezkuntza-eredu batetik etxean konfinatuta egonda gauzatu beharreko eredu batera pasatu ginen. Askok horri online ikaskuntza deitu bazion ere, argi dago gehienez ere urrutiko hezkuntza-molde bat gailendu zela, non bideo-hitzaldietarako jarduera sinkronoak nagusitu ziren, aurrez aurre izaten zen irakaslearen ohiko diskurtsoari eusteko ahalegin guztiak eginda. Horrek, hezkuntza-etaparen arabera, arazo asko sortu zuen, azpiegitura teknologikoaren nahiz planteamendu pedagogikoaren ondorioz.

Arazoek kaosari eman zioten bide kasu askotan eta ordura arte genuen hezkuntza-sistemaren gabezia eta ahulezia guztiak azaleratu ziren, baita zenbait indargune ere. Hala ere, ezohiko eta espero gabeko egoera horrek alderdi negatiboak

1. UPV/EHUren kasuan bakarrik, etenaldiak 44.500 ikasle ingururi eragin zien.

nabarmendu zituen batez ere: irakasleen, ikasleen eta ikastetxeen konpetentzia digitalaren hala moduzko garapena; ikastetxeetako azpiegitura teknologiko pobreak²; ingurune digitala ezertarako ere kontuan hartzen ez zuten curriculum-egokitzapenak; irakasteko kulturaren nagusitasuna; irakasleen arteko koordinazio eskasa, eta beste hainbat. Alderdi positiboen artean beste batzuk azpimarratu behar dira: irakasle eta zuzendaritza-talde askoren konpromisoa eta profesionaltasuna, egoera kaotiko hori gainditzeko edo leuntzeko ezinbesteko gertatu dena; irakasleen arteko elkarlana areagotzea sustatu duten ekimenak, bai eta familia askoren berebiziko ardura ere.

Jarraian, COVID-19aren aurretik genuen egoera labur-labur azalduko dugu eta horren ondorengo egoera deskriba dezaketen aldagaien azalpena egingo dugu, aurrez aurre ditugun erronkei eta zailtasunei buruz hausnartu ahal izateko.

5.1. COVID-19AREN AURRETIK

COVID-19aren aurretik, hezkuntza-munduan eztabaidagai asko izan ditugu hainbat forotan. Horietako batzuk bildu ditugu hemen.

5.1.1. Teknologia hezkuntzan txertatu beharra

Azken urte hauetan, berrikuntza pedagogikoaren ikuspuntutik, oso jarrera adostua izan da IKTak eskolan txertatu beharra zegoela. Agerikoa ematen zuen eskolatik kanpo garatzen ari ziren aplikazio teknologiko horiek guztiak eskolara ekarri behar zirela, ikasteko eta irakasteko prozesuak hobetzeko asmoz. Ildo horretan, adibidez, Eusko Jaurlaritzaren *Heziberri 2020* planak zera dio: *Helburua da IKTak ikasgelen egunerokoan infiltratzea eta beren aukera berritzaileak txertatzea* (Eusko Jaurlaritza, 2014: 34³). Ondorioz, dokumentuan zehar etengabe adierazten da IKTak oso lagungarriak izan daitezkeela bitarteko tresna gisa. Ideiak, beraz, aski argia dirudi: IKTak ez dira eskola-mundukoak baina hezkuntzan txertatu behar dira lagungarriak eta osagarriak direlako, eta ez hezkuntzaren osagaiak direlako.

Gure ikuspuntutik ideia hori okerra da, besteak beste, eskola eta gizartea bi errealitate ezberdintzat jotzen dituelako. Teknologia egungo errealitatearen parte da lagunarteko harremanetan, salerosketetan, aisialdian edo bestelako arlo askotan, eta inork ere ez luke esango horietan IKTak txertatu behar direla zeren teknologia gure egunerokoaren erdi-erdian baitago. Beraz, ingurune digitalean bizi gara, onerako nahiz txarrerako, gustatu ala ez gustatu.

2. Ikastetxe askok azpiegitura teknologiko sendoa bazuten ere, beste asko, korrika eta presaka, han eta hemengo tresnak eta aplikazioak erabiltzen hasi ziren, horien erabilera-baldintza pedagogikoak aztertu gabe, eta ikasleen artean noraez sentsazio handia bultzatuz: Horrela, oso ohikoa izan zen klaustro eta mintegi bereko irakasleek tresna ezberdinak aukeratzea eta ikasleek etengabe tresna batetik bestera aldatu beharra izan zuten.

3. Eusko Jaurlaritza (2014): *HEZIBERRI 2020. Hezkuntza-eredu pedagogikoaren markoa*. [Hemendik berreskuratua: <https://labur.eus/etNZz>]

IKTak txertatu beharra defendatzeak inplikatzeko du eskola errealitatekin edo jendartekin kanpo bizi dela, eta askotan hala bada ere, berrikuntzaren kudeaketaren alderdian, oso kaltegarria izan da ikuspuntu hori zeren aurrera ez egiteko aitzakia ezin hobea bihurtu baita askorentzat (nire adinean nola hasiko naiz horiek txertatzen —nahiz eta sarritan Amazonen erosi eta zinemarako sarrerak aplikazio mugikorren baten bidez lortu—). Eskolak eta gizarteak, beraz, bat izan behar dute eta zentzu horretan, eskola egokitu behar da errealtatera, besterik gabe, ez teknologia lagungarria edo osagarria delako, baizik eta ingurune digitalean bizi garelako, eta ikasteko eta irakasteko osagaietako bat delako.

5.1.2. Konpetentzia digitala

Ikasleak konpetentzia digitala beharrezkoa izango du XXI. mendeko herritar izateko. Hori gogoan ezarri dira hainbat proiektu eta eginkizun. Eskola 2.0 programaren barruan⁴ ikasle guztiek lortu behar zuten gaur egun oinarritzotzat hartzen den konpetentzia digitala. Helburu horrekin ekarri ziren eskoletara ordenagailuak eta euren ingurune digitalaren ardatz izango zen posta elektronikoaren helbide bana eman zitzaizkien ikasleei. Hortik aurrera, material digitalak erabili, informazioa sarean bilatu, partekatu, aurkezpenak sortu eta elkarri banatu... bezalako jarduerak burutu dira ikasleek gaitasun digitala garatuko zutelakoan.

Ikasleen kasuan bezalaxe, koaderno eta arkatzetik ordenagailura igaro eta, irakasteko ekosisteman elementu berria itsatsita, irakasleek gaitasun digitala lortuko zutela uste izan da. Baina, mehatxutzat edota lan-karga areagotzeko balio gutxiko baliabidez hartu izan dira askotan tresna digitalak. Ezezagunaren aurreko beldurrak eta «orain arte funtzionatu du» horrek indar handia dute. Aldaketarako erresistentzia handia da irakasleengan.

Erakundeek ere izan dute konpetentzia digitalerako pausoak eman beharra. Inguruak behartuta, komunikazioak eta datuen kudeaketak izan dute aurrerapen handiena. Erakundeek beren mende dituzte irakasleak eta goitik beherako eta behetik gorako indarrak ezartzen dira harreman horietan. Gehienetan goitik beherako harremanak eskakizun gisa hartu izan dira eta, ondorioz, egitekoek ez dute ondorio aberasgarriarik izan; behetik gorakoak, ordea, aitzakiatzat hartu izan dira eta ez dira diagnosirako eta ebaluaziorako tresna gisa erabili.

5.1.3. Irakasleen prestakuntzaren beharra eta garrantzia

Prestakuntza da aurrera egiteko baliabide nagusietako bat. Eta ez dira horren faltan izan irakasleak. Era eta molde guztietako ikastaroak, mintegiak, tailerrak... izan dituzte eskura. Helburu eta ezagutza guztiak lortzeko bitartekoak eskaini dira aurrez aurreko saioetan nahiz online moldean. Baina, prestakuntzarekin batera esperientziaren arloa ezinbestekoa da eskuratutako ezagutzak barneratu eta

4. Eusko Jaurlaritza (2009): *Eskola 2.0. Programaren aurkezpena*. [Hemendik berreskuratua: <https://labur.eus/YKCRX>]

erabilgarri izateko. Zaila da egunerokoan egitekoak beste modu batera egiten hasteko unea bilatzea. Ikasi eta ezagutu berri diren baliabide eta tresna digitalak benetan eguneroko lanetan erabiltzea denbora galtzea da, askoren ustez. Eta horrek ekarri du, neurri handi batean, erabili beharreko tresneriaren erabileran gaitu gabe egotea.

5.1.4. Ingurune digitalean bizi omen ginen

Jakina, ordenagailua gure lan-tresna da. Mezu elektronikoak idazten ohituta zeuden irakasleak, bilerak online egin zitezkeela bazekiten, txostenak idatzi eta karpetetan gordetzen zekiten, materialak euskarri digitalean non zeuden eta nola erakutsi behar ziren pantaila batean ezaguna zuten... baina, benetan ingurune analogikoan kokatu diren eta integratu ez diren tresna arrotz gisa ikusi dira. Oinarria ingurune analogikoa zen eta tarteka baliabide digitalen bat erabiltzea onartzen zen.

5.1.5. Edonon ikas daiteke, baita eskolan ere (batzuetan)

Ikaskuntza formalak, informalak eta ez-formalak osatzen dute pertsonak ezagutza eraikitzeko ibilbidea. Horietako batek besteen aldean hartzen duen nagusitasuna edota gizarteak horietako bati ematen dion nagusitasuna zalantzan ari gara jartzen eta egoera honek erakutsi digu ikaskuntza formala ez dela beti garrantzitsuena. Bestalde, lausotu egin dira hiru era horien arteko mugak eta osaketa ezberdina eratu da. Erabakitzeke geratzen da, ondorioz, zer ikasi behar den benetan eskolan.

5.1.6. Baliabide-eskaintza oparoa

Han eta hemen, irakundeek eta banakakoei sekulako eskaintzak egin zituzten. Tresna, baliabide eta jarduera ugari eskaini ziren doan hezkuntza-eremuetan erabiltzeko. Orokorrean, zalantza handirik gabe esan daiteke ezin izan zirela erabili. Irakasleak ez zeuden horiek euren ekosistema analogikoan integratzeko moduan, arrotzegiak zituztelako edota oinarritzko irakaskuntza-printzipioekin talka egiten zutelako. Egun batetik bestera sortu behar zen ekosistema digitala eta, jakina, hori ezinezkoa da. Aurrerago aztertu beharko da guztion eskura jarri den baliabide-aukera horri zein erabilera emango zaion.

5.2. COVID-19AREN ONDOREN

Ez dakigu berriz ere beste eraso bat izango dugun. Baina ikasturtearen bukaerarekin batera egindakoaren ebaluazioa egiteko unea iritsi da. Hona hemen ebaluazio hori egiteko, derrigor pentsatu eta hausnartu beharreko batzuk.

5.2.1. Teknologia txertatu ala ingurune digitalean bizi?

Eta bat-batean, benetako ingurune digitalean aurkitu dute euren burua irakasleek. Hor ez zegoen, aurretik egin bezala, teknologia egoki erabili gabe aurrera egiterik.

Ikusi da zein ondorio izan dituen, ikasteko eta irakasteko prozesuen osagaitzat hartu beharrean, teknologia txertatu nahian ibiltzeak.

5.2.2. *Irakatsi ala ikasi?*

Irakasten zuen eskola batetik, irakasten saiatu arren, ikastea lortzen ez zuen eskola baterako jauzia gertatu da. Ikasleak ikasi egin behar du eta irakaslearen lana ikasteko baldintzak sortu eta baliabideak eskaintzea da. Hor zeuden baliabide eta tresnak baina... ingurune berrian ikaskuntza-prozesuak nola gertatzen diren jakin behar da eta horretarako gorago aipatutako esperientzia falta nabaria izan da.

5.2.3. *Askotariko arrakalak*

Ikasleen gurasoen arrakala ekonomikoak ere arrakala digitala dakar, eta horrekin batera, ikaskuntza-arrakala. Gaitasunez gain, oinarrizko gailu eta tresna batzuk behar dira ekosistema digitalean aritzeko. Horiek izan ezean, alferrikakoak izango dira gaitasun digital guztiak eta, tamalez, horrelako gabezia asko ikusi eta pairatu ditugu. Txalotzekoa da eskolek gailuz eta konexioz hornitzeko egin duten ahalegina. Baina, agerian geratu da eskolaren zereginetako bat: baldintzak berdindu beharra dago ahalik eta egoera onena eskaintzeko. Gizakiari benetan gizarteratzeko bideak eta baliabideak eskaini behar dizkio gizarteak. Horretarako tresna da eskola. Aukera-berdintasuna aldarrikatzean, unean uneko baliabideak erabilita ikasle guztiek aurrera egin behar dutela esaten ari gara. Bakoitzaren gaitasunaren arabera, nork bere bidea egiten ikasiko du, eta hortxe dago, hain zuzen, eskolaren lana: mugak gaindituz aurrera egin eta, errealitatera egokituta, bideak urratu ahal izateko trebatzea.

5.2.4. *Software jabeduna ala libre?*

Aipatu dugu lehenago ere eskola askoren azpiegitura teknologiko pobrea. Argi dago pandemiaren ondoren berebiziko kezka sortu dela azpiegitura horiek sendotzeko. Alor honetan, hala ere, arrisku handia ikusten dugu. Alde batetik, instrumentalismo hutsean erortzea oso erraza da, hautu teknologiko egoki batek dena konpon dezakeelakoan. Bestetik, software jabeduna erabiltzeko tentazioa arriskutsuegia da, diru publikoa horretan xahutzeaz gain, subiranotasun teknologikoa gal baitezakegu, ikasleen nahiz irakasleen pribatutasuna ere erraldoi teknologikoen esku utzita.

Baina, zer-nolako aukerak ditu eskola txiki edo ertain batek software librean oinarri duen ikasteko ekosistema teknologikoa eratzeke? Argi eta garbi, bat ere ez. Ikastetxeen autonomia handia izaten da hainbat arlotan, baina horrelako azpiegitura teknologikoen eraikuntzak gainditu egiten ditu profesional gehienek ahalmenak, normala denez. Horregatik, ezinbestekoa da botere publikoetako teknologiarako politika-gidalerroak berrikustea eta kode irekiko aplikazioen alde egitea eta gero hezkuntza-zentroen esku uztea, beharrezko euskarri, laguntza eta prestakuntza emanez.

5.2.5. Hezkuntzaren eta ikaskuntzaren prestigiorik eza

Osasun-sistemako eta beste hainbat sektoretako profesionalen prestigioa ezin gorago dago, eta ondo deritzogu, jakina! Baina, irakasleena? Eta hezkuntza-sistemarena, bere osotasunean? Ez dirudi krisialdi honek irakasleek egindako lan eskerga balioestea ekarri duenik, ezta aurrerago ekarriko duenik ere. Ez gara korporatibismo huts batetik ari, zeren horren atzean alderdi ezin funtsezkoago bat ikusten dugu: gaur egungo gizartean hezkuntzak berak duen balioa aitortu beharra dago. Irakasleak, zer esanik ez, pertsonen garapen integrala bultzatzen —ikasteko, hausnartzeko eta komunikatzeko gaitasuna, pentsamendu kritikoa, artearekiko nahiz zientziarekiko sentsibilitatea...— berebiziko ardura eta zeregina du, eta ez dirudi lan makala berez, baina are konplikatuago da bere lanaren eta gizarte-funtzioaren gutxien-gutxieneko aitortzarik gabe.

5.2.6. Komunikazioaren beharra

Komunikazioa da ikaskuntza-prozesu arrakastatsuaren gakoa eta are gehiago egoera berezi honetan. Bizi izan dugun egoeran ez da nahikoa izan komunikaziorako tresnak izatea. Komunikazioa kudeatzen eta helburu didaktikoetara bideratzen jakin behar da. Gabezia hori agerian geratu da tresneria bera erabiltzeko orduan, baina baita ere, eta batez ere, tresna berri horiekin komunikazio didaktikoa garatzeko orduan.

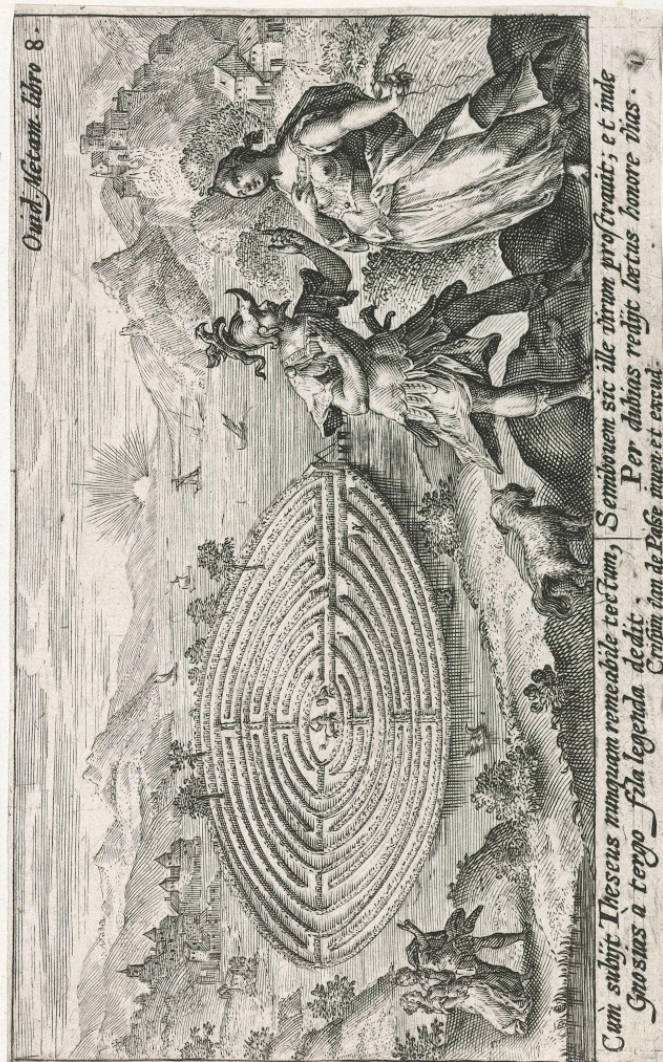
5.2.7. Ikasleen autonomia

Krisialdiak agerian utzi dituen arazoen artean, ikasleen autonomiarena da garrantzitsuenetakoa. Gabeziak gabezia eta teknologiak teknologia, egoera honek ikaragarri agerian utzi ditu ikasleek euren burua ezagutzeko eta lanak antolatze beharra eta denboraren kudeaketa eta bitartekoen erabilera egokiaren garrantzia. Orain arte ere ezinbestekoa zen eta orain ezinbestekoagoa da ikasleak benetako autonomizatzeko-prozesuan murgiltzea.

5.3. HAUSNARKETA ETA ONDORIOAK ATERATZEA

Gerta daitekeen arazo larriena gertatutakotik ondoriorik ez ateratzea da. Ez, batzuek esaten duten bezala, berriz ere horrelako zerbait gertatzen bada prestatuago harrapatzeko. Horrelakorik ez gertatuta ere, gizarteak aurrera egin du eta eskolak ere aurrera egin behar du. COVID-19aren ondorioz sorturiko krisiak argi askorik erakutsi digu eskola atzean geratu dela eta geratzen ari dela. Gizarteak dituen ezaugarriak ezagutu, onartu eta bereganatu behar ditu eskolak eta horien artean dago tresneria digitalaren erabilera normaltasunez gertatzea, betiere ikasle guztien ikaskuntzaren mesedetan. Bestela, eskolak museo etnografiko bihurtzeko arriskua handiegia da, hainbat mende lehenago ikasteko erabiltzen ziren guneen erakustoki.

ARTEAREN HISTORIA

Crispijn van de Passe (1602/1607). *Teseo eta Ariadna*.
 Amsterdam: Rijksmuseum.

6. Artea eta gorputzaren bitartez bizitako esperientzia: hausnarketarako txokoa

Maite Luengo Aguirre, UEU, EHU eta Université Bordeaux Montaigne

Laburpena: Esperientzia gorpuztuak euskal testuinguruan gero eta presentzia nabarmenagoa du adierazpen artistikoetan eta haien ikerketan. Joera horri jarraiki, Artearen Historiatik eta bizipenen hausnarketaren bitartez, partekatutako COVID eta post-COVID garaiko begirada proposatzen dut. Izan ere, gure bizitzeko era aldatu da eta, artearen bitartez, bilakaera horren inguruan gogoeta egiteko txanda dugu: bizipenei, kokapenari eta erantzukizunari erreferentzia eginez.

Gako-hitzak: Gorputza, bizipenak, artea, emozioak, feminismoa.

Zaila da etorkizunari buruz mintzatzea, zer ote datorkigun asmatzea. Hori dela-eta, liburu honetan parte hartzeko gonbita luzatu zigitenean, esperientzia gorpuztuari buruzko hausnarketa egitea erabaki nuen. Norberak bizitako esperientziaren ziurtasuna izateaz gain, hein handi batean bizipen hauek konpartituak dira. Artearen historialari gisa zer eskain dezakedan pentsatu eta artelanen bidezko esperientziaren hausnarketak konpartitzea erabaki nuen, nahiko era pertsonalean.

Pentsamendu kritikoa eta irudimena garatzeaz gainera, arteak gure gorputzek elkarrekiko eta munduarekiko duten harremanari buruz mintzatzea ahalbidetzen du. Garai berri honek erlazio oro aldatu duenez gero, bizitaketik abiatuta gogoeta gorpuztua egitea etorkizunera begira lagungarria izango delakoan nago.

Egun, 1960ko hamarkadan AEBn garatutako minimalismoaren berpizkundea bizi dugula iruditzen zait. NANA berritzera joan nintzenean, zinta horiz markatutako distantziarako marratxoek Agnes Martin-en pintura errepikakor eta erritmikoa ekarri zuten neure burura, txikitan saltoka igarotzen genituen zebra-bideetako bat bailitzan.

Edozein dendatan eskuak garbitzeko dagoen gel-banagailuari Giovanni Anselmok egindako *Senzo titolo (Scultura che mangia)* artelanaren antz handia hartzen diot. Harrizko zutabe batean letxuga bat lokarri batekin lotu zuen artistak, uraza usteldu eta noiz eroriko zain. Itxarote hori egunero bizi dugu dosi txikietan, besteak beste atzamarrarekin eskuak desinfektatzeko makinara hurbildu eta zenbat likido eroriko den pentsatzen dugunean.

Gainera, supermerkatuko kutxara gerturatzean, langileria eta bezeroak banatzen dituen pantailak Marcel Duchamp-en *Beira Handia* dirudi, zientzia-fikziozko nobelaren batean agertuko zen ziurrenik aurretik. Kristalean zehar ikusten ditudan objektuak, Duchamp-ek bere obra osatzen zuten bi kristalen artean txertatutako irudien tankerakoak dira. Hara non, gaur egungo minimalismoa, kontzeptualismoa eta dadaismoa, horiek guztiak gorputzaren bitartez biziak: saltoka hasi nahian, itxaron beharreko segundo urdurian eta pantailak zeharkatzeko grinan. Geure inguruan zer bait aldatu dela ezin ukatu.

6.1. MAIDER LOPEZ ETA STEVE PAXTONEKIN HITZORDUA

Azken bolada honetan, bizi dugun espazioa erabat eraldatu egin da eta horrekin batera espazioan bizitzeko dugun era. Eraikin baten barrenean sartzen garen bakoitzean, lurrera begiratu beharrean gaude: nondik bai, nondik ez. Aurretik egiten genituen ibilbideak bortizki aldatu dira. Aldaketa hauek gure esperientzia gorpuztuan eta emozionalean dute eragin nabarmena.

Gauzak horrela, Maider López artista donostiarraren artelan baten parte garela dirudi. Artearen Historian, Arte Ederretan eta Arkitekturan aditua dugun Lópezek, 2005ean, Veneziako 51. Bienalean parte hartu zueneko espazioa bizi izan dugu, nork bere kutxan konfinamendu-garaian. Artistak Bienalerako pabiloiko espazioaren «zatikatzea» burutu zuen kolore eta zenbakien bitartez, bisitariei espazioarengan birpentsatzera gonbita eginez. Agian itxialdian ez genuen pareta bakoitzaren gainazala neurtu, ez behintzat zinta metrikoarekin, baina bai begiradara zein hasperenekin.

Gainera, badirudi Lópezek asmatu zuela zetorkiguna *25 People on 25 Hills*, *25 People on 1 Hill* artelanean. Espazioan nola antolatzen garen hausnartu zuen artistak. Artelan horretan pertsonak, hitza eta esperientzia estetikoa nahastu zituen, orain guri gaur egun bizi izandako egoerari buruz hausnartzeko parada eskainiz. Lehendabizi, 25 pertsona mendixka bakarraren gainean jarri ziren. Ondoren, bakoitza paisaiako erliebe banaren gainean kokatu zen. Egun, aldaera horri jarraiki, bakoitza bere malda partikularretik begira ari da, tamalez oraindik ere muinoak konpartitzeko tartetxoa itxaron beharko dugunez gero.

Erakusketek ere berebiziko aldaketa izan dute. Tira, agian ez hainbesterakoa, aski ohituak gara museo barnean distantzia mantentzera, edan edo jan barik egotera, isiltasunean mugitzera, eserlekurik ez topatzera eta topatzekotan ipurdiko minak jota gelen arteko erromesaldi isilarekin jarraitzera. Orokorrean, espazio hauetan gorputzaren ezabapena barneratu dugu, artelanak ikusizko zentzumenaren bitartez soilik bizitzera eraman gaituena. Baina ohiko esperientzia horiekin apurtu zuen erakusketa bat aipatzera noa, agian irakurleok bisitatzeko parada izan zenuten.

Azkuna Zentroan Steve Paxton-en ibilbide profesionalari begira egindako erakusketari buruz ari naiz. Erakusketa horrek, beste askok bezala, birusaren krisia bizi izan du. Baina kasu honetan bereziki zentratu nahi nuke; izan ere, erakusketa

horretan gorputzak berebiziko garrantzia zuen. Paxton-ek dantzarekiko zuen jarrera zela-eta, gorputzaren aktibazioa zen helburu nagusia. Elkarrekin dantzatzeko zeuden espazioak prestatuta eta artistaren *Contact Improvisation* tailerretan praktikatzen zen. Dantza mota hori bat-bateko mugimenduak egitean datza, betiere dantzatzen ari zaren kideekin kontaktua galdu gabe koreografia sortzean, alegia. Zoritzarrez, birusarekin begiradak berriz ere irabazi du: jada ezin ukitu.

Jone Rubio arte-historialariak idatzitako kritikan esan bezala: «Oraingoan, koreografia bestelakoa da, geure gorputzaren jatorrizko mugimenduak espazio publikoetan ezarritako legedi berriekin integratzen baitira» (2020). Testuinguru horretan, distantzian egindako inprobisazioan ari gara, zenbaitek hainbeste landutako gorputzari lotutako hausnarketak gogoratu beharrean, egunerokotasun berrian ahazten.

6.2. BIZI/SENTIPENEI ONGIETORRIA

Euskal ikerketen testuinguruan gorputza gero eta presentzia handiagoa hartzen ari da duela hamarkada batzuetatik hona. Besteak beste antropologiatik, artetik eta literaturatik ikertu izan da. Hasiera Teresa del Valle antropologoari zor diogu, berak hiriko espazio publikoetan emakumeek zituzten esperientziak ikertu zituen genero-ikuspuntutik, Donostiako kasua zehazki (1991).

Ikerketa hori, urteak igarota, era artistikoan Itziar Okarizen *Mear en espacios públicos o privados* performanceak egiten jarraitu zuen. Nahiz eta agian del Valleri zuzeneko erreferentziarik ez egin, emakumea publikoki zutik pixa egiten ikustean, publikoari generoak baldintzatutako espazioaren erabilerari buruz hausnartzeko bidea zabaldu zion.

Literaturan ere, Eider Rodriguez idazleak Susa argitaletxean Lisipe bildumarako egindako *Idazleen gorputzak* biziki interesgarria iruditzen zait ari garen konturako (2019). Emakumezko euskal idazleei egindako elkarrizketetan, haien esperientziari buruz aritu zen, emakume izateagatik izandako amankomuneko zenbait esperientzia plazaratuz beraien bizitza pertsonalari lotuta.

Diziplina sozial eta humanistiko horietan gorputzaren hausnarketa, emakumezkoek lotuta etortzea ziurrenik ez da kasualitatea. Gorputzaren aldarrikapenaren testuingurua garrantzitsua da, alabaina Mendebaldeko tradizioan gizonezkoa arrazoiarekin lotu izan da eta gorputza emakumearekin. Dikotomia horri aurre egiteko ezagutza gorputzua aldarrikatu izan da: era aktiboan objektu pasibo izandako gorputza eta haren bitartez sortutako ezagutzaren balioa aldarrikatzeko, eta ez soilik pentsamenduaren bitartez sortutakoa.

Errepresentazio eta aktibatutako gorputzak ez ezik, hartzailenak ere badauzkagu. Orokorrean, adierazpen artistikoek intentsitate desberdinean hartzailak interpelatzeko ahalmena daukate, bereziki denborazkotasuna bere baitan dutenak.

Hara, literaturak horretarako duen indarra, esperientzian murgiltzeko, baita zinemak ere eta musikak zein performanceak. Distantzian bizi garen momentu hauetan hori aprobe txatu behar dugu, ezagutza zabaltzea helburu dugunean.

Ildo horretatik, esaterako, zinemako kasua dugu diziplinarreko erabileran; Euskal Ikasketetan oso interesgarria da Unai Nafarreteren proposamena (2020). Nafarrete euskara-irakaslea da UCLAn eta emozioekin lotuta ematen ditu eskolak, filmak erabiliz eta klip zehatzak hartuz hizkuntzako erabilerekin konbinatuta. Horrela azaldu zuen ikasleak pertsonaiekin bat egin eta emozioari lotutako ikasketa motibagarriagoa dela. Orobat, AEBkoak izanda, guztiek agian Euskal Herrira gerturatzeko aukera errazik ez dutenez izango, nolabaiteko lotura ezartzeko aukera ederra dela deritzot.

Testuinguru aseptiko honetan eta distantzian ari garenez gero, emozioek diziplina hauetan duten garrantzia nabarmendu nahiko nuke. Etxepare Euskal Institutuak antolatutako ikastaroan, euskara ikasterakoan agertzen diren aurreiritziei buruz Ibon Manterolarekin aritu ginenean (2020), aurreiritzi negatiboak nola deseraiki ikasi genuen. Horiek ikasi beharrekoarekiko sentipen negatiboak dakartzate eta horien bilakaera positiboak ikasketa-prozesua errazten du.

6.3. *ONLINE, BAINA NON?*

Interneteko zurrumbilo erosoak gogoko dut noski, ikerketarako artikulua online eskuratzeko aproposa da. Hala ere, liburutegietan kuxkuxeatzen ematen dugun denboraren falta sumatzen dut. Arte eta literaturako diziplinetan paperezko argitalpenek indarra dute oraindik. Liburua bilatzen saiatzea, laguntza eskatzea, azkenik lortzea... Prozesu hori guztia ere maite dut. Ikertzaileek besteekiko tratua eta zaintza. Esaterako, aurrez aurre ezagutzen ez duzun artistari elkarrizketa egiterakoan, konfiantza garatzeko unea bilatu behar da eta momentu hauetan pixka bat zailtzen da. Edonon egin ditzakegu elkarrizketak Interneten bitartez, baina gertutasuna falta zaigu, bertan egotea.

Atentzio falta ere eragiten du ikerketa oro online egiteak, Maddi Pelot idazleak zientzia-fikziozko kontakizunak idatzi zituen eta kasu honetan badirudi *Telelabirintoa* ezin aproposagoa dugula. Benetan interesgarria iruditzen zait testuan zentzumenen artean egiten duen lotura. Sinestesia gogorarazten dit, pertsona batzuek doinu bat entzutean kolore bat ikusten dute esaterako, zentzumenen xirimola batean barrenean:

XXI gn mendean, denek makinez idazten zuten, baina psikoestatistikoek idazkariak mahainetan jostagailuak edo holako gauzak behar zituztela frogatu zuten, eskuz zerbait erabiltzean edo marrazki ttiki batzu egitean JENDEAK hobeki entzuten baitu (Pelot, 1984: 32).

Gainera, teknologiarekin deslokalizatuta bagaude ere, agian garrantzitsuagoa da inoiz baino gehiago geure burua kokatzea, bakoitzak eskura dituen baliabideak

desberdinak dira toki batetik bestera. Donna Haraway-ri jarraiki, 1988an argudiatutako ezagupen kokatua egitea inoiz baino beharrezkoagoa dela iruditzen zait, norbere interesen eta pribilegioen inguruan hausnarketa egiteko. Botere-estruturak agian ohikoa den baino ageriago geratu baitira, eta besteeikiko begirunea ezinbestekoa dugu.

6.4. **BERRIKUSPENERAKO BEHARRA**

Nire kokapenari begira, orain arte aipatutako autoreen generoen arteko presentzia orekatua izatea ez da inondik inora kasualitatea. Oraindik ere misoginia barneratua baitago ikerketan, eta horri aurre egiteko esfortzu kontzientea egin beharra dugu, bai birus aurretik zein atzetik.

Hasieran musukoa jarrita, nahiko ezeroso sentitzen nintzen, baina egun batean erakusketa batean nengoela, jantzi berri hori jarrita babesa sentitu nuen, identitatea nolabait ezkutatuta, 1980ko hamarkadan sortutako *Guerrilla Girls* kolektiboko kidea sentitu nintzen. Emakume biluzien pintura dezente dituen Orsay Museora sartzekoa zen eskotedun emakumean pentsatu nuen orduan. Pena bada ere, oraindik deseraikitze-lan eskerga dugu egiteke gizarte gisa, emakume guztiak garen «Jeanne»-ren gorputzengan museo eta beste instituzioek zeresana dutela pentsatzeari ekiteko (2020).

Antza denez, 2018an Leitzako Jaialdian bertsoetan mintzatutakoa oraindik ere gaur egunera aplikagarria da. Bertan aritu ziren Nerea Elustondo eta Maialen Lujanbio bertsolariak. Proposatutako gaian, amonaren etxean «Emakumearen Entziklopedia» zaharkitua aurkitu zutela esan zieten eta ea horrek gaurkotasunik zuen eztabaidatu zuten. Elustondok bere azken parte-hartzean, zera kantatu zuen:

Hori horrela zen lehenago
gaur eguneko antzera
eta ez dakit oraindik ere
gu ez goazen atzera
begiratu det zure eskuko
entziklopedia aldera
zenbait gaietan hori bezela
berde xamar ez al gera?
(Elustondo, 2018)

Bai, berde gera. Birusarekin hankaz gora geratu den gizartea oraindik ere pixka bat gehiago deskolokatzen jarraitu beharko dugula uste dut: munduari begi berrituekin begiratuz, norbera bere pribilegioak aitortuz eta gorputzarekin humanitateak sentituz.

6.5. BIBLIOGRAFIA

- Dagdrømmer, J. (2020): «Orsay museoak barkamena eskatu du emakume bati bere eskoteagatik sarrera ukatzeagatik», *Gaztezulo*. Esteka honetatik berreskuratua: <<https://www.gaztezulo.eus/albisteak/orsay-museoak-barkamena-eskatu-du-bere-eskoteagatik-emakume-bati-sarrera-ukatzegatik>>.
- Haraway, D. (1988): «Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective», *Feminist Studies*, 14 (3), 575-599. Esteka honetatik berreskuratua: <<https://philpapers.org/archive/harskt.pdf>>.
- Manterola, I. (2020): «Hizkuntzak ikasteko jarrera eta motibazioak. Gaitasun komunikatiboa eta eleanitza hizkuntza bat erabiltzeko eta i(ra)kasteko garaian», *Atzerriko unibertsitateetan eta goi-mailako zentroetan euskara irakasteko prestakuntza ikastaroa*, Etxepare Institutua eta UPV/EHU.
- Nafarrete Errasti, U. (2020): «Euskarara nola iritsi online film eta emozioen bitartez», *Bikaintasuna Euskal Ikasketetan aniztasuna* hitzaldia, Etxepare Institutua eta UPV/EHUko UIK, 2020ko uztailaren 9a.
- Pelot, M. (1984): «Telelabirintoa», *Maiatz*, 5, 31-44.
- Rodriguez, E. (2019): *Idazleen gorputzak: egiletasuna ezbaian literaturaren joko zelaian*, Lisipe (6), Susa, Zarautz.
- Rubio, J. (2020): «Gorputzak dantzan», *Berria*, 2020ko uztailaren 9a. Esteka honetan ikusgai: <<https://www.berria.eus/paperekoa/1867/032/001/2020-09-15/gorputzak-dantzan.htm>>.
- Valle, Teresa del. (1991): *Las mujeres en la ciudad: estudio aplicado de donostia* (Ser. Txostenak, 6), Seminario de Estudios de la Mujer.
- Xenpelar Dokumentazio Zentroa: «2018-08-13 Leitza Jaialdia [Bertsoa] / Nerea Elustondo, Maialen Lujanbio», *BDB Bertsolaritzaren Datu-basea*, <<https://bdb.bertsozale.eus/es/web/bertsoa/view/15648s>>.

PSIKOLOGIA

**Wilhelm von Kaulbach (1830/31). *Psike eta Zerbero*.
Munich: Bavariako Estatuko Pintura Bildumak Pinakoteka Berria.**

7. COVID-19ak psikologiaren arloan izan duen eta izango duen eragina

Joanes Lameirinhas Ortuoste, UEU, EHU

Eneko Mendiluze Plaza, UEU

Ana Novoa Fariñas, UEU, EHU

Luixa Reizabal Arruabarrena UEU, EHU

Fernando Trebol Unzué, UEU, NUP

Laburpena: COVID-19ak inoiz ez bezalako osasun-krisia eragin du mundu-mailan. Larrialdiak berak eta horren harira hartutako erabakiek askotariko ondorioak ekarri dituzte herritarren ongizate fisiko, psikologiko eta sozialean. Hala eta guztiz ere, ardura kolektibotik abiatuta, eta ahal izan dugun neurrian, errealitate berri honetara egokitu gara herritar zein langile gisa. Psikologoengan, eta gure zerbitzuak jasotzen dituztenengan ere, osasun-krisi honek izan du eraginik, eta horregatik, kapitulu honetan, COVID-19aren bueltan psikologiaren esparru ezberdinetan jazotakoak izango dira hizpide. Hasteko, arlo akademikoari helduko zaio, non ikaskuntzaren, ikerketaren eta harremanen eremuetan pairatutako ondorioak aztertuko baitira. Ondoren, arlo aplikatuan izandako eraginak eztabaidatuko dira; zehazki, psikologoek beren jardunean gauzatu behar izan dituzten egokitzapenak, eta horiek bezero edo erabiltzaileengan izan dituzten ondorioak. Amaitzeko, kapitulu honen ondorio nagusiak jasoko dira, psikologok egoera honetan izan badaukagun papera azpimarratzeaz gain.

Gako-hitzak: COVID-19a, eragina, psikologia, zailtasunak, aukerak.

Ez da beharrezkoa sorgina izatea 2020a COVID-19ak mundua hankaz gora jarri zuen urte gisa gogoratuko dugula jakiteko, ondorio ugari ekarri baitizkigu zoritxarreko birusak, bai eta horren harira hartutako erabakiek ere. Batzuk kaltegarriak eta beste batzuk, berriz, nolabaiteko itxaropena pizteko modukoak, eta horiei guztiei heldu behar diegu ezinbestez. Gauzak horrela, beraz, kapitulu honetan psikologiaren esparru desberdinetan jazotakoak izango dira hizpide. Hau guztia hobeto aztertu eta ulertzeko, epigrafe ezberdinetan banatu da atala. Hasteko, arlo akademikoari helduko zaio, non ikaskuntza-prozesua, ikerketa-eremua eta

harremanen birmoldaketak izango dira jardungai. Ondoren, arlo aplikatua izandako eraginak aztertuko dira. Bertan, antzemandako zailtasun (edo aukera) ezberdinak jorratzeaz gainera, kolektibo zaurgarrien esku-hartzeetako tesitura azalduko da. Bukatzeko, ondorioen atala irakur daiteke, besteak beste, egoera honen guztiaren eragin positiboak zein negatiboak barnebiltzen dituen.

7.1. ARLO AKADEMIKOA

Arlo akademikoari dagokionez, hiru alderdiri erreparatuko diegu: ikaskuntza-prozesuari, ikerketaren arloari eta harremanenei.

7.1.1. Ikaskuntza-prozesua

Etorkizuneko psikologoek ikaskuntza-prozesua etetea ekarri zuen hasieran birusak, baina horrek izan zitzakeen kalteak ekiditeko, urruneko irakaskuntzari ekin zioten unibertsitateek eta irakasle eta bestelako unibertsitate-langileen ahalegin itzelari esker (pertsonala zein ekonomikoa), beren ikaskuntza-prozesua urrunetik jarraitzeko aukera izan zuten ikasle askok.

Urruneko irakaskuntzak gerora izango duen eragina auresatea zaila den arren, krisialdi guztiek bezala, COVID-19ak sortutakoak zenbait irakaspen ekarri dizkigu, etorkizunari begira erabilgarri izan daitezkeenak.

Hasteko, aste gutxi batzuetan, erabat aldatu da Psikologiako ikasleek jasotzen zuten formakuntza. Izan ere, unibertsitateak erabat murgildu dira fakultateak ixteari erantzuteko irtenbideen bila. Hala, bereziki Internet bidezko komunikazioan oinarritutako irtenbide sortzaile eta berriztatzaileak sortu dira, ikaskuntza-prozesua mantentzen lagundu dutenak. Irtenbide horiek agerian utzi dute unibertsitate-irakasle askoren berrikuntza-gaitasuna, eta gaitasun hori oso erabilgarria izan daiteke unibertsitateak hain beharrezko duen aldaketa-prozesuari heltzeko.

Ikaskuntza-prozesua ez eteteko irtenbide egokia izan daitekeen arren, urruneko irakaskuntzak baditu alde txarrak. Batetik, formakuntza-arrakala areagotu dezake. Izan ere, urruneko irakaskuntza jasotzeko beharrezko diren baliabideak (esaterako, ordenagailua, ikasteko toki egokia, Internet) ez dituzten ikasleek ezin izan dute ikaskuntza-prozesuarekin jarraitu eta haien arteko formakuntza-mailako aldeak sortu edo areagotu egin ditzake horrek. Hala, ikasle guztiek urruneko irakaskuntza jasotzeko beharrezko diren baliabideak izan ditzaten bermatu beharko litzateke, horretan behar den inbertsioa eginez. «Inbertsio» diogu, diru horrek hezkuntza-sistema sendotu eta ikasleek prestakuntza hobea jasotzea ekarriko duelako.

7.1.2. Ikerketaren arloa

Arlo akademikoan ez ezik, ikerketaren arloan ere askotariko eraginak ekarri ditu COVID-19ak sortutako krisialdiak. Birusa ikergai nagusi bihurtu da eta baliabide ekonomiko gehienak horretara zuzentzen ari dira. Hala, babes ekonomikorik gabe gelditu dira COVID-19arekin zerikusia izan gabe, ikertzea merezi zuten hainbat gai eta, ondorioz, ikertzeke geldituko dira zenbat iraungo duen ez dakigun bolada batean. Horrez gainera, honako beste ondorio hauek izan ditu COVID-19ak arlo honetan:

- Ikerketa asko etetea, bereziki, eremu-lanak. Unibertsitateko eta ikerketa-institutuetako instalazioetatik kanpo egin beharreko ikerlanak bertan behera gelditu behar izan dira; izan ere, ikastetxeak, adinekoen egoitzak, osasun-etxeak eta bestelako instalazioak itxi egin behar izan dira eta, ondorioz, hasita zeuden ikerketetan laginaren jarraipena zein ikerketa berrietarako laginaren erdiespena ezinezkoa izan da.
- Datuak biltzeko teknika asko COVID-19ak dirauen artean erabiltzerik ez izatea. Aurreko ondorioarekin lotuta, galde-sorten aplikazioaren, elkar-rizketen burutzapenaren eta are lagin biologikoen lorpenaren prozedurak bertan behera geratu dira. Zenbait kasutan, irtenbide gisa, Internet-baliabideetara jo da, baina ikerketen kalitate metodologikoa (batik bat, hasiak zeuden ikerketen kasuan) ezbaian geratu da.
- Kulturarteko ikerketak egiteko zailtasunak areagotzea. Psikologiari ezin-bestekoa zaio kultura aintzat hartzea; izan ere, aztergai dituen pertzepzioak, jokabideak, prozesu mentalak... testuinguru jakin batean ematen dira. Ondorioz, asko dira kulturarteko lanak egiten dituztenak. Aitzitik, birusak sortutako salbuespeneko egoera dela-eta, debekaturik egon da herrialdez lekualdatzea, horrelakoetan jarduten diren ikertzaileen lana galaraziz.
- Ikerketa askoren emaitzen argitalpenak zein kongresuak atzeratzea.
- Formakuntzan dauden ikertzaile berrien artean kezka sortzea. Izan ere, batetik, beren ikaskuntza-prozesua eten egin da eta, bestetik, ikerketak amaitzeko epea luzatu zaie (ez, ordea, soldata).

7.1.3. Harremanen arloa

Urruneko irakaskuntzak ekarri duen beste alde txar bat pertsona arteko aurrez aurreko harremanak etetea izan da. Izan ere, pertsona arteko (ikasle-ikasle; irakasle-irakasle; irakasle-ikasle; AZP-irakasle; AZP-ikasle; garbitzaile-ikasle; garbitzaile-irakasle; tabernari-ikasle; tabernari-irakasle...) harreman politak garatu ohi dira aurrez aurreko irakaskuntzan oinarritutako unibertsitateetan eta zaila izaten da urruneko irakaskuntzaren bitartez horrelako harremanak garatzea. Hala, asko gara ikasgelan eta, oro har, fakultatean sortzen den giroaren falta sumatzen dugunak.

7.2. ARLO APLIKATUA

COVID-19ak sortutako egoerak psikologiaren arlo aplikatuan izan dituen ondorioak aztertuko dira atal honetan. Hain zuzen ere, psikologoengan izan duen eragina; baliabide berrien hedapena; beroa eta gertutasuna galtzea; desparekotasun soziala eta kolektibo zaurgarriekin esku-hartzean izandako eraginak.

7.2.1. Psikologoengan izan duen eragina

Psikologoek, jendarteko kide izanik, egoera bizi, elaboratu eta integratu behar izan dute bide honetan bezeroak lagundu ahal izateko. Modu honetan, berrogeialdian zehar, bestek bestek, baliabideen hornitzea, informazio desegokia, ezjakintasuna, infekziorako beldurra, asperdura, frustrazioa, itxialdiaren iraupenaren inguruko ezjakintasuna eta bat-bateko aldakortasuna izenda daitezke estresore gisa. Esan gabe doa horiek guztiek antsietatean, suminkortasunean, kontzentrazio-mailan, lanerako gogoan, loan, nekean eta sentimenduetan eragina izan dutela.

Psikologoek egoerari aurre hartu nahian, Psikologiaren Elkargoetatik boluntarioen laguntza eskatu zen, eta esku-hartze psikologikoaren inguruko aholkuak ere bidali zizkigun psikologoei, orain arte egin izan diren eskumenen ereduari jarraituz noski, eta egoera berriari egokitu nahian.

7.2.2. Baliabide berrien hedapena

COVID-19aren ondorioz, bat-bateko jauzia eman behar izan da telepsikologiara behar ezberdinak dituzten pertsonak artatzeko. Haatik, ezin da esan modalitate berria denik. Izan ere, psikologiaren arloan (batez ere eremu klinikoan) telepsikologiaren presentzia gero eta handiagoa bilakatu da azken urteetan. Azken batean, traba geografiko eta denborazkoak gainditzeko baliagarria da oso. Kasu honetan, bideo-deia izan da gehien erabili den bidea, baina ez bakararra. Etxeko testuingurua segurua izan ez denean, txatetara jotzeko joera nabaria izan da. Alabaina, psikologoaren artean konfidentzialtasunaren inguruko kezka nagusitu da, oraindik ez baitago argi noraino irits daitekeen online moduaren pribatutasunaren bermea.

Era berean, ezin aipatu gabe utzi arlo aplikatuan jarduten diren psikologo guztiek ez dituztela erraztasun berdinak izan bide telematiko hauetara egokitzeko. Profesionalen adinaren arabera aldeak nabaria izan dira; gazteenak errazago moldatu diren bitartean, helduagoek mantsoago barneratu dituzte teknika berri hauek guztiak.

7.2.3. Beroa eta hurbiltasuna galtzea

COVID-19ak eta hari aurre egiteko hartutako segurtasun-neurriek psikologoaren eta bezeroaren edo erabiltzailearen arteko harremanean beroa eta hurbiltasuna galtzea ekarri dute. Eragin hori nabarmena izan da bai telepsikologiaren bidez lanean jarraitu duten profesionalen jardunean, bai eta aurrez aurreko hartu-emanen jarraitu dutenen jardunean ere.

Beren jarduna telepsikologiaren bitartez burutu behar izan duten psikologoek, aurrez aurreko hartu-emanak eskaintzen dituen pertsona arteko komunikaziorako abantailak galdu dituzte. Hartu-eman birtualak, modalitate berri honetara egokitzeko zailtasunez gain, gertuko komunikazioa mantentzeko oztopoak ekarri ditu eta, horrek, halaber, esku-hartzeen eraginkortasuna zaildu du. Ez litzateke harritzekoa, hartara, beroaren eta hurbiltasunaren galerak bezeroaren edo erabiltzailearen egoera psikologikoan eragin zuzena izatea; besteak beste, antsietatea, estresa eta depresioa okerragotuz edo are sorraraziz. Esan gabe doa oraindik esku-hartze mota honen eragin guztiek aztertzeke dirautela eta zuhurtziaz jokatu behar dela. Izan ere, aurrerago aipatuko diren honi lotuta ager daitezkeen zailtasunez gainera, hainbat esparrutan mota honetako bitartekotzak iatrogenikoak izan daitezkeela kontuan izan behar da. Hala eta guztiz ere, eskertutako baliabidea izan da, eta izaten jarraitzen du arreta psikologikoa behar dutenen partetik.

Telepsikologiaren kasuan ez ezik, aurrez aurreko hartu-emana mantendu behar izan duten psikologoek kasuan (ospitaleetan, adinekoen egoitzetan, askotariko laguntza-elkarteetan...) ere bezero edota erabiltzaileekiko harremanean gertutasun fisiko zein emozionala endekatu da. Horren arrazoia nork bere burua zein besteena babesteko hartu behar izan diren neurriei egotz lekieke. Batetik, profesionalek erabili beharreko norberaren babeserako ekipamenduek (NBE) gertuko hartu-emana zaildu dute, profesionalaren aurpegia ia osorik estaltzen baitzuten. Ekipamendu horien erabilerak, halaber, bezero edota erabiltzailean izurritsu izatearen sententzia eragin ahal izan du, birusa izanda ala ez izanda ere. Bestetik, segurtasun-distantziak mantentzeko premiagatik, eskutik hartzea, besarkatzea eta bestelako ekintza txeratsuak alde batera utzi behar izan dira. Hori bereziki latza izan da bizitzaren amaierako osasun-arreta behar izan dutenen artatzean. Azkenik, lan-eskakizun handiek (testuinguru klinikoan, batik bat) bezero edota erabiltzaileei eskaini ohi zaien denbora murriztea eragin dute, beren beharrei modu egokian erantzutea oztopatuz.

7.2.4. Desparekotasun soziala

Orain arte aipatutakoez gainera, telepsikologiak badu beste mugarik. Izan ere, gure gizartean nagusi den desparekotasun soziala agerian utzi du, pertsona orok ez baitu jardun telematiko honetara iristeko ezagutza, gaitasun edota baliabiderik. Psikologiaren arloan, kapitulu honetan hizpide diren eremu guztietan errepikatu den arazoa izan da honakoa eta modu desberdinetan islatu da: kontratu prekariodun ikertzaileek beren lana etxean egiteko dituzten baliabide urriak, kontziliaziorako aukerarik ez duten irakasleen «zibereskoletan» seme-alaben joan-etorri etengabeak, terapia bideo-dei bidez egiteko errekurtsorik ez duten erabiltzaileak, ordenagailua anai-arrebekin zein gurasoeekin partekatu behar duen ikaslea eta abar, zoritxarrez, luze bat.

7.2.5. Kolektibo zaurgarriekin esku-hartzean izandako eraginak

Orain arte aipatutakoez gainera, COVID-19ak kolektibo zaurgarriekin egiten den esku-hartzean ere izan du eragina. Hain zuzen ere:

- Adineko pertsonak. Kolektibo honek COVID-19aren ondorioak jasateko arrisku handia azaldu du, garapenaren aro honetan organismoaren homeostasian gerta daitekeen gainbeherarekin lotuta.

Komunitatean bizi direnen kasuan, etxean geratzeko esan zaie, haien gizarte-isolamendua —eta horren ondoriozko kalte psikologikoak— areagotuz. Horren aurrean, psikologoek telefono bidezko akonpainamenduari ekin diote, laguntza eta babesa eskaintzeko saiakeran, pertsona hauek aurkez zitzaketen behar sozioemozionalei heltzeko. Bestalde, adineko pertsonen zuzendutako esku-hartze programak (ariketa fisikoa eta ongizate psikologiko zein soziala sustatzen dutenak) bertan behera gelditu dira. Esku-hartze psikosozialen jarraipena Interneteko baliabideen bitartez egitea ahalegindu da, baina zailtasun nabarmenak egon dira: batetik, aurrez aurreko esku-hartzeak osorik online modalitatera moldatzea ezinezkoa izan daitekeelako; eta bestetik, adineko batzuek, teknologia berrien inguruko geroz eta ezaguera gehiago duten arren, oraindik ere beren erabileran huts egiten dutelako eta/edo baliabide informatikoen eskuragarritasuna eta erabilerraztasuna bermatzen ez direlako.

Hala ere, adinekoen populazioan kaltetuenak izan direnak adineko pertsona egoitzaratuak izan dira, batetik, egoitza dezentetan eman den kudeaketa tamalgarriagatik eta, bestetik, egoitzen ateak itxi izanagatik. Bertako psikologoek, zituzten baliabideekin, erabiltzaileen ziurgabetasuna, kezka eta estresa artatu behar izan dituzte, beren eguneroko lana (ebaluazio psikologikoa, jardueren planifikazioa...) egiteaz gainera. Aipatu behar da egoitzetan egoiliarak isolatu egin direla COVID-19tik babesteko helburuarekin. Arazoa da neurri horrek askoren osasun fisikoari eta psikologikoari kalte egin diela. Lehenari dagokionez, berrogeialdia logelan bakartuta pasatu behar izateak murriztu egin ditu egoiliar askoren mugitzezko gaitasunak. Osasun psikologikoari dagokionez, berriz, asko izan dira tristura, abandonu-sentsazioa, galera kognitiboa eta antzekoak pairatu dituztenak. Orain dugu aukera zaharren egoitzetan bizi (ezinbestekoa da egoiliarrek prozesu honetan parte hartzea) eta lanean diharduten guztien artean gaizki egindakoaz hausnartu eta etorkizunean horrelako egoera batean aurkitzen bagara oraingoan egindako akatsak errepika ez daitezen hartu beharreko neurriak adosteko.

- Genero-indarkeria jasaten duten emakumeak. COVID-19ak sortutako salbuespeneko egoerak eta horri aurre egiteko gauzatu diren politika eztabaidagarriek erasotzailea eta biktima etxe berean itxi dituzte. Horrek,

aurresan zitekeen bezala, emakumeak babesgabe utzi ditu; laguntza jasotzeko edota eskatzeko aukerarik barik. Honi lotutako ondorioak eremu desberdinetan antzeman dira, baita psikologian ere. Profesionalek kasuistika desberdinak plazaratu dituzte: nabarmen okertu diren indarkeriaren biktima diren erabiltzaileetatik, horien jarraipenik eza izateraino. Era berean, garai honetan indarkeriak forma desberdinak hartu ditu eta, ondorioz, psikologoek emakumeekin artatzeko estrategiak birpentsatu beharko dituzte.

- Haurrak. Izaki sozialak garen aldetik, behar-beharrezkoak ditugu beste pertsonekin hartu-emanak. Horrek bizi-ziklo osoan zehar garrantzia duen arren, bereziki haurren artean da axola handiko gaia. Azken buruan, gizarte-harremanek umeen garapena guztiz baldintza dezakete. Horren guztiaren eraginez, nabarmen handitu dira antsietatea, estresa, erregresioak... haurren artean. Beraz, asko izan dira psikologoarengana jo duten familiak lehen, bigarren eta hirugarren mailako prebentzioan gidatuak izateko. Kasu honetan, onartu beharra dago psikologoaren papera ez dela batere erraza izan; aldeztu aurretik inoiz izan ez den egoera izanik, haurren jokabideen inguruko ezagutzetatik abiatuta ondorioak ateratzea zen aukera bakarra. Dena dela, egun dagoeneko badaude honen guztiaren inguruko atariko lehen ikerketak.
- Osasun-langileak. Normalean kolektibo zaurgarrien zerrendan agertzen ez diren arren, ezin da ukatu hizpide den testuinguruan modu honetan kategorizatu behar direla. Izan ere, lehen lerroan egon diren hauen % 79,5ek antsietatea dute eta % 40 emozionalki akituta sentitzen dira gaixoen sendatze- eta zaintza-prozesuan murgilduta egon direnez geroztik (Madrilgo Unibertsitate Konplutentsea, 2020). Beraz, ez da harrizkoa kolektibo honetako pertsonen artean arreta psikologikoa jasotzeko eskaera handitu izana. Hau guztia aintzat harturik, esan gabe doa ezinbestekoa eta premiazkoa dela osasun-langileak artatzea, haien ongizatea bermatu eta jendartean egiten duten lan itzela egiten jarraitu ahal izateko moduan egon daitezen.
- Etxegabeak. Etxerik ez duten pertsonen gaixotzeko arrisku handiagoa dute beste pertsonen aldean eta, ondorioz, askoz ere aukera handiagoa dute COVID-19a pairatzeko, bai eta gaixotasuna transmititzeko ere. Berrogeialdian populazioari ezarritako neurrietako asko —isolamendua, higiena areagotzea, etxean egotea eta distantzia soziala— ez dira etxerik ez duten pertsonentzat errezeta egingarriak izan eta horrek beldurra, tristura, inpotentzia, erru-sentimenduak eta antzekoak ekarri dizkie pertsona horiei. Gainera, konfinamenduak iraun duen bitartean, asko udalek eta antzeko erakundeek dituzten aterpetxeetan sartu dituzte eta bertan zainketa, elikadura, aterpea eta goxotasuna izanik, horietako askok erru-sentimendua garatu dute, egoera latz baten ondorioz beren egoera une horretan hobetu dela ikusi dutelako. Beharra izan arren, zoritxarrez, etxerik ez duten

pertsonak ez dute zainketa psikologikoa izateko baliabiderik eta, ondorioz, nahaste psikologikoak izateko arrisku handia dute.

- Droga-mendekotasun egoeran dauden pertsonak. Alarma-egoeraren adierazpenak itxialdia ekarri zuen eta, horrekin batera, droga-mendekotasunaren artatzerako laguntza-baliabideak (desintoxikazio-unitateak, komunitate terapeutikoak...) ixtea edo, kasurik onenean, gutxieneko zerbitzuak eskaintzea. Laguntza-bitarteko hauen jardueraren murrizteak erabiltzaile askorekiko arreta mugatzea edota etetea ekarri du, eta gehiengoak etxean itxita geratu behar izan du. Itxialdia egoera estresagarria izan da guztiontzat, eta droga-mendekotasun egoeran daudenen kasuan, estresa arintzeko modua kontsumoa izan liteke. Kontsumorako drogak lortu ezin izan dituztenen kasuan, aitzitik, abstinentzia-sindromea, sintoma antsioso-depresiboak eta jokabide-asaldurak nabarmen azaleratu dira. Oroi bedi, gainera, krisialdi honek, langile askok beren lana galtzea eragin duela; eta hortaz, droga-mendekotasun egoeran dauden eta lana galdu duten pertsonak zaurgarritasun-egoera handiagoan daude. Egoera horri guztiari hein batean heltzeko, telefono bidezko arreta eskaintzera bideratu dira arlo honetan lan egiten duten profesionalak. Aipatu behar da substantziarik gabeko zenbait adikzioen goranzko joera antzeman dela itxialdiaren ondorio gisa; hala nola bideo-jokoekiko adikzioa eta online apustuekin loturiko jokoarekiko adikzioa.

7.3. ONDORIOAK

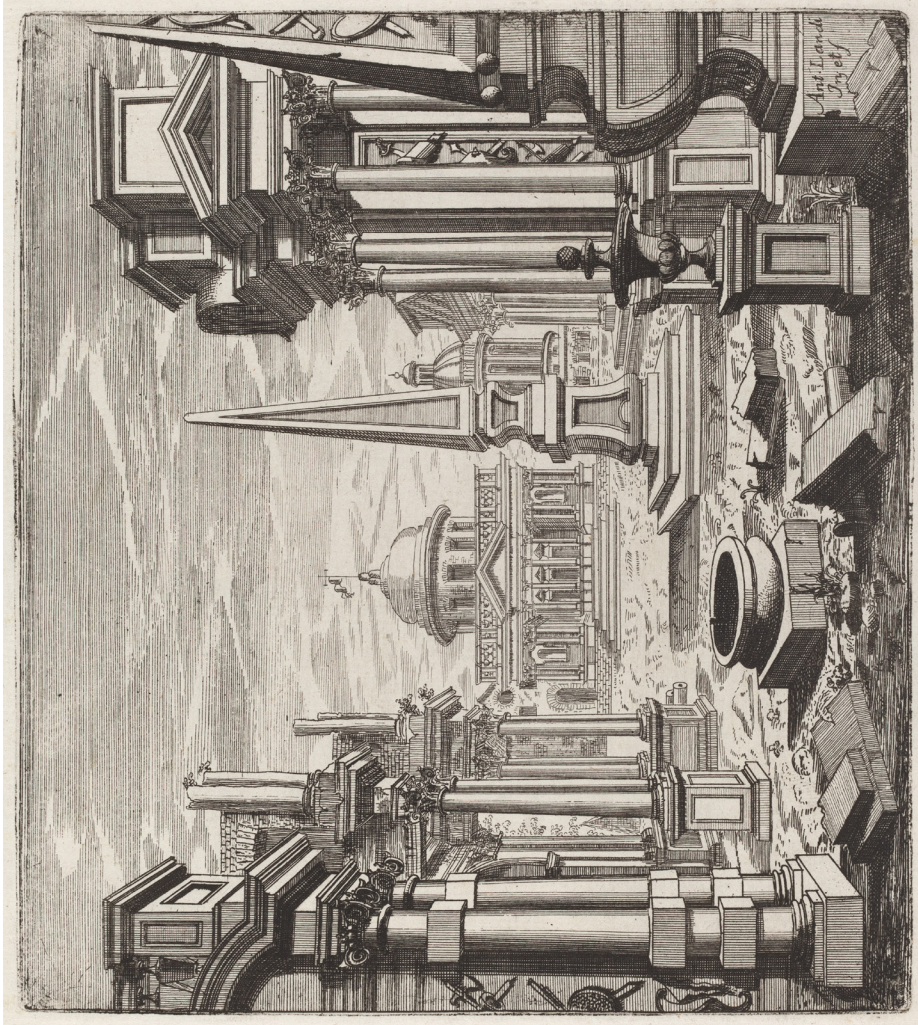
Kapituluan jaso bezala, askotarikoak izan dira COVID-19ak sortutako pandemiak psikologiaren arlo ezberdinetan ekarri dituen ondorioak, besteak beste: psikologoon jardueraprofesional zabalean oztupoak (irakaskuntza, ikerketa eta esku-hartzea aurrera eramateko zailtasunak, baliabide berrietara moldatu beharra...); psikologoon eta are biztanleria orokorraren osasun psikologikoan kalteak; eta desparekotasun sozialaren areagotzea. Hala, zerbitzu eraginkorrak eta gertukoak ahalegintzeko estrategiak birpentsatu behar ditugu, batetik, egoerara egokitutako osasun psikologikoarentzat egokiak diren estrategiak inplementatzeko; bestetik, etorkizuneko psikologoei begira kalitatezko hezkuntza bat eskaintzeko; eta azkenik, pandemiak ekarri dituen eta ekar ditzakeen ondorioen inguruko ikerketa eta ondorengo ezagutzaren transmisioa gauzatzeko.

Guztiok izan gara pandemiak eragindako ondorioen pairatzaile, baina gogora bedi bereziki gaizki pasa duten, pasatzen ari diren eta pasako duten pertsona asko daudela. Are gehiago, batzuk jada ez daude gure artean. Egoera honek guztiak zerbaitetarako balio badezake, gizarte gisa ditugun ahulguneak identifikatzeko izan dadila, hauei modu benaz egokian heltzeko, ditugun indarguneak indartzen jarraitzeaz gainera. Eta psikologiak badu zeresanik horretan.

7.4. ERREFERENTZIAK

Madrilgo Unibertsitate Konplutentsea (2020): *El 79,5 por cien de los sanitarios sufren ansiedad y el 40 por cien se siente emocionalmente agotado tras la primera oleada de atención hospitalaria por COVID-19* [Prensa-oharra]. Hemendik berreskuratua: <<https://www.ucm.es/estudio-laboratorio-psicologia-trabajo>>.

ARKITEKTURA

Giuseppe Antonio Landi (1753). *Fantasia arkitektonikoa obeliskoekin, hondakinak eta piazza batekin.*
Washington: Arte Galeria Nazionale - National Gallery of Art.

8. Aurretiko beharrak ostean agerian: COVID-19 ostea arkitektura eta hirigintzaren begiradatik

Anartz Ormaza Ugalde, Teo Arkitektura, UEU

Laburpena: COVID-19ak eragindako pandemiak eta horri aurre egiteko hartutako neurriek (itxialdiak, batik bat) ispiluaren aurrean jarri dute besteak beste arkitektura; etxebizitzak eta hiriak batez ere. Hauek dituzten gabeziak agerian geratu dira eta konfinamenduaren ondorioz inguratzen gaituen espazioaren gaineko kontzientzia handitu egin da. Han eta hemen hitz egin da COVID osteko arkitekturak eta hiriek nolakoak izan beharko duten eta hainbat ideia zabaldu dira berritasun gisa hedabideetan. Gizarte zabalarentzat berriak baina, urteak daramatzate kontzeptu hauek mahai gainean, hainbat eztabaidagunetan eta adituen ahotsetan. Ez da COVID osteko arkitekturarik asmatu behar, gaur besteko oihartzunik ez zuen baina COVID aurretik aldarrikatzen ari zen arkitektura-eredua da martxan jarri behar dena.

Gako-hitzak: Etxebizitza, hiria, zaintzarako arkitektura, kanpo-espazioa, mugikortasuna, bizigarritasuna.

8.1. ISPILUAREN AURREAN

Han eta hemen entzun eta irakurri dugu egun batetik bestera dena aldatu zela COVIDa iritsi zenean. Bat-batean pertsonak mundu berri batera egokitu behar izan genuela, dugula. Kontu batean bederen, aldatu aldatu zitzaigun ingurua: etxe barruan sartuta pasatu genituen hainbat aste. Eta orokorrean, etxean denbora-tarte luzeak pasatzeko ohitura aspaldi galduta genuen.

Zenbaitentzat aukera, beste askorentzat kaiola, eragin zuzena izan du gudan etxean hain denbora luzea egon behar izanak. Besteak beste ispiluaren aurrean jarri gaitu, jarri du gizartea. Bai eta gure etxeak eta hiriak ere. Gure etxebizitzak bizileku, lantoki, gimnasio, eskola, aisialdigune bihurtu ziren heinean, inoiz ez bezala erreparatu genien, haien espazioei eta espazio horien erabilerei. Haien ezaugarri... eta gabeziei.

Egoera berriak hausnarketarako tarte zabala ahalbidetu du. Lehenik etxe barruetan, lagunartean; nonahi ondoren. Asko konturatu dira etxeak txikiegiak direla bertan egin behar izan zituzten zeregin eta jarduera guztietarako. Espazioak zurruneziak direla, ez dutela elkarbizitza errazten. Eta egun batetik bestera balkoia edo terraza dutenak pribilegiatu bihurtu dira, horiek gabe itxialdia *kartzeletan* bizi izan zutenen begietan. Tamalez, etxeen gabezien ondorioz, batzuek itxialdiaren itxialdia pairatu zuten.

Etxeen arkitekturaren gaineko *ikerketa* espontaneoren bat edo beste ere sortu zen, Ekain Olaizola eta Jonander Agirre arkitektoek martxan jarri zuten *COVID Study Houses* ekimena kasu. Konfinamendu-garaian, gonbita luzatu zuten edonork bere etxearen planoak marrazteko (bakoitzak bere erara) eta bidaltzeko; ondoren, marrazkiak sare sozialetan igotzen zituzten. Hasiera batean helburu jakin gabeko ariketa kolektibo horrek (bizilagunek beren etxeen erretratuak egitetik haratago) zalantzarik gabe nola edo hala emango du ondorioren bat edo beste ateratzeko parada.

Pandemiak arkitekturarekin errekonektatu gaitu. Etxean sartuta eman genuen denboran, sekula baino kontzienteago izan ginen (eta gara, ordutik) inguratzen gaituen espazioaz. Lehenengo, espazio gertuenekoaz, etxebizitzaz. Ondoren, kalera irteten hasteko baimena izan genuenean, hiriaz, dugun espazio publikoaren ezaugarriez. Itxialdiak aurrean jarri zigun ispiluak ez zuen, bada, gauza on askorik islatu, batera edo bestera askok igarri zuten-eta aldaketarako beharra. Gaur arte garatu dugun hirigintza eta arkitektura funtzionalak ez du funtzionatu, antza.

8.2. AUZIAREN HEDAPENA

Etxe barruko solasaldietan, lagunarteko bideo-deietan eta orokorrean gizartean guztion ahotan egoten hasi ziren gai hauek berehala izan zuten oihartzuna hedabideetan, itxialdiaren ia hasieratik. Arkitekturari buruzko erreportaje eta artikuluak nonahi, arkitektoei egindako elkarrizketak bai egunkari eta aldizkarietan, bai irratsaio eta telebistan. Gertatzen da gai bat puri-purian dagoenean, horren gaineko adituak agertzen direla komunikabideetan, lehenago ez bezala. Bada horixe gertatu zen arkitektoekin. Etxe eta hiriak holakoak izatearen zergatia, egoera batzuei zer-nolako erantzuna eman ahal zaien, hiriak gerora begira nola antolatu beharko genituzkeen, etxeen diseinuak nolakoa beharko lukeen... auzi hauen guztien gaineko interesa piztu zen eta itxialdiak errepikatu egingo direla dakigun honetan, oraindik jarraitzen du.

Adibidez, *Larrun* aldizkaria, *Argiarekin* batera argitaratzen dena, «Etxebizitza COVID19-aren garaian» titulupean argitaratu zen urrian, gaia sakonki aztertuz. «Konfinamendu ostean hirien diseinua birpentsatzen», «Etxeen egitura koronabirusaren ondoren» edo «Normaltasun berri baterako hirigintza eta arkitektura», gaiak izan duen eta oraindik ere duen presentzia erakusten duten hedabide desberdinetako lerroburuetako batzuk baino ez dira.

8.3. ZAINTZARAKO ARKITEKTURA

Arkitekturaren alorrean, hainbat izan dira azken hilabete eta asteetan mahaigaineratutako gaiak. Alde batetik, etxeetako espazioen malgutasun falta. Arestian aipatu bezala, etxea oso jarduera ezberdinetarako erabili egin behar izan dugu (eta beharko dugu), baina etheen zurruntasunarekin egin dugu topo. Funtzio anitzeko espazioen beharra azaleratu da, ezertarako balio ez dutenak baina denetarako balio dutenak. Etxebizitzetako eremuen malgutasuna ahalbidetu behar da, gure inguruak ezinbestean malgutu zaigun bizimoduari erantzun behar baldin badio behintzat. Etxebizitzak modu diferenteetan bizitzeko proiektatu beharko dira, hortaz, eta ez orain arte bezala, aspaldian bakarra izateari utzi zion familia-eredu mugatuaren arabera.

Denen ahotan egon den beste puntu bat etxebizitzaren eta kanpo-espazioen arteko harremana izan da. Etxeetan kanpo-espazioen gabezia izan da, seguruena, etxebizitzetan sumatu den falta handienetakoa. Higiezin agentziek adierazi zuten balkoidun pisuen gaineko informazio-eskaera kopuruak nabarmen gora egin zuela. Noiz utzi genion etxebizitzetan balkoiak egiteari? Hamarkadak daramatzagu etxebizitzetako balkoi eta terrazak ixten, etxe barruetan metro erabilgarriak irabazteko, espazio horiek behar ez genituela sinistu dugun arte. Indarrean dagoen Euskal Autonomia Erkidegoko etxebizitzaren bizigarritasun-baldintza eta diseinu-arauak arautzen dituen dekretua horren adibide garbia da: etxebizitzetan kanpo-espazio bakarria derrigortzen du araudiak, 1,5 metro karratuko azaleradun eremua, arropen esekitokia izango dena. Gainera arropak bistatik ezkutatuko dituzten elementuak izan behar ditu kanpo-espazio horrek. Etxebizitzako kanpo-espazio bakarria, arropa eskegitzeko eta ezkutuan. Eta ematen du orain konturatu garela oinarri-oinarrizkoa dela kanpoaldearekin harremana, inguruarekin, hiriarekin lotura, etxe barruan egonda ere.

Horrekin lotuta, etheen osasunari ere erreparatu zaio, etxeak ere organismo biziak dira eta. Etxebizitzek patologiaren bat azaleratzen zutenean baino ez genion erreparatzen etxearen osasunari (hezetasunen bat, kondentsazioak...), baina orain inoiz ez bezala konturatu gara etxe batek osasuntsu mantentzeko zein garrantzizkoa duen aireztapen egokia izatea, eguzkiztapen nahikoa izatea, behar besteko isolamendua izatea... hau da, gutxieneko baldintza termikoak (tenperatura aproposa, eguzkiztapena), akustikoak (zarata-maila), higroskopikoak (airearen kalitatea, hezetasun-maila)... betetzea. Etxearen osasun-egoera bertako bizilagunen osasun-egoera ere bada eta.

Lehendabiziko itxialdia udaberrian izana abantaila ere izan zela onartzen duenik ere bada, etxebizitzetako eskari termikoa ez zelako arazo izan. Dugun etxebizitza-parke zaharkitua kontuan izanda, itxialdia neguan izan balitz (eta ez gaude urrun etorkizun hurbilean egoera hori bizitzetik), agerian geratuko zen eraikinen isolamendu termiko eskasa (edo eza kasu askotan), eta pobrezia energetikoa zalantza barik guztion ahotan legokeen auzia litzateke (maila desberdinetako erakundeen mahai-gainean aspaldidanik dagoen auzia den arren).

Azken puntu horrekin lotuta, eraikinen osasunarena alegia, etxeetan erabiltzen ohi diren materialei buruz ere hitz egin da, eta zeinen garrantzia duen material naturalen presentziak gure inguruan. Ez bakarrik estetikoki ederrak direlako, horiek, material naturalek (egurrak...), landaretzarekin batera, gure ongizate emozional eta kognitiboan oso modu positiboan eragiten dutelako baino.

Norberaren etxebizitzatik kanpora, itxialdi-sasoian etxebizitza-bloke eta auzoetan bizilagun eta auzotarren arteko hainbat elkar zaintzeko ekimen sortu ziren, berezkotasun edo antolaketa-maila desberdinekin: alde batetik, bizilagunen arteko harremanak estutu egin ziren kasu askotan, eta bestetik, atalondo edo auzoko pertsona zaurgarrienak babesteko eta laguntzeko elkartasun-sareak sortu ziren. Gene altruista piztu zitzaigun eta horrek konfinamendua eramangarriagoa egin zion hainbati (bakarrik bizi direnei, adineko jendeari...). Horren eskutik espazio amankomunen auzia plazaratu zen: eraikinetako zenbait eremu amankomun berraktibatze beharra ikusi zen, haien erabilera errazteko premia, alegia. Etxebizitza-blokeetako zabaltza edo teilatu lauak, esaterako, espazio egokiak izan daitezke auzotarrek modu ezberdinetan erabiltzeko: aire librean atalondoko umeak jolasteko, auzotarrek hiri-ortuak jartzeko, egoteko lekuak izateko, ariketa fisikoa egiteko, arropak eskegitzea moduko aspaldi galdutako jarduerak berreskuratzeko... Gauza bera gertatzen da eskailera-buruekin, behe-oinetako lokal huts edo aterpeekin, etxe-irletako patioekin... Espazio horiek aktibatuz gero, bizitza komunitarioa eta zaintza kolektiboa berpiztuko genituzke, indarrean dagoen eta indibidualismoaren bidean jarri gaituen gizarte-sistemari aurre egiteko, besteak beste.

Aipatutako puntu hauek guztiek etxebizitzak pertsonak eta bizitzak erdigunean jartzeko arnasmuneak izateko helburua dute, tamalez kasu askotan eta askorentzat izan diren itoguneak izan ordez.

8.4. *HIRIGINTZAN ERE, PERTSONAK ERDIGUNERA*

Hirigintzak ere eman du zertaz mintzatu: itxialdian etxean sartuta izan gara. Baina berririo kalera, hirira irteten hasi eta berehala hartu zaio kargu hiriari. Orduan ere galderak plazara: norentzat daude diseinaturik gure hiriak? Zertarako antolatuak? Ez da ezer berria esatea gure hiriak orain mende-erdi pasa inguruko eredu produktiboaren arabera diseinaturik daudela, kontsumoa erdigunean dutela eta autoa jaun eta jabe dela beraietan. Jane Jacobs ezagunaren XX. mendearen erdialdeko lanak irakurtzea baino ez dago hiri-eredua nondik datorren ulertzeko. Tradizionalki, hirian bizi den gizonezko zuri, gazte, osasuntsu, heterosexual, autodun eta erosteko ahalmena duenaren inguruan antolatu da hirigintza. Hau gauza aztertua eta jakina da, baina beharbada gizarte orokorra horretaz ohartu gabe zegoen. Noiz konturatu gara hori horrela dela? Lehendabiziko itxialdiaren ondoren, kontsumitzeko aukerarik ematen ez zuen hirira irten ginenean. Merkataritza eta ostalaritza itxita zituen hirira irten garenean, lan-jarduerak eragindako mugikortasunak nabarmen behera egin

eta autoen presentzia inoiz baino murriztagoa izan duen hirigunera atera ginenean. Haurrak jolasguneak itxita zituen hirira irten zirenean. Orduan konturatu ginen espaloiak txiki geratu zaizkigula, egon egoteko espazio publikoa gero eta urriagoa dela; orduan sentitu dugu parke, zuhaitz eta berdeguneen falta.

Autoa hiriguneetatik ateratzearen nahia aspalditik dago mahai gainean, ez da kontu berria. Seguruena egoera honek prozesu hori bizkortu egin du, baina: espaloiak zabaltze aldera, hainbat kale oinezkoentzat jarri dira behin-behinean, bizikletentzako behin-behineko erraiak ere moldatu dira zenbait kaletan... Kotxeak ez dira desagertuko, baina hiriak malgutu egin beharko dira zentzu horretan. Beste herrialde batzuetan aspaldi jorratzen ari den gaia da hau, auto, bizikleta eta oinezkoek partekatzen dituzten eremu elkarbanatuen (*shared spaces*) bitartez, esaterako. Norberarentzat bakarrik ez den bide batetik ibiltzean, eta horren jakitun izateak (izan auto, izan oinezko edo bizikleta), bestearenganako errespetua areagotzen omen du (kontu handiagoarekin ibili behar delako), norberaren ardura handiagotzearekin batera. Egindako ikerketek ondorioztatu dute eredu honek eragin zuzena duela autoen abiaduran eta autoek eragindako istripu kopuruan. Holako ereduak ezarri aurretik, gizarte-mailan lan mardula egin beharra legoke ordea, epe luzerako prozesua litzateke. Baina ez da gutxi gauza hauetaz gizarte-mailan hitz egiten hasi izana eta hedabideetan oihartzuna edukitzea.

Zenbait komunikabidek hirien mugikortasunari buruzkoak ere argitaratu dituzte eta horren bidez «15 minutuko hiriaren» berri ere izan dugu. Parisetik iritsi zen gertukotasunean oinarritutako ereduak: auzoetan antolatutako hiri deszentralizatua, non bizitzeko beharrezko dugun guztia (hezkuntza, kultura, lana, osasunguneak, merkataritza eta aisialdia...) etxetik gehienez 15 minutura dugun (oinez edo bizikletaz). Hau da, hiri handian *mikrohiri* autosufizienteak eratzea, autoaren (eta garraio publikoaren) beharrik izango ez dutenak; horrek klima-aldaketan, adibidez, izango lukeen eraginarekin. Gai honen ontasunak bolo-bolo dabilta han eta hemen, baina tokian tokiko errealitate territoriala eta ikuspuntu soziala kontuan hartu beharko lukeela ere aldarrikatu duenik bada (bertako ezaugarri sozioekonomikoak kontuan hartu gabe ezin dela bere horretan aplikatu, alegia). Eztabaida kalean eta komunikabideetan dago, eta hori ere, ez da gutxi.

Horrekin guztiarekin lotuta, aipamen berezia merezi du Hiritik At kolektiboak maiatzean zabaldutako manifestuak: «Euskal Herria pertsonentzat. COVID19-aren ondoren, pertsonentzako Euskal Herria eraiki dezagun». Bertan, hainbat puntu zerrendatzen dira, bizitzak erdigunean jartzeko aldarrikatuz. Manifestuak «ez dio inori ezer eskatu nahi. Gure etorkizunarekiko antolatu eta arduratsuak izan gaitezen deia» luzatzen du eta sinatzen duten pertsonak (250etik gora pertsonak sinatu dute manifestua, asko arkitektoak eta erreferentziazko adituak) «elkarlanean eta sarean lanean aritzera eta gai hauen inguruko eztabaidarako topaketa espazioak sustatzera konprometitzen» dira. Funtsezko bost puntutan oinarrituta dago manifestua (sakonki zehazten dituztenak): lurralde osorako etorkizun orekatua, mugikortasunaren

berrantolaketa eta kalearen bir-jabetzea, hiriaren (bir)naturalizatzea, etxebizitzaren eta oinarritzko zerbitzuen des-merkantilizazioa eta des-hazkundera.

8.5. COVID OSTEKO ERREAKZIOAK

Izan al du ondorio zuzenik hausnartutako honek guztiak? Oraindik COVID ondorengo agertokian ez bagaude ere, asko itxialdi osterako haien etxeetarako eraberritze-lanetan pentsatzen hasi ziren (tabike hau bota, egongela berregituratu, bulego moduan espazio egonkorragoa egokitu, sukaldea zaharberritu...); batzuen batzuk (horretarako ahalmena edo aukera zutenak) lehendabiziko konfinamendua bukatu bezain laster etxetik aldatu ziren, hiriko pisua utzi eta txikiagoa den herriaren batentatik aldatuz bizilekua (naturarekiko harremanaren bila); eta ez dira gutxi izan bigarren etxebizitzan (eduki daukatenak, jakina) erroldatu direnak, gerta daitekeen hurrengo itxialdi batek kostatik gertuago harrapa ditzan (edo hiritik urrunago, behinik behin).

Gobernua ere aurki hasi zen gai hauen gaineko iragarpenak egiten. Ekaina erdialdean Ingurumen, Lurralde Plangintza eta Etxebizitza Sailaren Bizigarritasunari buruzko dekretu berriak eraikin berrietan terrazak eta balkoiak eraikitzea lagunduko duela iragarri zen. Alde batetik «dekretuan *kanpoko espazioa* kontzeptua jaso da etxebizitzaren gutxienezko programaren elementu gisa, eta gutxienez 4 metro karratuko azalera izan behar duela adierazten da. Eta horren antolaketa errazteko, ahal denean, ez da etxebizitzaren azalera erabilgarritzat hartuko». Eta beste alde batetik «proiektuak etxebizitza moldaerazagoak eta malguagoak eraikitzea aurreikusten du, denborarekin bertako biztanleen baldintzetara, eta gaur egungo bizimoduetara eta premietara egokitzeko», berrikuntzen artean etxebizitzaren deshierarkizazioari aipamena eginez.

Handik eta bi aste eskasetara beste iragarpen bat egin zuen Eusko Jaurlaritzak: balkoi edo terraza berriak jarri nahi dituzten berrogei urtetik gorako eraikinetako bizilagunei etxebizitza bakoitzeko 5.000 eurorainoko dirulaguntza emango diela Etxebizitza Sailak. Letra txikia begiratzuz gero kontua ez da hain automatikoa (baldintza jakin batzuk bete behar direlako, auzokide guztiek egin beharko dutelako eta beste eraikuntza-lan batzuei lotuta dagoelako balkoien eraikitzea), baina gisa horretako izenburuek albistegiak ireki zituzten, erakundeetatik egoeraren jabetun zirela eta irtenbideak ematen ari zirela erakusteko.

8.6. FORMAKUNTZA BERRIA?

Hezkuntzaren esparruan hainbat izan dira gaiarekin lotuta azken hilabeteetan eman eta zabaltzen diren ikastaro edo jardunaldiak (gehientsuak online). Bilbon urri eta azaro bitartean ospatzen den Urbanbatfest jaialdiak urtero hiri-fenomeno garaikide baten ikerketan jartzen du arreta. Aurtengo edizioaren izenburua «Hiria etxe barruan» da, pandemiarengatik bizi izan genuen itxialdian gertatu zenaren adierazle, «etxe

espazioak pandemia kontrolatzeko *txerto* eraginkor bakarra» direla eta «etxebizitza planetako larrialdiei aurre egiteko *gudu-zelai* nagusia bihurtu dela» baieztatuz.

Beste adibide bi aipatzearren, uztalean Donostiako Sustapenak antolatu zuen «COVID-19ko hiria: nola arkitektura eta hirigintzak pandemiari aurre egiteko balio duten» webinarra dugu edo urrian izan den «Pandemia osteko Herri Hezitzaileak» jardunaldia, *Oinherri Herri Hezitzaileak* sareak antolatutakoa. Bertan erakundeetako ordezkariak, hezitzaileak eta arkitektoak bildu ziren, «egun bizitako prozesuetatik ikasteko eta Euskal Herri hezitzaileago bat lortzeko asmoz».

8.7. ZAHARRAK BERRI, ONGI ETORRI

COVID-19a eta hark eragindako egoerak bultzatuta azaleratu dira aipatutako gai eta puntu guztiak. Hizpide ditugun auzi hauek guztiak, baina, berriak al dira? Normala da guztien ahotan egotea, hasieran aipatutako ispilua aurrean genuen, baina kontuan hartzen ez genuen errealitatea bista parean jarri digu eta. Baina gizartearentzat gai berriak edo ideia berritzaileak badira ere eta komunikabideek orain inoiz ez bezala horiek zabaltzen lagundu badute ere, ez dira eztabaida berriak.

Hor ditugu adibidez, *Arquitectura y Política* eta *Política y Arquitectura* liburuak, 2011n argitaratutakoa lehendabizikoa, 2020an argitaratutako aurrekoaren azken edizio berrikusia bigarrena. Josep Mari Montaner eta Zaida Muxí doktore-arkitektoek idatzitako lehen edizioak arkitekturak gizartearekiko duen erantzukizuna du ardatz: arkitekto eta urbanisten paper soziala, bizitza komunitarioa, parte-hartzea... liburuak arkitektura garaikidearen zaurgarritasunak identifikatzen ditu eta ordurako esperimentatu ziren bizitzeko modu alternatiboak aztertzen ditu. 2020ko edizioan, ordea (nahiz eta liburuak COVID-19aren garaian ikusi duen argia, pandemia aurretik editatu zen, 2019an), azken hamarkadetakoa eztabaidak barneratzen ditu liburuak, egileak azken urteetan erakunde-politikan jardun osteko hausnarketak. Politika egiteko modu berriak ardatz, feminismoa du osagarri nagusi berrikuspenak eta «komunaren hirigintza ekofeminista baten alde» azpiztitulua darama. Hiri garaikidearen sistemak aztertzen ditu; espazio publikoaren defentsa sutua egiten du; komunaren hirigintza aldarrikatzen du, urbanismo feminista, auzoetan oinarritutakoa; eta etxebizitza-eredu berriak aztertzen ditu liburuak, besteak beste. Esan bezala, pandemia aurreko garai ez hain urrun batetik.

Etxera etorrita, hor dugu ere lehen aipatu dugun Bilboko UrbanbatFest jaialdiaren iazko edizioa, «Zainketen arkitektura baterantz» lemapean garatu zena. Jaialdian jorratu zen guztiarekin liburuak argitaratu zen 2019an. Argitalpenak besteak beste jaialdian egiten den elkar-sorkuntzako lantegiaren emaitzak jasotzen ditu: hiriko zenbait patologia hauteman ondoren, horiei erantzuteko hiriko diseinuan zaintzak barneratzeko hainbat proposamen batzen ditu. Eta gainera hainbat egileren testuak biltzen ditu, hiria eta zainketei buruzko gogoeta egiten dutenak. Orain guztion ahotan dauden gaiak, alegia.

Eztabaidak, hausnarketak eta teoriak plano praktikora ere eramán izan dira, oso emaitza aberasgarriekin gainera. Horren adibide garbia dugu arkitektoen artean aski aitortuak diren Lacaton & Vassal arkitektoen lana, 2019an Mies Van de Rohe saria jaso zuena. Bordeleko Grand Parc-en dauden 60ko hamarkadako 530 etxebizitza hartzen dituen hiru etxebizitza-bloke erraldoiren eraldaketa-proiektuarengatik hartu zuten saria. Oinarrian, eraikinen fatxada zaharra fatxada berri batekin ordezkatzear datza proiektua, etxebizitzetara erabilera anitzekoa izan daitekeen eta barru eta kanpo bitartekoa den espazioa gehituz. Horrekin etxebizitzak eta bertan bizi diren bizilagunen bizi-baldintzak erabat hobetzea lortu zuten. Erabiltzailea, bizitza erdigunean jartzen duen proiektua dugu.

Beste adibide azpimarragarria dugu Bartzelonako Lacol arkitektura-kooperatibak 2018an burututako La Borda etxebizitza-eraikina. Hauek dira proiektuko ideia gakoak: bizilagunen parte-hartzea bai diseinuan, bai eraikuntzan eta bai erabileran; jasangarritasuna; bizitza komunitarioa; moldagarritasuna, espazioen malgutasuna eta *open building* kontzeptua; eta genero-ikuspegia. Emaitza? Eredu pribatu edo intimoen eta espazio publikoaren arteko trantsizioa egiten duten hainbat espazio amankomun dituen eraikina, bizitza komunitarioa errazten dutenak eta elkar zaintzea ahalbidetzen dutenak: harremanetarako espazio konektatuak (galeriak, eskailera-buru zabalak, teilatu laua...), erdiguneko patio handia, espazio amankomunak beheko solairuan... eta azalera-beharrizanen arabera moldagarriak diren etxebizitza-modulu malguak.

Gurean ere baditugu aipatzekoak diren adibide esanguratsuak, Bilboko Behark arkitektura-bulegoak Olabeagako Dique 2A kalean eraberritutako eraikina kasu. Etxe-blokearen zaharberrikuntza energetikoa eta irisgarritasuna aitzakia hartuta, aurrealdeko fatxadan bolumen berria eranstea proposatu zuten: bigarren azala. Bertan eskailera berria eta igogailua sartzen dute eta bide batez espazio amankomunak sortzen dituzte, etxeen erabilerarako kanpo-espazioak (terrazak) direnak: etxebizitzak kanpoaldean baina aterpean eta babesturik dagoen eremu batekin osatu dira.

Hortaz, pandemia aurretik bidea egiten ari zen dagoeneko, baina ez zitzaion beharbada orain besteko arreta jartzen. Ematen du *postCOVID* etiketa jarri eta horren aitzakiarekin arkitektura eta hirigintza berrikuspen-prozesuan sartu direla, errezeta berriak bailiran berez batere berriak ez diren postulatuak iragarritz (eta gizarteratuz). Esan dezakegu *postCOVID* garaian hartu beharreko neurriak *preCOVID* garaian ere premiazoak ziren baina hartu ez ziren neurri berberak direla, pandemiak sortu duen krisialdia agertu ordurako egungo gizarte-, arkitektura- eta hirigintza-eredua krisian murgilduta zegoen eta. COVID osteko egoera COVID aurreko berbera da arkitektura eta hirigintzaren aldetik, beraz. Birusak ez ditu premia berriak ekarri gure etxebizitza edo hirietara, aurretik bagenituen behar berdina izaten jarraitzen dugu, ageriago daude orain, baina. Beste modu batean gizarteratzen zailago liratekeen gaiak azaleratzen lagundu du pandemiak, bestelako egoera batean hedabideetan horrenbesteko presentziarik izango ez luketenak. Dagoeneko gizarteko atal batean

presente zeuden eztabaida hauek gizarte zabalera eramateko balio izan badu, eta arkitekturaren eta hirigintzaren garrantziaz eta eraginaz jabetzeko balio izan badu, gaitz-erdi. Eta gainera erakundeek beren agendan auzi hauek sartzeko balio izan badu, bada zer.

8.9. ERREFERENTZIAK

- Barnó, Lorenzo eta Stepien, Agnieszka (2020): «10 Preguntas que debes hacerte para conseguir el hogar ideal en tiempo de pandemia... y para siempre», <<https://www.stepienybarno.es/blog/2020/06/17/10-preguntas-que-debes-hacerte-para-conseguir-el-hogar-ideal-en-tiempo-de-pandemia-y-para-siempre/>> (2020-06-17).
- Bereziartua Mitxelena, Gorka (2020): «Etxebizitza COVID-19aren garaian», *Larrun*, 256 (*Argia*), <https://www.argia.eus/astekaria/docs/2705/azala/larrun_256.pdf> (2020-10-25).
- Erredakzioa (2020): «Jaurlaritzak 5.000 euroekin finantzatuko ditu balkoien eta terrazen berriztatzeak», EITB, <<https://www.eitb.eus/eu/albisteak/ekonomia/oso/7351346/jaurlaritzak-5000-euroekin-finantzatuko-ditu-balkoi-eta-terrazen-berriztatzeak/>> (2020-07-06).
- Eusko Jaurlaritza (2020): «Ingurumen, Lurralde Plangintza eta Etxebizitza Sailaren Bizigarritasunari buruzko Dekretuak eraikin berrietan terrazak eta balkoiak eraikitzea lagunduko du», <<https://www.eitb.eus/eu/albisteak/ekonomia/oso/7351346/jaurlaritzak-5000-euroekin-finantzatuko-ditu-balkoi-eta-terrazen-berriztatzeak/>> (2020-06-19).
- Ezquiaga, José María (2020): «La ciudad post-COVID será la ciudad postautomóvil», *eldiario.es*, <https://www.eldiario.es/madrid/entrevista-ezquiaga_128_5956730.html> (2020-05-06).
- Fogué, Uriel (2020): «Hiria etxe barruan», UrbanbatFest 2020, <<http://9festival.urbanbat.org/eu/hiria-etxea-barruan/>> (Kontsulta 2020-09-07).
- Garcia, Tere (2020): «¿Hay realmente una falta de espacio público?», *El Pais*, 2020-06-02.
- Gortazar Balerdi, Ander (2020): «Hamabost minutu», *Gaur8 (Gara)*, <https://www.naiz.eus/es/hemeroteca/gaur8/editions/gaur8_2020-05-23-07-00/hemeroteca_articles/hamabost-minutu> (2020-05-23).
- Martinez Callejo, Javier (2020): «No podemos dar un paso atrás, las ciudades no asumen tanto coche», *Deia*, 2020-06-05.
- Moliner, Nuria (2020): «Urbanismo y arquitectura para una nueva normalidad», *Barcelona Metròpolis*, 115, 22-26, <<https://www.barcelona.cat/metropolis/sites/default/files/revistes/bm115baixa.pdf>> (2020-05).
- Moliner, Nuria (aurkezlea) (2020): «Andar por casa» [telebista], in *Escala Humana* (RTVE-La2), <<https://www.rtve.es/alacarta/videos/escala-humana/escala-humana-andar-casa/5679467/>> (2020-10-07).

- Montaner, Josep Maria eta Muxí, Zaida (2011): *Arquitectura y política, ensayos para mundos alternativos*, Gustavo Gili, Bartzelona.
- Montaner, Josep Maria eta Muxí, Zaida (2020): *Política y Arquitectura, por un urbanismo de lo común y ecofeminista*, Gustavo Gili, Bartzelona.
- Paisaje Transversal (2020): «Cómo la arquitectura y el urbanismo pueden hacer frente a la pandemia», <<https://paisajetransversal.org/2020/06/arquitectura-urbanismo-pueden-hacer-frente-a-la-pandemia/>> (2020-06-25).
- Satrustegi, Iñigo (2020): «Kaleak berriro ere hartuta», *Berria*, 2020-05-13.
- Urrutikoetxea, Ane (2020): «Etxeen egitura koronabirusaren ondoren», *Gaztezulo*, <<https://www.gaztezulo.eus/albisteak/etxeen-egitura-koronabirusaren-ondoren>> 2020-05-25.
- Zenbaiten artean, (2019): *Zainketen arkitektura baterantz*, Urbanbat, Bilbo.
- Llorente, Analía (2020): «Coronavirus en Francia: qué es la “ciudad de 15 minutos” que está implementando París y cómo podría ayudar a la recuperación económica tras la pandemia», *BBC News*, <<https://www.bbc.com/mundo/noticias-53589225>> (2020-08-03).

SEXOLOGIA

Philippe Chéry (1791). *Lizunkeria eta erlijio gabetasunaren arteko bertutea*.
Paris: Frantziako Liburutegi Nazionala.

9. Giltzapeko sexua

Iñaki Dorronsoro Maioz, UEU
Jon Imanol Etxabe Telleria, UEU

Eskerrak Uxue Loinaz Urruzolari

Laburpena: Zalantzarik gabe, aurtengo urtearen aurreikuspen bat egitea proposatu izan balitz iaz, bi mila eta hogeigarren urte honetan zer pasa behar izango genukeen asmatzea ondo kostako zitzaiokeen edonori. Hiru hilabeteko itxialdi bat, alditan ia erabat isolatuta, maite dugun ororekin kontaktua askotan maila digitalera mugaturik; mundu-mailan eragina duen gaixotasun baten izua, artean sendabide ezagunik gabea, edonor edonoiz kutsatzeari beldurra, eta, inoiz ez bezala, bat-batean erabat gelditu beharra; geure buruari, egunerokotasunari, denbora hutsari aurre egin beharra. Nola bizi izan dugu hain kontraesankorra izan den garai hau? Sustraitik erauzi digu munduarekiko genuen ulerkera; geure izate osoa erabat astindu eta bizitzeko eta harremanak izateko moduak hankaz gora jarri. Horren guztiaren eragina denean nabaritu bada ere, azter dezagun nola eragin duen gure alderdirik humanoenean. Nola aldatu diren sexua bizitzeko era, harremanak, kontaktua... eta kontaktuaren falta.

Gako-hitzak: Sexua, desira, erotika, sare sozialak, sexting-a, harremanak, masturbazioa, pornografia, dibortzioa, haurdunaldia, intimitatea, COVID-19a, itxialdia.

9.1. DESIRA

Sexologo batzuen iritziz, harreman sexu-afektiboen motorra desira da; harreman hauek modu osasuntsuago eta osoago batean biziko omen genituzke fokua desiran jarritz gero, eta ez plazerean. Zoritxarrez, eguneroko presan, iristeko itolarrian eta gauza ezin garrantzitsuagoen ondorioz, lehen hutsa desira bera izan ohi da.

Itxialdiaren hasieran bikote asko gelditu dira batera etxe berean, kasu ugaritan lanik gabe edo etxetik egin beharreko lanarekin. Intimitateak, elkarrekin egoteko denbora ugaritzeak eta beste ia ezertan erre ezineko energiak, desira nabarmen igoarazi dute.

Egoerak jarraitu ahala, ordea, hainbat kasutan, gehiegizkoa izan da. Harreman mota guztietara (sexu-afektibo, laguntasun, familia...) zabaldu den egoera izan da espazio bera partekatu behar izatea denbora luzez, atsedetik gabe, nahi baino sarriagotan hartara ohituta egon izan gabe. Halaber, pandemiaren inguruan sortu den ziurgabetasunak ezinegon asko sortu du jendearengan: lana galtzeko arriskua, diru eskasiaren ataka, gaixotzeari beldurra... Oro har, gertatuko denaren ezjakintasunak estres handia sortu du, eragin zuzena izan duena norbanakoengan eta euren arteko harremanengan. Kasu hauetan, ondorio nabarmenetako bat desiraren galera orokorra izan da, estres- eta antsietate-egoeraren aurrean.

Horrekin, desirari dagokionez, itxialdia batera igaro duten bikoteek honako erronka nagusi honi aurre egin behar izan diote: elkarren libido-desberdintasunak ulertzeari eta onartzeari, desira aldakorrek errespetatzeari, eta erritmo eta behar ezberdinekin bizitzen ikasteari. [7]

Horrez gain, hainbat bikotek garai hau elkarrekin eta esperimentatuz (jolas, jostailu, tresna eta hainbatekin proba eginez) igaro badute ere, beste asko bananduta egon dira, harreman fisikoetarako aukerarik izan gabe. Kasu horietako gehienak gazteenak izan dira, elkarrekin egoteko norbere etxebizitza eduki ezin dezaketenak. [6]

9.2. TEKNOLOGIA HARREMANETAN: SARE SOZIALAK ETA EROTIKA TELEMATIKOA; SEXTING-A

Itxialdian zehar ezinezkoa izan da ohiko elkartzeguneetara hurreratzea eta aurrez aurreko harreman sozialak zaildu dira. Ondorioz, jendea ezagutzea edo lehendik ezagututako norbaitekin harremana garatzea ia ezinezkoa izan da kasu gehienetan.

Behar horri erantzuteko harremanetarako aplikazioetara jo dute askok. Joera hau nabarmen hazi da, nagusiki gazteen artean, ligatzeko sare sozialen gorakada nabarmen batek egiaztatzen du hori.

Are gehiago, harreman afektibo eta sozialen faltak beste ikuspegi bat nabarmendu du aplikazio horien erabileran, jada ez baita mugatzen momentuko sexu-harremanak bilatzera, orain arteko ohiko jarduna hala izan den heinean. Hau da, harremanak geldoagoak izan dira orokorrean; pixkanaka egin dute aurrera, gehiago hitz eginez. Momentuko sexua ezinezkoa izanik, harremanak sakontzeko joera egon da, agian noraezeko egoera honetan falta izan den segurtasun baten bila. Erabiltzaileen artean sortu diren elkarrizketetan antzeman da hori, ohikoak baino luzeagoak izan baitira. [11]

Sare sozial horietako batzuek eskaintzen dituzten bideo-deiak ere ugaritu dira eta sexu telematiko edo *sexting* deritzonaren orokortze bat iradoki du.

Fenomeno hori gazteen artean da ohikoa, batik bat; hau da, teknologiarekin hazi eta haren erabileran erabat eroso sentitzen direnen artean. Harremanaren sendotzea online gertatzen bada ere, ez da hain ohikoa izaten harremana sarean sortu izana; mundu analogikotik datorren harreman baten garapena izan ohi da, aurrez ezarrita dauden parametro batzuen luzapena.

Harreman hauek etxean, norbere gelan... finean, partaideak eroso sentitzen diren leku batean gertatzen dira. Horrek, eta nahi denean eten ahal izateak, lasaiago jardutea eta modu irekiago eta lotsagabeago batean jokatzeko dakar. Ez dauka harreman analogikoek izan dezaketen errendimendu genitalaren betebeharririk.

Gainera, harremanak eurak ikusi eta entzun bakarrik egiten direnez, ukitzen edota sentitzen dena imajinatu egiten da, eta, noski, norberaren fantasian dena perfektua da.

Batzuen ustean, antsietate gutxi dakarren praktika izan daiteke, oso egokia itxialdi-garairako, eta praktika orokortu izanak, badirudi, hori erakusten duela. [9]

9.3. MASTURBAZIOAREN OROKORTZEA ETA PORNOGRAFIA

Hain espazio txikian hainbeste denbora elkarrekin itxita, oraindaino ahapeco sekretu zen masturbazioa behar eta errealtate bezala azaldu da. Labur esateko: jende gehiena masturbatu ohi da. Eta itxialdian, intimitatea kolokan egon den aldi batzuetan, bizikideek elkarri onartu behar izan dioten tarteak izan da.

Estresa eta presio emozionala askatzeko modu ona da masturbazioa, sarritan eszitazio edo erotismo batetik baino gehiago daukana askapenetik. Hori horrela izanik, normala da masturbazioa (edo horren aitortzea) orokortu izana, eta jende asko sarriagotan masturbatu izana, garai bereziki zailetan lasaitasun eta askapen pixka bat lortu nahian.

Emozionalki tentsio handia pairatzen den garaietan, eszitazioa bilatzea zaila izan daiteke. Horrenbestez, eszitazio propio baten faltan, praktika zabaldua da pornografiara jotzea horren ordezkoa bilatzeko. Horrek berotzeko imajinazio-lanak arintzen ditu, eta, zuzenean «hurrengo fasera» igarotzea ahalbidetu. Bestalde, askorentzako sexu-topaketa bat irudikatzeko modu bakarra izan da, bakarrik igaro baitute itxialdia, edo euren sexu-laguna ez den norbaitekin. Beraz, ulertzekoa da pornografiaren kontsumoa itxialdian zehar asko hazi izana. Horri gehitzen bazaio hainbat porno web-orri haien *premium* zerbitzuak itxialdi-garairako doako bihurtu dituztela, pornoaren kontsumoaren zabaltzea argia izan da. Pornoaren kontsumoa demokratizatu egin da.

Pornoa kontsumitzeak ez du zertan kaltegarria izan. Esan bezala, eszitazio bilatuaren osagarri ona izan daiteke, baina kontuan izan behar da ez duela bihurtu behar haren ordezkotik. Ez dira nahastu behar masturbazio edo askapen-beharra eta

sexu-desira. Azken hori zaindu egin behar da, eta onartu garai zail hauetan aldika isildu egin daitekeela. Eszitazioa beti pornoaren gain uzten bada, azkenean bat norbere desiratik disoziatzen joan liteke; desira zaindu egin behar da, landu. Pornoak kontsumitzea ondo egon daiteke, baina azkenean gure zona erogenorik handiena garuna da, eta gure errealtatea pornografiaren fikziora mugatzen badugu, mundu eta harreman errealak gero gatzil hauteman ditzakegu. [1]

9.4. HAUR VS GURASO, INTIMITATEA

Intimitatea beti sustatzeko eta lantzeko balio bezala egon da presente gure gizartean. Bakarrik, bikotean, familian, lagunartean... intimitatea espazio pertsonal goxo moduko bat bezala uler daiteke, norberak erabakitzen duena zenbat zabaldu eta norekin.

Egungo gazte batzuek ez dute halako atxikimendurik beren intimitatearekiko. Komunikazio-kodeek eta sare sozialen erabilerak extimitatea ekarri digu: intimitateari zegokiona publiko egitea. Munduaren aurrean aurkezteko bestelako modua dira Instagram Stories-ak, selfie-ak eta zuzenekoak. Mundu digitalarekiko erosotasun horrekin bat dator lehen aipatutako *sexting*-aren igoera.

Itxitura-egoerak, ordea, bi aldaera zituen paradigma honetan hirugarren bat planteatzera eramán gaitu: kotimitatea, espazio mugatu batean askotariko intimitateen arteko fusionatu gabeko elkarbizitza. Etxean bi pertsona badaude, intimitateak fusioa daitezke (bikote edo oso lagunak kasuan) edota etxean zehar sakabanatu eta partekatu behar ez izatea. Baina hiru edo gehiago badira, 24 orduz, astean 7 egunetan espazio berean bizitzen... hor dago zailtasuna. Norberak bere espazioa aurkitzea bake edo isolamendu bila (erotikatik haratago, irakurtzeko bada ere) ez da gizarte guztiaren eskura egon den zerbait. Hitzaren bidezko kotimitatearen kudeaketa asertibo batek ezinegon, herstura eta itolarri asko ekidin ditzake; denok behar dugu intimitatea, baina ezohiko egoera honetan antolatu egin behar da. [3]

9.4. HAURDUNALDIAK ETA DIBORTZIOAK

Umore-tonuan bada ere, itxialdiaren gainean egin den aipu nagusi batek bikoteak ditu jomugan: nola eragingo die estres eta behartutako hurbiltasun-egoera horrek jaiotzei eta banantzei? Haurdunaldi-olde bat izango al dugu, ala dibortzioz itoko dira epaitegiak... ala biak batera? Agian garaiz samar da honen guztiaren aurreikuspen zuzen bat egiteko, baina badirudi denetik egongo dela; eta tonua ez dela hain umoretsua izango.

Haurdunaldiei dagokienez, jarduera sexuala handitzeak badirudi eragin nabarmena izan dezakeela gure inguruan. Zoritxarrez, itxialdi aurretik eta hasieran haurdun gelditu ziren emakumeek osasungintza ito batean bizi behar izan dute garapena eta erditzea; egoera horrek eta kutsatze-arriskuak asko zaildu dute hainbat

haurdunen jarraipena. Arrisku ezagun bat *preeklampsiarena* edo erditze aurreratuarena da. Oraindik ikerketa-datuak ugariak ez badira ere, birusak plazentaren entzima bati eragin diezaiokeela diote eta hantura sortu eta erditzea behartu. Hori jarraipen egoki batekin aurreikus badaiteke ere, lehen azaldutako panorama horretan ez da beti posible izaten.

Aipatzekoa da, baita ere, ez dela birusaren aztarnarik aurkitu baginako fluxuan, zilborrestean, ama-esnean, plazentan bertan edota likido amniotikoan. Beraz, ez dago frogarik amak jaioberria kutsa dezakeenik haurdunaldian edo edoskitzean, ezpada ohiko transmisio-bideetatik. [4] [13]

Dibortzioen kasuan, hainbat arazo topatu dituzte bikoteek: itxialdiko tentsioek, diru-arazoez, bizikidetzako gatazkek, asperdurak, kirol faltak eta elkarrengandik ezin banandu izateak larriki higatu du hainbat bikoteren harremana, itxialdiak berak presioa arintzea galarazi du, gainera. Horrek dibortzio-eskaera andana bat ekarri du irekierarekin batera.

Itxialdian baliabide judizialak geldituta egon izanak, ordea, blokeo handia sortu du berriro abian jartzean. Adostasunezko dibortzioekikoa nahiko arin egin badaiteke ere, kasu ugarian zaildu egin dira prozesuak, jada nahiko itota dauden epaitegietan soluziorik topatu ezinda. [10] [12]

Jakina, epaitegietako prozesuak diru-kostu handia izan ohi dute, abokatu eta hainbat ordaindu ahal izateko. Egoera horrekin bat etorri den krisiak, alabaina, diru-sarrera asko mugatu edo deuseztatu ditu, eta, ondorioz, hainbat dibortzio ezindu. Beraz, bikote askok, gastu hauei aurre egin ezinda, banantze bat adostu behar izan dute, legezko dibortzio gabe, sarritan etxe gatazkatsu berean bizita, gainera. [2]

9.5. GENERO-AUZIA ETA BIOLENTZIA MATXISTA

Zoritzarrez, itxialdi-egoera honek eragin handia izan du auzi honetan ere. Biolentzia matxista nabarmen areagotu dela agerikoa da, iturri batzuetatik hori ukatu nahi izan den arren. Salaketak murriztu badira ere, horiek jartzeko zailtasunengatik izan dela uste da. Isolamenduan inoiz baino babes eta segurtasun gutxiago izan du emakume askok, kanpoko inori laguntza eskatzeko aukerarik gabe eta etxe barruan erasotzailearekin giltzapetuta. [8] Askoren etxea ez da babesleku izan, ziega baizik, eta hori dakusate gaurdaino Euskal Herrian izan diren lau hilketa matxistek. [5]

Oso gai larria dela uste dugu, arreta eta lanketa asko eskatzen duena, eta artikulua honen egileok uste dugu ez garela gu horren gainean idazteko nor. Horregatik, auzi latz horren gainean ikertzeko beharra dagoela jabetzen gara, eta horretan ahalmen eta zilegitasunarekin ari den orori gure animo eta kemen guztia opa diogu, haren lanak egoera honekin amaitzen lagun dezan.

9.6. ONDORIOZ

Tentazioa izan dugu azken atal honi «itxiera» izena emateko, baina zorioneko itxialdiaren gainean hainbeste jardun eta gero nahiko gustu txarrekoa zirudien. Beraz, dei diezaiozun, ondo baderitzozue, ondorio. Eta, zein da ondorio nagusia, bat izenda badaiteke? Pandemiak, eta, agian sakonago, itxialdiak, ez duela geure bizitzaren alderdi hau ukitu gabe utzi, gainerako guztia astindu duen bezala.

Batzuei gauza berriak probatzeko aukera eman die, eta zoragarria izan da. Eta beste batzuek hobe izan dute euren baitan ixtea eta euren sexu-grina erabat deskonektatzea; eta hori ez da okerra. Bakoitzak bere bidea jorratu behar izan du gehienok ezezaguna genuen esperientzia honetan, eta pertsona adina erantzun egon dira sexuari eta bere baitako auziei dagokienez.

Hala ere, eragin guztien gainetik, ondorioak ondorio, sexua bizitzeko modua ez da gehiegi aldatu. Agian, isilean geneuzkan leiho batzuk guztiz irekiko ziren, edo aurretik genekartzan talkak zolitu, baina ez da mundu berririk sortu. Izaki sexudunak izaten jarraitzen dugu, eta hala bizi ditugu garai gozoenak, eta, nabarmen, baita gogorrenak ere.

9.7. BIBLIOGRAFIA

- [1] Berdún, L. (2020ko iraila): <<https://lorenaberdun.es/podcast-9-el-consumo-del-porno-en-confinamiento/>>.
- [2] Del Rosal, P. (2020ko urria): <<https://elpais.com/economia/2020-05-29/el-alto-coste-del-desamor-las-consultas-de-divorcios-se-disparan-durante-la-cuarentena.html>>.
- [3] Etxabe, J.I. (2020ko maiatza): <<https://ataria.eus/komunitatea/jonimanoletxabe/1588577193455-kotimitatea-helburu>>.
- [4] FIFARMA (2020ko urria): <<https://fifarma.org/es/embarazos-durante-la-pandemia/>>.
- [5] Emakumeen Mundu Martxa (2020ko urria): <<https://www.emakumeenmundumartxa.eus/2020/05/08/beste-emakume-bat-eraile-euskal-herrian-2/>>.
- [6] Gillespie, C. (2020ko iraila): <<https://www.health.com/sex/more-sexually-adventurous-lockdown-survey>>.
- [7] Jamea, E. (2020ko uztaila): <<https://www.psychologytoday.com/us/blog/extraordinary-relationships/202007/skill-could-save-your-sex-life-during-quarantine>>.
- [8] Kohan, M. (2020ko azaroa): <<https://www.publico.es/sociedad/violencia-genero-coronavirus-indignacion-ministerio-igualdad-afan-interior-minimizar-violencia-machista-cuarentena.html>>.

- [9] Marcos Estrada, R. (2020ko uztaila): «Distorsiones digitales en el marco actual de la pareja», in I. Ruiz de Lezana Marañón, (Zuzendaritzan), *Una mirada sexológica. Parejas y vínculos 3.0*, EHU, Gipuzkoa.
- [10] Martin, M. (2020ko urria): <https://www.diariodealmeria.es/almeria/cuarentena-divorcios-dispara-demandas-impagos_0_1466853673.html>.
- [11] Oelsner, N. (2020ko iraila): <<https://es.euronews.com/2020/04/13/tinder-en-auge-en-tiempos-de-coronavirus-no-es-que-quiera-conquistarte-pero-tengo-mascaril>>.
- [12] Puente, M. (2020ko urria): <<https://eu.usatoday.com/story/life/2020/06/02/divorce-during-coronavirus-will-splits-soar-after-pandemic-quarantine-ends/5276370002/>>.
- [13] Sidhu, S. (2020ko urria): <<https://www.unicef.org/es/comunicados-prensa/mujeres-embarazadas-y-bebes-nacidos-durante-COVID-19-enfrentaran-sistemas-salud-sobrecargados>>.

HIZKUNTZA

Maarten van Heemskerck (1569). *Babelgo dorrea*.
Brusela: Belgikako Errege Liburutegia.

10. Birusa itzultzen, interpretatzen eta zuzentzen

Karlos del Olmo, EIZIE

Laburpena: COVID-19aren pandemiak interpretazioan, itzulpengintzan eta zuzenketan izan dituen ondorioez eta etorkizunean sor ditzakeen eraldaketez dihardu artikulu honek. Kontraesanezko egoera bat gertatu (gertatzen ari) da hizkuntzak eta kulturak elkarrengana hurbiltzeko baliabide diren hiru langintza horietan: bateko, ekonomiaren beste zenbait alorretan legez, diru-sarreraren jaitsiera handia izan da, kulturgintzaren inguruko jardunetan gutxiago ekoitzi izanaren ondorioz; baina, besteko, birusaren eta pandemiaren gaineko informazio eta datu zientifikoak arin eta modu seguruan itzuli eta interpretatu beharra suertatu da. Bestalde, urrutirik (etxetik) lan egiteko tresnak, baliabideak eta ohiturak garatu behar izan dituzte interpreteek, itzultzaileek eta zuzentzaileek, lehendik zetorren aldaketa ikaragarria azkartzearen ondorioz. Zenbait alderdi murriz, beste batzuk, ordea, jori. Aukera eta mehatxua, bidelagun.

Gako-hitzak: Interpretazioa, itzulpena, zuzenketa, euskara, itzulpen automatikoa, itzulpengintza soziala, infodemia.

2020ko martxoan, gutxi gorabehera, hasi ziren urduritzen gure herritarrak, agintarien erabakien ondorioz, besteak beste. Geroago, apurka-apurka, pandemiak osasun-ondoriorik latzenekin batera lanbideari zer zekarkion ikusten hasi ginen itzultzaileak, interpreteak eta zuzentzaileak. Denok, zelan edo halan, artaga, zer egin asmatu ezinik: etxetik lan egin beharrak, erakunde, elkarte eta abarren ohiko jarduera aldatzeko premiak, proiektuak eten beharra... Egoera larriagotzeaz batera, etxetik lan egiten ikasiz joan gara, eta interprete askok, bizitokia, bulego ez ezik, kabina ere bihurtuta ikusi dute.

Pertsona moduan bakoitzari egokitu zaion osasun-egoerak emandako ikaskizuna gorabehera, profesional gisara mezuen aldatzaile eta egokitzaile garen langileok inoiz baino beharrezkoagoa izan dugu gogoeta eta hausnartu beharra, batez ere egungo merkatuak eta teknologia berriek ekarritako aukera eta mehatxuen inguruan. Ezer ez omen da berdina izango aurrerantzean, hala diote, eta halaxe sinetsi beharko dugu; inor ez dugu atzean utzi behar, nabarmentzen dute beste batzuek. Esan orokorrak dira, baina esangura berezi halako bat hartzen dute gure hiru langintzei gagozkiela; izan ere, dagoeneko, ezer ez da berdina gaur egun, lerro hauek idazteko unean;

besteak beste, gure erakunde publikoek diru gutxiago izango dutelako eta, aldeaz edo moldez, horrek ondorioak izango dituelako behargintzan (erakunde publikoen zama euskal itzulpengintzan, orokorrean, handia denez gero). Baina, horrezaz gain, dirua diru, norberaren etxeko lantokia eta «plaza»koa uztartu beharrean egon gaitezke gero eta sarriago, oso oreka hauskorrean bizi beharko dugu-eta aurrerantzean, oraingoz dugun planeta bakar honetan.

COVID-19a mugarik gabe hedatzeak eragindako alarma sanitarioak erronka jo dio gizarteari, eta azken belaunaldiak inoizko aldaketarik handiena egitera behartu ditu: auzotik mundura joaten hasita zeuden eta, ez bat ez bi, mundutik auzora itzuli behar izan dute, noraezean, itxita egotera. Horrezaz gain, eguneroko hizkuntza, gehiago edo gutxiago, termino eta esamolde berriz jantzi beharrean izan gara, aditu zein kaletar arrunt, hizkuntza normalizatzeko eta estandarizatzeko prozesuek behar duten ariketa edo denbora pausaturik gabe. Bestela esanda, pandemiaren inguruko hizkuntza-edukiak normalizatu behar izan ditugu (bestelako) «normaltasun» berri batean. Hizkuntza-bikoteekin dihardute zuzentzaile, interprete eta itzultzaileek, eta eguneratze ahalegin berezi bat egin behar izan dute hizkuntza bakoitzean «txegosten» ari diren termino eta moldeak bereganatzeko.

Erakunde publikoek, eta enpresa nahiz profesional andana batek, arin ere arin egokitu behar izan dute koronabirusak eragindako arau, lege-dekretu eta argitalpenetara. Zertan esanik ez, informazio ondo kontrastatu eta itzulia behar dute herritarrek, beldurra eta asaldura gaindituko badituzte. Garrantzi bereziko da epidemiologiari buruzko dokumentu farmazeutikoak eta medikoak hainbat hizkuntzataria ia aldi berean itzultzea, munduko bazter guztietara helarazteko. Itzulpengintzak bizi izandako iraultzaren antzeko bat bizi izan du kazetaritzak; izan ere, Txinako egoerari buruzko hasierako albisteek mundu zabalera azkar hedatzeak are garrantzi handiagoa eman diote itzultzaileen lanari.

Otsailaren hasieran, Sichuan probintziako hiriburuko ospitale bateko bederatzi medikuk modu desinteresatuan lan egin zuten Osasunaren Mundu Erakundearekin (OME), COVID-19aren sintomez eta ondorioez itzulpenak egiten. Hala paraturiko gida hori egitea funtsezkoa izan zen infekzio-kasu susmagarrietan nola jokatu jakiteko.

Itzulpengintzan erreakzionatzeko gaitasun horren adibide izan dira zenbait erkidegotako gobernuak, osasun-jarraibideei buruzko informazioa hedatzeko are 32 hizkuntza ere erabili baitituzte. Adibidez, Aragoi, Nafarroa...

Era berean, tokian tokiko medikuen, zientzialarien eta gobernu-erakundeen esperientzia funtsezkoa da memorandum bat egiteko, metatutako ezagutza osoa bildu eta hedatzeko, garrantzitsua izan baitaiteke pandemiaren bestelako faseren batean dauden herrialdeetara hedatzeko. Itzulpengintza, jakina, elkartasunezko bokazio argi batek gobernatuta legoke. Elkartasuneko interpretazioa eta itzulpen soziala maskara bera bezain garrantzizko gerta liteke, zenbaitetan.

Itzulpengintzaren sektoreak beti izaten du ikusbidean asmatzea, urtez urte, zein hizkuntzatan izango den nagusi itzulpenen eskaria, zein izango diren etorkizuneko hizkuntzak. Gaur egun, munduan gehien erabiltzen diren hizkuntzak zein diren eta enpresa-arloan gehien erabilitakoak ere jakin dezakegu. Hala ere, nola iragar dezake itzulpengintzaren sektoreak zein hizkuntza izango diren nagusi hurrengo urteetan?

Ethnologue-n lortutako datuen arabera, ingelesak jarraitzen du buruan, eta txinerak, bigarren. Informazio hori egungo egoeran kokatuta, COVID-19aren lehen kasua detektatu ondoren, Txinako agintariak eskura zuten informazioa zabaltzen hasi ziren, mundu osoko zientzialariek pandemiaren kutsatzea geldiarazteko txerto bat bilatzen lagundu ahal izateko. Beraz, Asiako zientzialariek zuten informazioa ingelesera itzuli beharra egon zen (nazioartean hizkuntza franko gisa aukeratutako), hedapena erraztearren.

2020. urtean COVID-19a zabaldu aurretik, gure inguruan lan egiteko gehien eskaturiko hizkuntzak portugesa, italiera, alemana, frantsesa eta ingelesa izan ziren, katalanaz eta galegoaz gain (haur- eta gazte-literaturan, jakina). Portugesa hasi da garrantzia hartzen, Brasil munduko zortzigarren ekonomia bihurtu baita. Horren ondorioz, enpresa askok herrialde horrekin merkataritza-harremanak izatea erabaki dute. Gainera, Portugal, penintsulatik esportazio gehien jasotzen dituen hirugarren herrialdea da. Alemana da lan-eskaintzetan maizen agertzen den hizkuntzetako bat, eta European gehien hitz egiten den atzerriko hizkuntza da, ingelesaren atzetik. Frantsesa menderatzeak hizkuntza hori ofiziala den hogeita bederatzi herrialdetan lan egiteko bidea eman lezake. Dena dela, lan-eskaintzen ia % 93 hartzen du ingelesak.

Etorkizunari dagokionez, baliteke koronabirusaren ondorioz mundu osoan gertatutako geldialdiak itzulpen- eta interpretazio-joerak aldatu izana. Zein izango dira aurrerantzean itzulpengintzan gehien eskatuko dituzten hizkuntzak? Eta aldaketa behin-behinekoa izango da edo bizimodua errotik aldatuta geratuko da?

Itxura guztien arabera, txinerak hazten jarraituko du, eta ingelesa baino hizkuntza mintzatuagoa izango da. Enpresa-sektorean eskari handiena duen hizkuntza izango da, eta, beraz, dokumentazioa hainbat hizkuntzatatik itzuli beharra izango dute, hizkuntza horretaz lurralde (zabal-zabal) hartan eta mundu zabaleko zenbait auzotan soilik hitz egiten baitute, hainbat herrialdetan ofizialak diren beste hizkuntza batzuk ez bezala, hala nola gaztelania, ingelesa edo frantsesa. Ziurrenik, joera hori ez da uneko kontu bat izango, urte batzuetatik hona aditu askok adierazitako aurreikuspenak betez gero. Horrek, ordea, ez du esan gura ingelesa bigarren maila batean geratuko denik, baizik eta lehiakide nagusia, txinera, buruan jarriko dela. Ingelesa ez du hizkuntza franko gisa ordezkatuko, eta informatikaren edo teknologia berrien sektoreetan nabarmentzen jarraituko du ingelesak. Ondorio gisa, aurreko baieztapenaren konklusio zuzen bat hau genuke: itzulpen-agentziek itzultzaile profesionalak bilatuko dituzte honako hizkuntza-konbinazio hauek menderatzeko: (txinera-ingelesa-gaztelania, batez ere; euskara, katalana eta galegoaz gain, gure

aldean); izan ere, hiru hizkuntza nagusi horien bidez, munduko biztanleriaren herenarekin lan egingo lukete.

Itzulpen-lana beti joan da berrikuntza teknologiko garaikideen eta eredu ekonomikoen eskutik. E-merkataritzak, adibidez, eragin nabarmena du etorkizunean beharko diren itzulpen motetan. Bitartean, aurrerapen teknologikoek ere eragina dute itzulpenak sortzeko moduan (besterik ezean, ikusi besterik ez dugu nolako astindua eragin duen itzulpen automatiko neuronalak Euskal Herriko itzulpengintzan).

Multimedia-edukiak (audioa, bideoa, flash filmak, animazioa, *e-learning*eko edukiak, media aberastuak eta material interaktiboak), gaur egun, balio ikaragarriko tresna bat dira negozioen mundurako ere. Multimedia modu eraginkor eta efiziente bihurtu da helburu duten ikuslearekin konektatzeko. Mediak eraldatzeko prozesu bat da, mundu osoko pertsonen lehentasunetara eta beharretara egokitzea helburu duela.

Askotan, itzulpen-soluzioak dira multimedia-lokalizazioaren osagai nagusia. Hala ere, alde kulturalak eta tokian tokiko araudiaren moduko alderdi gehigarriak beti hartu behar dituzte kontuan lokalizazio-hornitzaileek. Itzulpena eta trebetasun teknikoak uztartuta, kalitate handiko mediak sortzeko gai dira, helburu duten ikusleak eta sorburu materiala islatzen dituztenak. Multimedia-lokalizazioa komunikazio-tresna boteretsua izan daiteke, merkataritzarako edo informazioarako erabiltzen den berdin diola. Eskaera handitzea, beharra areagotzea eta informazioak pizten duen interesa direla medio, gero eta negozio eta erakunde gehiago bideratzen ari dira multimedietara —esaterako, modulu eta bideo elebidunak— bezeroak eta langileak informatu, trebatu eta hezteko modu gisa, maila globalean nahiz tokian tokioan. Duela gutxi, hainbat aldiz, informazio faltak edo informazio okerrak —oharkabean edo maltzurkeriaz hedaturik— ezezagunaren beldurra sentitzearen ondorioak handitu dituzte COVID-19aren garai honetan.

Bideoa gero eta hurbilago dago mundu modernoko eduki nagusia izatetik. Eraginkorra da, birala, eta plataforma eta webguneak testuak baino hobeto kokatzen dituzte, batez ere erabiltzaileek gehiago kontsumitzen dutelako. Beraz, itzulpenaren sektoreko beste merkatu garrantzitsu bat ikus-entzunezko eduki hori modu eraginkorrean azpigitulatzeko eta bikoizteko izango da, egun, entzunezko itzultzaile neuronalek hori dena ere aldaraz dezaketen arren.

Gero eta globalizatuagoa dagoen ingurune batean, irakaskuntza ez da tokian tokikoa, soilik. Gaur egun zernahi ikas daitezke urrundik. Azkenean, badirudi hezkuntza mugarik eta oztoporik gabeko ikuspegi baterantz doala, eta behera bota beharreko hesi nagusietako bat hizkuntzarena da. Hortaz, itzulpen-industriak gero eta gehiagotan lan egin beharko du ikus-entzunezko formatu horiekin. Zer zailtasun sor daitezke? Batez ere, diziplina bakoitzaren berezko teknolektoa behar bezala erabiltzea, hartzaileari hezkuntza fisikoak, aurrez aurrekoak, eskaintzen duenaren pareko segurtasun-maila bat eskaintzeko.

Baina, ezin ukatuzkoa da makina bidezko itzulpena (eta interpretazioa), batera, ahulezia, mehatxu, indar eta aukera nagusia dela. XVII. mendeaz geroztik, testuak itzultzeko metodoak garatzen saiatu dira, egun, eduki azkarreko eta kalitate handiko inoizko itzulpen-beharrik handiena dago mundu zabalean.

Irtenbide sofistikatuei esker, eta metatu duten jakiundeari esker, itzulpen-agentziek gai dira proiektu bakoitzerako irtenbiderik onena aukeratzeko eta itzulpen-motorrak elikatzeko, makinek testu asko automatikoki itzultzeko, gero eta zehaztasun handiagoz itzuli ere. Gero, hauteman eta zuzendu ahal izango dituzte posteditore profesionalek prozesuan ia ezari-ezarian sortzen diren zehaztasun falta eta akats guztiak; zalantzarik gabe, sistema hori gomendagarria delako posteditzio-zerbitzu oso eta ahaltsu bat erabiliz gero, bestela ezin da-eta kalitaterik onena bermatu.

Hasita bazegoen ere, COVIN-19aren pandemiak are Euskal Herriko erakundeak berak ere behartu ditu urrutiko bideo urruneko interpretazioa erabiltzera. Berez, telekomunikazio-zerbitzu bat da, web kamerak edo bideofonoak erabiltzen dituen, ahozko edo zeinu-mintzaira interpretatzeko zerbitzuak eskaintzeko asmoz. Urrutiko edo kanpoko interprete baten bidez egiten da, komunikazio-eragozpenen bat duten pertsonekin komunikatzeko.

Adibidez, pandemia egoera honetan, erietxean larrialdiak artatzeko aretoetan ezinbestekoa da pazienteak eta zaintzaileak erraz eta arin komunikatzea medikuekin, baina gerta daiteke denbora behar izatea da aurrez aurreko interpretea iritsi arte. Urrutiko interpretazioa egiteko ahalmena duten ospitaleak azkar konektatu daitezke kanpoko interprete batekin, eta hark triajea eta zainketa intentsiboak bideratzen lagundu dezake, atzerapen esanguratsurik gabe. Beraz, oso tresna garrantzitsua da komunikazio-arazoak dituzten pazienteekin lan egiteko. Gaur egun, infekzioa hedatzea murriz dezake horrelako sistema batek, hura erabilita, komunikatzerakoan, medikuak eta herritarrak ez dute zertan aurrez aurre elkartu.

Urrutiko bideo-interpretazioak telefono hutsezko edo aurrez aurreko interpretazioaren mugakizunak aise gaindituko ditu, bidaiekin lotutako denbora eta kostuak murriztu eta ikusizkoaren balio erantsia gehitzeari esker.

Adimen artifizialak web orrietako edukiak askoz zuzenago eta dinamikoago itzultzea dakar. Gainera, adimen artifiziala azkar ikasten da bere akatsengatik. Beraz, oso elementu baliagarria izango da itzulpen-agentzientzat, lana azkartzeko aukera emango baitie. Eta, gero eta beharrezkoagoak izango dira profesional bikain eta ondo trebatuak, makinaren hutsune eta gabeziak behar bezala estaltzeko, eta horrek ezinbestean dakar itzultzaile eta zuzentzaileak etengabe eguneratzen aritzea.

2020a amaitzean hasiko gara ikusten nola eragin duten kanpoko faktoreek itzulpengintzaren sektorean. Hala ere, COVID-19aren pandemiak ustekabeen eragindako mundu-mailako blokeoak hizkuntzen merkatuetan ere izango du eragina. Zertan esanik ez, erakundeek produktuak eta zerbitzuak hizkuntza gehiagotan

eskuragarri jartzen jarraitu beharko dute, hala ere, lehen baino askoz ere abiadura motelagoan gerta daiteke hori dena, azken buruan, azkenaldian ikusi dugunez, koronabirusak finantza-merkatuetan eta industria zaurgarrietan izan duen inpaktu ekonomikoa ez delako makala izan, bestelako industria motak, turismoa, bidaiak, aurrez aurreko irakaskuntza eta abar ez aipatzearren.

Baina, onartu beharra dago, bestalde, koronabirusaren krisiak berrikuntzaren eta sormenaren beharra areagotu besterik ez duela egin, eta hori, berez, ez da kontu txarra.

Halere, krisialdian, ahulak ahulago izatea ez da bitxia, ia ohiko gauza baizik. Google Translaten moduko zerbitzuek 100 hizkuntza baino ez dituzte sorburu-edo xede-hizkuntza moduan ematen. Zer gertatzen da, ordea, beste hamaika hizkuntzarekin, hain suertez, krisialdi honetan zaurgarriago izan daitezkeen lagunek komunikatzeko darabiltzatenekin? Pandemiaren erronka ez da, soilik, hizkuntza nagusiren bat edo batzuk lurralde jakin batean transmititzea, makina bat hizkuntzaren eskalan baitatza, seguru asko.

Bestela esanda, COVID-19ak inoizko erronkarik handiena jo dio itzulpen-beharrari. Pandemiaren urtean Internet erabili baduzu, zerbitzu publikoek COVID-19ari buruz emandako informazioa berehala jasoko bide zenuen. Seguruenik, ezin izan duzu saihestu gauza asko ikustea, bai online, bai offline, baina pandemia munduko pertsona guztiengana zabaltzea saihestu nahi badugu, informazio horrek munduko lagun guztiengana ere iritsi behar du, eta horrek esan nahi du erakunde eskudunek COVIDaren gainean zabaltze beharreko argibideak ahalik eta hizkuntza gehienetara hedatu behar dituztela, zehatzak eta kulturalki egokiak diren bideetatik.

Erraza da, ingelesa menderatzen duzun laguna bazara, informazio fidagarri eta ugaria eskuratzea koronabirus honen gainean; ordea, mundu zabaleko pertsonen erdiek ezin dute topatu bilatzailerik ezagunenetan euren sintomen berririk ematen duen argibiderik, ez, behintzat, uler dezaketen hizkuntza batean. Gertaera hori agerian jarri besterik ez du egin COVID-19ak: beste gaixotasun batzuen (diabetesa, kasu) aurrean ere zaurgarri egoten dira hizkuntza nagusietan mintzo ez direnak. Pandemiak «infodemia» halako bat ekarri du bidaide.

Gobernuz kanpoko erakunde batzuk hasita daude, mundu zabalean, ospitaleetara hizkuntza nagusietan mintzo ez diren gaixoei joaten, interpretazioa eta aholkularitza bideratzera, bai eta itzultzaileak eta medikuak harremanetan jartzen, telemedikuntza abian jarri eta podcastak sortzeko, tokiko hizkuntzan egiten duten irratia eraginkorrenez aineratzeko.

Informazio fidagarria sortu eta itzuli dute 500 bat hizkuntzatarara, eta, gutxienez, 400 bat bideo 150 hizkuntzatarara ekarri (haietako asko, Osasunaren Mundu Erakundearen bermea dutela). Borondatez jorratu dituzte banakoek edo tokiko taldeek, itzultzaile-interpreteek lagunduta. Gainera, hondamendietan eta

pandemietan, orain arte, beste kontu bat gertatu da: laguntzera joandako pertsonak tokiko hizkuntza ez menderatzea, eta, honako pandemia honetan, hil edo bizikoa da arin eta segurtasunez elkar ulertzea, beste inoiz baino areago.

Esan dugun bezala, laguntza handia eman dezake makina bidezko itzulpenak, baina kontuz ibili beharrekoa da: «garbitu eskuak» agindu sinplea, era egoki eta gramatikalean eman dezake makinak, baina emaitza ez bide da egokia izango zerbitzu ofizial batek erabiltzeko (hainbat adibide agertzen dira sareetan kasuistika honetaz). Hortaz, itzultzaile adituen lana osasuneko profesionalen eginkizunaren osagarri inportantea gerta daiteke zenbait unetan.

Mugarik Gabeko Itzultzaileak erakundea COVIDaren gaineko argibideak 90 bat hizkuntzataraz itzuli ditu, tokian tokiko erakundeek hala eskatuta, hizkuntza horien heren bat itzultzaile automatiko ezagunen aukeretan agertzen ez baitira.

Hortaz, orokorrean, itzultzaileak eta interpreteak, nolabait, krisialdi-plangintzetan ere kontuan izan beharko dituzte (are Euskal Herriko erakundeetan ere). Pandemiaren krisiaren antzekoek agerian jar ditzakete bai akatsak bai sistema batean dauden aukerak. Alde batetik, auto- eta hegazkin-bidaia murritzuta izanaren ondorioz airearen kalitatea hobetu eta karbono-emisioak murritzuta egin dira, eta aukera bat sortu du horrek soziokultural handi baterako konponbideak bideratzeko prozesuan. Bestalde, COVIDak neurri gabe areagotu du lehendik marjinatuta zeuden pertsonen bazterkeria (langile migranteak, iheslariak, indigenak...), hau da, beste gizarte-arazo handi bat okerrera eraman du. Eta sektore horietakoak izan ez arren gure inguruko itzultzaile, zuzentzaile eta interpreteak, kulturgintzak gure inguruan izan duen erorialdian, kalte nabarmena jasaten hasiak dira, batez ere bere kabuz dihardutenak.

Itzultzaileen nazioarteko federazio batek, FITek, martxoaren 27tik apirilaren 3ra Europako 29 herrialdeetako 18 herrialdeetako 1.036 hizkuntza-profesional independenteri 5 galdera egin zizkien, COVIDaren eragina neurtzeko. % 58,1ek adierazi zuen negozioa amildegian behera eroria zela. % 38,7ren arabera, negozioa motelago zebilen. Hau da, % 96,8k eraginen bat jasan zuen. Euskal Herriko datuak ez dira izan, zoritxarrez, oso ezberdinak, euskal itzulpengintzaren parte handi bat erakunde publikoen ekimenaren itzalpean (zuzena edo zeharrekoa) antolatuta baitago, eta erakundeek eurek motelaldi behartua ere izan dute.

Globalizazioaren alde txar eta onak nork itzultzaile, zuzentzaile eta interpreteek baino hobeto ikusi, izan ere? Hain suertez, pertsonaren bidaide dira kultura eta arteak, giza tximinoa planetara jaio zenetik. Eta nekez mamitzen dira horietako gehienak itzulpenik eta interpretaziorik gabe. Zibilizazioen euskarrietako bat ditugu kultura eta artea, eta, hortaz, itzulpengintza. Gizatalde ororen kohesioari laguntzen diote, baita hura osatzen duten gizabanako bakoitzaren garapenari eta duintasunari ere.

Kultur sortzaile gehienak —idazle, itzultzaile, konpositore, antzerkizale, ikus-entzunezko artista edo bestelako— ezin dira bizi lan artistikotik egoera honetan, edo

ozta-ozta lortzen dute aurrera ateratzea. Haien lanak salduta edo eskubideetatik lortzen dituzten diru-sarrerak ez dira aski bizitza duin bat bermatzeko. Prekaritatetik ihes egiteko, beste lanbide batzuetara jo beharrean egoten dira. Euskal itzulpengintzaren zati handi bat, bestalde, birmoldaketa sakon batean hasita dago, itzultzaile neuronalen eta aldizkari honetan bertan aurkezten diren beste teknologia batzuen ondorioz: makinaren zuzentzaile edo lankide bihurtuz doaz hainbat itzultzaile, interprete eta zuzentzaile.

Horrek denak segurtasun-gabezia halako bat sortzen du, eta hainbat profesional independenteri ere eragiten die, zeinak ezinbestekoak baitira kultura zabaltzeko: ikuskizunetako teknikariak, musikariak, aktoreak, editore txikiak, etab.

Konponbidea, beharbada, ez da izango diru-sari unibertsal bermatu bat ezartzea, soil-soilik, baina kulturen eta artean jarduten jarraitu ahal izateko abiapuntu bat izan daiteke, agintariak (bestelako) errealtate berriko kulturagintza eta artegintza antolatzeke lanabesak jarri arte. Guztiei oinarritzko segurtasun halako bat emateak, bereizketarik gabe, kultura askea eta bizia izatea bideratuko du.

EIZIE elkarteak eta *Senex* aldizkariak behin eta berriro adierazi dutenez, kulturaren esparruak ez die ihes egin globalizazioari eta uniformatzeari. Gaur egun, diru- eta ekoizpen-ahalmen handiko kultura gailentzen da; hortaz, nekazaritzarako edo industriarako gomendatzen denaren ildotik, dibertsifikatu egin behar ditugu gure iturriak, zirkuitu laburrak lehenetsita baina auzo globala ahaztu gabe. Euskal mundua ezin da mugatu kultura (hizkuntza barne) globalizatu bakarra onartzeraz: gurea denontzat irekitzea eta loratzea lortu besterik ez dugu.

Kulturaren zabalkundearen gero eta zati garrantzitsuago bat eragile berriek bideratzen dute; alegia, ikus-entzunezkoak zabaltzeko plataformek, lineako salmenta-enpresek... balio erantsia eskuratzen duten tokian zergarik ordaintzeke. Eta tokian tokiko erakundeek ezin, beraz, kulturen eta artean inbertitu ordaintzen ez dieten zerga zatia.

Kultura orok du bere hizkuntza, hizkuntza orok bidaide darama bere kultura, eta, kulturak eta hizkuntzak elkarrenak izango badira, gizakiak bermaturiko itzulpengintzaren beharra izango dute, non eta makinaren euren artean eta eurentzat komunikatzea (eta itzultzea) erabakitzen ez duten. Ezin dugu etsi morroi bihurtzeke, liberalismo ekonomikoaren oldarrak gu klimarekin batera eramatea nahi ez badugu, behintzat.

Euskal Herriak zor humanitario halako bat du gure artean diren migranteentzako osasun-neurriak eta bestelakoak itzuli beharraren aldetik (euskara ikasteko bidea emateaz gain). Interpretazio soziala inoiz baino beharrezkoa dugu, jakina. Ahaztu barik, zertan esanik ez, maskara erabiltzeak pertsona gorrei ekarri dien komunikazio-eragozpen handiagoa: inoiz baino beharrezkoa dugu keinu-hizkuntzako interpreteak osasunarekin zerikusia duten alor guztietan.

Ada Palmer historialari eta eleberrigileak adierazi duenez, hau da giza historiako lehen pandemia zeinean gaixotasunak eta higienea ulertu ditugun eta jakin dugun zer egin behar genuen txertoa garatu arte beharko dugun denbora luzean, hala, urruntze soziala estrategia errealista bat bihurtu da, denon bizitza hankaz gora jarri duen arren. Hau da, beraz, gizakion historiako lehen pandemia zeinean jakinduria partekatzeko ahalmena eta erantzukizuna ditugun, arreta linguistikozko sare bat eratzeke, munduko bazter guztiak zeharkatuta.

Tokian tokiko hizkuntzan ere hitz egin behar du globalizazioak, izurriak izurri, eta itzulpengintzak ez du autu horretan hizpidea galdu behar.

OINARRIAK

McCulloch, G. (2020ko maiatzak 31): *Covid-19 Is History's Biggest Translation Challenge*, <<https://www.wired.com/story/covid-language-translation-problem/>> helbidetik 2020ko abenduaren 22an jasoa.

O'Shea, J. (2020ko apirilak 18): *How COVID-19 is impacting independent translation and interpreting professionals*, <<http://fit-europe-rc.org/en/how-covid-19-is-impacting-independent-translation-and-interpreting-professionals/>> helbidetik 2020ko abenduaren 22an jasoa.

SENEZ aldizkaria (2020ko irailak 18): <<https://eizie.eus/eu/argitalpenak/senez>> helbidetik 2020ko abenduaren 22an jasoa.

SEPROTEC (2020ko apirilak 1): *We analyze the translation trends for 2020 during these times of COVID-19*, <<https://www.seprotec.com/blog/we-analyze-the-translation-trends-for-2020-during-these-times-of-covid-19/>> helbidetik 2020ko abenduaren 22an jasoa.

11. Zertan eragin dio COVID-19ak euskararen normalizazio-lanari erakundeetan?

Sonia Isasi Zubieta, EJKo Kultura eta Hizkuntza Politika Saila

Laburpena: Planteamendua Administrazio Orokorrean kokatuta dago. Eremu horretan, euskararen normalizaziorako plangintzaren diseinua eta haren jarraipena egiten ditugu. Hausnarketaren oinarria hauxe da: zeharkako gaiak erakundearen kudeaketa orokorrean behar besteko txertatze-maila ez dutenean, COVID-19 bezalako gaitzek are gehiago zailtzen dute zeharkako planen exekuzioa, eta emaitzei eragiten diete. Hartara, halako osasun-krisialdi batek langileoi aurrez aurre lan egitea eragozten digunean (eta horixe gertatu zen 2020ko bigarren hiruhilekoan), erakundearen kulturen eta lan egiteko moduetan errotuta ez dauden zeharkako gaiak kaltetuta ateratzen dira. Eraitza txarrak daude, edota eraitzarik ez dago. Esaterako, osasun-krisi honetan ikusi dugun euskararen kudeaketa ez da ona izan, horren gaineko iritzia asko egon dira komunikabideetan (arduradunen euskara-maila eta euskararen presentzia prentsaurrekoetan, esaterako). Baina, horretaz gain, egon izan da trabarik beste maila batzuetan ere. Aurrez aurreko lanak ahalbidetu egiten du, esaterako, euskara-unitateek lantokian bertan hainbat informazio eskuratzea erakundearen egingo diren edota egiten ari diren lanei buruz, eta aukera ematen du lan horietan euskara ere txertatzeko, edota txerta dadin eskatzeko; baina, zer gertatzen da, esaterako, langileak aurrez aurre ez daudenean? Hipotesia da hainbat eta hainbat lan gaztelania hutsez edo arin-arin batean euskarara nolabait itzulita zabaldu direla (ahozkoak zein idatzizkoak).

Gako-hitzak: Itxialdia, kudeaketa, lidergo linguistikoa, itzulpena, erabilera-planak.

Oro har, Administrazio Orokorrean euskararen normalizazio-lanetan diharduten teknikariek ataza hauek egiten dituzte: plangintzaldi bakoitzarekin bat datorren 5 urteko plan estrategikoak diseinatzea; plan estrategikoetako helburuak gauzatze aldera, urteko kudeaketa-planak egitea, zuzendaritza-mailan; kudeaketa-plan horietako ekintzak garatzea eta ebaluatzea; hizkuntza-irizpideak zabaltzea; hizkuntza-prestakuntzaz eta prestakuntza orokorra kudeatzeaz arduratzea; langile etorri berriei harrera linguistikoa egiteko protokoloan, dagokiena egitea; erakunde

langileen artean euskarazko baliabide, tresna eta edukiak zabaltzea; maiztasun jakin batekin gizarte-aktibaziorako ariketak gauzatzea (Euskaraldia, Korrika, etab.). Horretaz gain, erakundeak eskatutako itzulpenak ere egiten dituzte.

Goian aipatutako galderei erantzun ahal izateko eta hausnarketa guztiz teorikoa izan ez dadin, harremanetan jarri naiz Administrazio Orokorreko beste normalkuntza-teknikari batzuekin, eta galdetu diet zer arazo (edo abantaila) izan duten euren lanean, etxetik aritu direnean. Hauxe erantzun dute:

Lehenengo elkarrizketatua

Nire lantokian, polizia linguistikoaren irudia dugu. Ni neu arduratu behar naiz euskaraz egiten den lana egiaztatzeaz, bidean atzematen dut lana. Langileek, oro har, ez daukate barneratuta gauzak beste era batera egin behar direla, eta egin ahal direla. Lantokian fisikoki ez baldin banago, ez da erraza langileengana heltzea. Orain, itzultzaile neuronal berriekin idazkiak bertan sartzen dituzte eta zuzenean bidaltzen dituzte, zuzendu barik, nahiz eta irizpidea sortuta egon (hau da, itzultzaile neuronalak ematen dituen itzulpenak ezin direla zuzendu gabe zabaldu).

Bigarren elkarrizketatua

Itxialdian batez ere itzulpenetan aritu naiz. Nire arduraduna oso eraginkorra da, eta konfinamendu bezperan lan asko egin genuen, jarraibide guztiak ele bietan bidaltzeko. Ez da euskalduna, baina gogoan ditu erakundeko hizkuntza-irizpideak eta hizkuntzak kudeatu egiten ditu. Azken batean, hori da: ez da hainbeste hizkuntza jakitea, hizkuntzaren irizpidea txertatzea baizik, hau da, langileei eta herritarrei informazioa ele bietan ematea.

COVID-19a dela-eta, oso lanpetuta egon gara erakundean. Horregatik, irizpidea ere ez da beti bere horretan errespetatu: webgunean, esaterako, lehenengo gaztelaniaz agertu dira edukiak, eta gero euskaraz; baina ez da ezer gaztelania hutsean argitaratu. Zenbait langilek ere euren kabuz landu zituzten euskarazko edukiak. Uste dut euskara txertatzea hurbiltasunetik egin behar den zerbait dela, bestela langileek ez dutela bere egiten.

Nire erakundearen lan-eremua dela-eta, COVID-19a eguneroko gaia bihurtu zen. Oso lagungarri suertatu zaizkit itzultzaile neuronalak, bestela, zail izango nuen lan-erauntsiari aurre egitea. Langileek oro har gaitasun-maila txikia dute. Beraz, tresna horiei eta berari esker euskararen presentzia mantendu egin da, nahiz eta produkzio guztia ez den perfektua izan.

Erakundearen euskararen kudeaketa-planen garapenean ezin izan dut inongo aurrerapenik egin eta aldi baterako baztertuta geratu da.

Hirugarren elkarrizketatua

Itxialdian, ez dut betiko lana egin. Zerbitzuetakoa bilerak ezin izan dira egin. Proiektuak utzi behar izan ditut, prestakuntza-saioak, etab. Azken batean, argi geratu zitzaigun presentzialki egin behar zirela. Eta bertan behera geratu ez direnak, atzeratu egin dira, ezinbestean.

Edozelan ere, bidali zizkidaten lanak egiteko arazorik ez dut izan, badut esperientzia telelanean. Izatez, beti egoten dira urgentziak edo presazko lanak, azken momentukoak; hori hemen beti gertatzen da, bai presentzialki ari zarenean, baita telematikoki ari zarenean ere.

Oro har, langileak ez datoz zuregana. Euskara-teknikariak bermatzen du hizkuntza-irizpideak beteko direla, hau da, ezer ez dela gaztelania hutsean zabalduko. Azken momentuko presa, euskarari garrantzirik ez ematea... Alabaina, gurean ez da ezer gaztelania hutsean zabaldu.

Zuk uste duzu dena kontrolatzen dela, erakundetik argitaratzen den guztia? Gizarteratzen den guztia? Esparru fisiko oso jakinetan gertatzen da hori. Erakunde handietan ez dakite euskara-teknikaria non dagoen jesarrita ere, ez dakite zauden ala ez zauden. Badakite zu horretarako zaudela. Era berean, badakite ezin dela ezer atera gaztelania hutsean... Baina, euskara-teknikariak gainbegiratze lan hori egin behar du, noski.

Laugarren elkarrizketatua

Etxetik lanean egon naizenean, azken orduko itzulpenak egiten aritu naiz. Foiletoak, kartelak... beste batzuk, erdara hutsean joan dira. Hala ere, oro har, arduradunek ez dute ikusten euskararen gaia euren ardura bezala.

Bosgarren elkarrizketatua

Esku artean nituen lan batzuk formatu digitalera pasatu ditut, baina argi geratu da lehenetsun artean azkenak garela. Berez ahul egon direnak bistaratu egin ditu pandemiak, bazterrean utzi ditu.

Seigarren elkarrizketatua

Normal lan egin nuen. Itzulpenak ohi legez landu nituen. Euskaraz lan egin ahal izateko baliabide informatikoen zerrenda eta itzulpen-irizpideak langile guztiei birbidali nizkien. Euskara Planari dagokionez, lehenetik onartuta genituen ekintzak egin nituen. Esaterako, gogorarazi nien 3. HE eta 4. HE egiaztatuta daukaten langileek online prestakuntza-ikastaroak euskaraz egiteko, etab.

Kudeaketa-planari dagozkion bilerak eta koordinazioa, hori ez. Jarraipen-bilerak online, ez. Kudeaketa-planei jarraipenik ezin izan nien egin.

Erakundetik zabaldu ziren mezuei dagokienez, uste du gizarteari zabaldu zitzaizkionak (hau da, hamabosterik behin aldatzen ziren arauak, etab.) ele bietan zabaldu zirela, baina ez du uste erakunde barneko langileentzat ziren mezuak hizkuntza bietan ailegatzen zirenik, hau da, lehenengo gaztelaniaz eta gero euskaraz zabaltzen ziren.

Nire ustez, itxialdiak eragin negatiboa izan du euskarazko hizkuntza-prestakuntzan. Ordura arte klaseak presentzialak ziren, baina bertan behera geratu ziren; ez zen aukerarik egon klaseak online jarraitzeko, zegoen-zegoenean; gai zaila zen. Gainera, egoerak ere ezberdinak ziren; langile batzuek lan-karga handia zuten, ugaritu egin zitzairen lana pandemian; beste batzuek, aldiz, berdintsu jarraitu zuten. Bigarren hauek, lanpetuta zeudenek baino denbora gehiago izan zuten prestakuntzari eskaintzeko. Edozelan ere, zerbaitetan jarraitu ahal izan zutenek ere ez zuten prestakuntza zegoen-zegoenean jasotzen jarraitu, moldaketa asko eginda baino, eta zenbait ataza eta trebetasun ezin izan zituzten landu, interakzioa (presentziala, behintzat) bertan behera geratu zelako.

Esaten dute kendu egin zitzaizela ikastaroan jarraitzeko aukera, erdibidean geratu zirela, ez zutelako beste era batera gestionatu euren lana. Klase presentzialak moztu egin ziren; batzuek, mozketa heldu zenerako, agortuta zeukaten ikasten jarraitzeko eskubidea. Ez zeukaten jarraitzeko aukerarik. Beste batzuek, atalburuek (oso lanpetuta zeuden), ezin zuten bateratu lana hizkuntza-prestakuntzarekin, heldulekurik gabe geratu ziren. Beste batzuek, hainbat moldaketa eta egokitzapen eginda, zenbait ataza egiten jarraitu ahal izan zuten, betiere ikasle eta irakasleen adostasuna tarteko.

Orain ere ezin da egin euskarazko gaien % 100eko jarraipena, ezin da egin behar bezala, orain bakoitza bere tokian dagoelako. Nire ustez, ohituretan eragin du, jendearekin hartu-eman gutxiago daukagulako, eta hori negatiboa da, nire ustez.

Orain bilera txiki asko egin behar dira, atalez atal, lehengo difusioa ezin zaio eman (edukiera, lan-pilaketa, asistentzia txikia), lana alferrik egiten ari naizela ematen du behin baino gehiagotan.

Erakundeak bere lan-eremuan ematen duen ohiko prestakuntza ere, era arraroan egiten ari gara, ez da lehengo bezalakoa, ez da lehengo eran egiten. Prekarioa eta anormala iruditzen zait egoera. Presentziala, bestelakoa da.

Lan pertsonalari dagokionez, planean zeuzkaten ekintzei jarraipena eman zieten: prestakuntza-pilulak bidali langileei, ikastaro laburrak, etab. Euskara-planaren jarraipen-bilerak egin, egin zituzten, baina zuzendaritzarekin bakarrik, materialak prestatu zituzten, etab. Euskara-lantaldeak harremanetan jarraitu zuen, bakoitza bere funtzioak gauzatzen.

Itzulpenak egon ziren, erakundeko ataletatik ebazpenak, akordioak, eskutitzak... bidaltzen jarraitu zuten, baina ezohiko jardunean bidaltzen zutenaren neurri berean. Erakunde barruko langileei dagokienez, dena bidali zitzaien ele bietan, gure zuzendariak oso presente dauka euskara: zelan zihoazen pandemiako kontuak, noiz bueltatu behar zuten, etab. Giza baliabideetako arduradunak berak atera zituen ele bietan dokumentu guztiak.

Ondorioz, zera uste du: aurrez aurreko jardunean gutxi kontrolatzen bada, etxetik gutxiago kontrolatuko da. Euskara-planean bada ekintza garrantzitsu bat, sortze-hizkuntza euskara izatearena, banan-banan landu behar dena ia langile guztiekin. Kasu horretan, esaterako, uste dut lehenengo kontaketa aurrez aurre izatea ezinbestekoa dela, lehenengo inpresioak, aurrez aurrekoa izan behar duela, fisikoa, alegia.

COVID-19ak eragindakoa bezalako larrialdietan, prestatuta daukagun lan guztia bertan behera geratzen da, larrialdiaren ondorioz zenbait esparrutan lan-pilaketa sortzen delako eta orduan egin barik geratzen dira gauzak. Nik argi ikusi dut COVID-19arekin ezberdin kudeatzen dela erakundeak bere lan-eremuan ematen duen prestakuntza. Hala ere, oro har, ikusten dut gauzak egin, egiten direla, eta indar handiagoa dagoela bertako arduradunen inplikazioa edota kanpoko laguntza dagoenean, jakina.

Zazpigarren elkarriketatua

Ez, ezin izan nuen ohiko lan-jardunarekin jarraitu.

Langileekin egiten nituen mintza-saioak, bertan behera geratu ziren. Itzulpenak, dexente igo ziren: eremu ezberdinetako protokolo andana itzuli behar nituen, gainera, hamabostean behin aldatu egiten ziren, fase batetik bestera igarotzen ginelako. Madriletik bidaltzen zituzten, eta justu-justu izaten nuen astirik bidalketatik argitaratu behar ziren data heldu bitartean, haiek itzultzeko. Itzultzaile neuronal berriak erabili nituen.

Kudeaketa-planetako ekintza batzuk etenda geratu ziren, ezin izan nuen planak garatzen jarraitu. Gurean, adibidez, asko lantzen dugu lehen hitza euskaraz izatea, edota erakundearen irudia lantzea, eta helburu horiekin lotutako ekintzetan ezin izan nuen aurrera egin.

Ugaritu egin ziren nire erakundeak jaso zituen kexak, zenbait protokolo, hasieran behintzat, gaztelania hutsean zabaldu zirelako. Maila ertaineko arduradunek badakite zein den irizpidea, baina, egoeraren larritasunaz jabetuta, goikoek horrela kudeatu zuten; protokoloek berehala egon behar zuten itzulita, bidali egin behar ziren eta. Eta itzultzeko astirik egon ez zenean, gaztelaniaz bidali zituzten.

Orain, normalizazio-lana berriz normalizatzen ari dela uste dut.

Irakurri dugunez, zazpi testigantzetan azpimarratu dute batez ere itzulpen-lanetan jardun zutela itxialdian, intentsitate handiagoarekin edo txikiagoarekin, segun eta erakundearen lan-eremua zein zen; lan handiagoa izan zuten gizarteari begira lan egiten duten erakundeetako euskara-teknikariek, baina itzulpen-lana gailendu zitzaion euskara-planen koordinazio edo gauzatzeari. Ia erabat desagertu zen gainontzeko langileekiko kontaktua, euskara-planeko ekintzak gauzatzeari begira, itzulpengintza eta zuzenketa nagusitu ziren bitartean. Premiazko egoera izan zen, eta gutxi gorabehera hiru hilabetetan mantendu zen, salbuespenak salbuespen.

Langileen hizkuntza-prestakuntza ikastaroak bertan behera geratu ziren, erabat presentzialak zirelako. Zenbait kasutan, moldaketa eta egokitzapen nabarmenak eginda, ikasle eta irakasleen adostasunean oinarrituta, zenbait ataza egiten jarraitu ahal izan zuten.

Bitartean, krisialdiaren larrienean erakundeek gauzatu zituzten ahozko eta idatzizko komunikazioetan euskara baztertu egin zela azpimarratu zen gizartearen aldetik (COVID-19aren datuei jarraipena egiteko prentsaurrekoak, segurtasun-zerbitzuen jarduna, osasun-zentroetan jarritako informazio idatzia, etab.). Erakundeek hizkuntzen kudeaketa hobe zezaketela azpimarratu zen, eduki asko gaztelaniaz plazaratzen zirelako, euskarari bigarren mailako tokia emanez, eta desoreka nabarmena sumatu zen gaztelaniaren eta euskararen presentzian. Martin Ugalde foroan 2020ko ekainaren 4an pandemiaren testuinguru berrian euskarak izan beharreko lekuaz mintzatu eta *Euskara ere normalitaterantz?* mahai-inguruan, esaterako, era honetako ekarpenak egin ziren: «Krisian ikusi dena da euskara ez dela ezinbestekoa: kengarria dela. Tsunami bat dator, etorri den moduan, eta euskararik gabe egiten diogu aurre». (Josu Amezaga, 2020). Azaldu zuenez, euskara «desagertu» egin da azken hilabeteotan espazio publikotik: «Aholku, agindu eta informazio askotatik». «Eta ideia bat nagusitu da: gauza garrantzitsuetarako, erdara hobeto». Amezagaren ustez, euskarak «ezinbestekoa» izan beharko luke herritar ororen bizitzako momenturen batean. Beste batzuen ustez, minorizatuak eta desabantaila egoeran dauden beste kolektiboak bezala, euskarak ere sufritu egin du (Amalia Barquin, 2020). Eta honek guztiak erakutsi digu euskara ez dagoela oinarritzkoetan (Idurre Eskisabel, 2020).

Gertatutakoa ikusita eta gertatutakotik ikasi nahian, zertan hobetu dezakegu erakundeek eskainitako hizkuntza-kudeaketa? Etorkizunean ere lan egiteko moduak alda daitezke (pentsa daiteke telelana ugaritu egingo dela, besteak beste), eta etxetik lan egitera buelta daitekeela langile andana, gutxien espero dugunean.

Hona hemen Eusko Jaurlaritzan Euskararen Erabilera Normalizatzeko Plan Nagusiaren (VI. Plangintzaldia, 2018-2022) gidalerro bat: «Hasierako plangintzaldietan, euskara planen kudeaketaren ardura ia osoa normalkuntza teknikarien eskuetan geratzen zen: planen diseinua, motibazioa, ekintza gehienak martxan jarri beharra, ebaluazioa... Liderren inplikazioa behar baino eskasagoa zen eta euskararen zeharkakotasuna ere, makal samarra. Ikusten denez, euskararen erabilera normalizatzeko planen kudeaketa erakundearen bazter batean geratu zen. Plangintzaldi berrian, kudeaketa aurreratuaren sistema bultzatuko da: euskararen normalizazioaren kudeaketa erakundearen kudeaketa orokorraren barruan txertatu beharra dago, planaren eragina behar bezala ziurtatzeko».

Beste hitz batzuetan esanda, beharrezkoa ikusten da kudeaketa-ereduaren aldaketa, elkarrekintzarako eredu baterantz: eragileek aktiboki parte hartzea plangintzan, arduradunak ere inplikatura, hizkuntzaren eremuan ere euren lidergoa islatuta. Hartara, sustatzaileek nabaritzen dute erakundearen babesa badutela, eta erakundeak euskara bere egiten duela islatzen da. Kudeaketa integratua edota aurreratua da hori.

Eredu berriak, edozelan ere, zailtasunak planteatzen ditu: definizioan esan bezala, euskararen normalizazioaren kudeaketa, erakundearen kudeaketa orokorrean txertatzea da helburua. Badaude, hala ere, zenbait zailtasun: erakunde publikoek kudeaketa-sistema propioak dituzte, askotan, aldentuta daude ohiko kalitate-sistemetatik, salbuespenak salbuespen; nahiz eta aurrerapen handiak egin azken urteetan, ez dute ohitura handirik bikaintasunean, nahiz eta zenbait erakunde eredugarri eta bide-erakusle izan horretan. Esan bezala, zenbait erakundek emaitza onak lortu dituzte euskararen kudeaketa txertatzean, eta praktika onak baldin badituzte ere, batzuetan lotuegi daude erakundearen beraren barneko faktoreetara. Hartara, ez da erraza lortutako praktika ona estrapolatzea, barneko faktore horiek errepikatzen baldin ez badira, behintzat. Teknikoki ere ez da erraza, eta esan bezala, kudeaketaren kalitatean ezagutza eta praktika handia eskatzen du.

Baina, ukaezina da, batzuetan zein besteetan erabakigarria dela arduradunen inplikazioa, eta, ezagutzak ezagutza, arduradunen lidergorik gabe, zaila dela emaitza onak izatea. Elkarrizketatutakoen testigantzetan ere hori islatzen da. Euskarak indarberrituta atera beharko luke pandemia honetatik, eta horixe izan daiteke bideetako bat.

11.1. BIBLIOGRAFIA

Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza (2018): *Eusko Jaurlaritzan Euskararen Erabilera normalizatzeko irizpide orokorrak eta Plan Nagusia*, Eusko Jaurlaritza, Vitoria-Gasteiz.

Eusko Jaurlaritza (2018): <<http://www.euskadi.eus/eusko-jaurlaritza/berrikuntza- publikoa-adminitrazioaren-hobekuntza/aurrerabide-kudeaketa-aurreratua/ hasiera/>>.

Euskararen Gizarte Erakundeen Kontseilua. Martin Ugalde Foroa (2020): <www.berria.eus/paperekoa/1877/012/001/2020-06-05/euskara-normaltasunerantz. htm>.

12. ZientziaK eta euskara COVID-19aren ispiluaren aurrean

Koldo Garcia Etxebarria, UEU

Irati Iciar, UEU

Ainhoa Latatu, UEU

Xabier Landabidea, UEU, DU

Laburpena: COVID-19 gaixotasunaren epidemiak mundua hankaz gora jarri du eta zientziak lehen lerroan jarri ditu. Horrek zientziek lehendik zituzten indarguneak eta ahulguneak agerian utzi ditu eta inoiz baino beharrezkoagoa da gogoeta egitea euskal komunitate zientifiko-teknikoak zer egin dezakeen horien aurrean. Horrela, Udako Euskal Unibertsitatearen Udako Ikastaroetan «ZientziaK eta euskara: Esperientzietatik etorkizunera» jardunaldi hibridoa antolatu genuen. Euskal komunitate zientifiko-teknikoak bere buruarekin solasaldi zintzo bat edukitzeko, COVID-19aren ondorioz gertatutako geldialdia baliatuta, norberaren istorioetatik abiatuta egoeraren diagnosia egiteko eta proposamenak egiteko. Hemen esperientzia horrek emandakoaren lagin bat jaso dugu.

Gako-hitzak: Zientziak, euskara, COVID-19a, komunitate zientifikoa, jardunaldia.

12.1. JARDUNALDI HIBRIDO BATEN ISTORIA

«SARS-CoV-2 birusak COVID-19 gaixotasuna eragiten du eta 2020. urtearen hasieran gaixotasun hori pandemia bilakatu zen, mundu osoko herrialdeak gogor jota». Txantxa (edota kritika) moduan zabaltzen ari da artikulu zientifiko batek (edo kapitulu batek) esaldi horrekin hasi behar duela argitaratua izateko; eta, ondorioz, hemendik aurrera artikulu guztiak halako esaldi batekin hasiko direla, jorratzen duten gaia jorratzen dutela. Argitaratzean oinarritutako ikerketa-sistemaren ajea.

Baina atzera egin dezagun, SARS-CoV-2a oraindik Txinatik zetorren berri urrun bat oraindik ez zenean ere. Agian, gizakira salto egiteko saiakerak egiten ari zeneko garaietara. Udako Euskal Unibertsitatearen (UEU) bandera-ontzia Udako Ikastaroak dira. Berezik zaintzen eta mimatu egiten den egitasmoa da, UEUren jatorria baitira. Azken urteetan Udako Ikastaroen hasierako ekitaldia UEUrentzat

estrategikoak diren gaiak lantzeko erabili da; eta 50. urteurrenaren atarian gai gako horiek lantzeak zentzu are handiagoa zuen. Gai estrategiko horien artean aukeratu zen Udako Ikastaroen 48. edizioa zabalduko zuela zientziak eta euskara gurutzatzen diren lekuak.

SARS-CoV-2a Txinatik hedatzen ari zen berri urrun bat zen jardunaldiaren nondik norakoak zehazten hasi ginenean. Markeskoatik gertu, Zaldibarreko zabor-jausia baino egun pare bat lehenago, kafe eta pintxoaren artean, zehaztu genuen ez genuela bakarrik egoeraren konstatazio bat egin nahi, ezta «dena ze txarto dagoen» kexara mugatu ere, baizik eta etorkizunari aurre egitea eta proposamenak egitea, elkarrekin eragitea. Bi ardatz nagusi izango zituen: euskaldun moduan zientziei egiten diegun ekarpena eta ikertzaile moduan euskarari egiten diogun ekarpena. Izan zezakeen formatua pentsatu genuen, zer motatako hitzaldiak, non egin genezakeen... jardunaldi baterako ohikoak diren prestaketak. Hurrengo batzarra konfinatuta egin genuen Jitsiren bidez.

Hasieran aurrez aurreko zerbait egiteko aukera oraindik ikusten genuen, Udako Ikastaroak aurrez aurre egin behar baitira, bestela, beren izaera galduko lukete. Jardunaldia minimora mugatu genuen, online modalitatera salto egin behar bagenuen ahalik eta gutxien galtzeko. Behin ikusita aurrez aurre egitea ezinezkoa izango zela aukera baliatu genuen jolasteko eta zerbait ezberdina egiten saiatzeko. Eta, nola ez, COVID-19ak sortu zuen krisi anitzekin lotzeko: nola eragiten ari zen zientziei, nola eragiten ari zen euskaraz egindako zientziei.

Horrela, ekainean eta uztaillean zehar jardunaldi ez hain birtuala egin genuen: hasierako aurkezpena eta hitzaldi bat Markeskoatik zuzenean Udako Ikastaroen hasiera sinboliko gisa; lau astez komunitatearen iritzia sare sozialen bidez eta galdetegi anonimo baten bidez jaso; eta bukatzeko, galdera horien eta jasotako iritzien inguruan mahai-inguru birtual bat eta jardunaldi hibrido horren ondorioak zuzenean Markeskoatik, Eibarren, Donostian eta Usurbilen egindako Udako Ikastaroen bukaera bezala.

Hasierako hitzaldian hipotesi moduan jarri genuen zientziak eta euskara bata bestearen arnasgune direla, pandemiarik gabe edo pandemiarekin. Hemen jasoko ditugu «ZientziaK eta euskara: Esperientzietatik etorkizunera» jardunaldian zehar jorratu ziren ideia nagusiak, hipotesi hori onartzeko edo ezeztatzeko. Sortutako material guztia kontsulta daiteke <<https://labur.eus/zientziakeuskara>> helbidean.

12.2. EUSKALDUNAK ZIENTZIETAN

Egun zientzia egiteko eredu nagusia, Euskal Herrian eta kanpoan, ikerkuntza-sistemaren barruan *publish or perish* bezala izendatzen dugun eredua da. Oinarria da gauzatzen diren ikerketak komunitate zientifikoan zabaltzea artikulua zientifikoaren bidez. Artikulu horiek argitalpen zientifikoetan, batik bat aldizkari zientifikoetan,

argitaratzen dira behin bizpahiru adituren oniritzia jasota. Ideiak berez zentzua du: alor batean jasotzen diren emaitzak alor horretan interesa izan dezaketen ikertzaileekin partekatzen dira alor horretan adituak diren ikertzaileen filtroa pasa ostean. Horrela lan horrek estandar minimo batzuk betetzen dituela berma daiteke eta lortu diren emaitza horien gainean eztabaida eragin eta lan berriak sortu.

Baina zentzuduna dirudien sistema horrek mugak dituela argi geratu da. Ikertzaileen *curriculum*a baloratzeko eta, horrela, lanpostuak, akreditazioak eta dirulaguntzak eskuratzeko, produkzio zientifikoari begiratzen zaio. Zenbat artikulua argitaratu dituen eta zer aldizkaritan, zeren aldizkari guztiek ez baitute balio bera. Horrela, hainbat metrika eta ranking garatu dira bai ikertzaileak baloratzeko, bai aldizkariaren ospea baloratzeko. Adibidez, ikertzaileen kasuan H indizeari begiratzen zaio eta aldizkariaren kasuan zer inpaktu-faktore duen. Nola kalkulatu dira horiek? Hor dago kokxa. Eta arazoen jatorria.

Arazo nabarmen bat da praktika zientifiko susmagarriak sustatu dituela sistema horrek. Horrela, lan edo ikerketa bat dena, ahalik eta zati gehienetan banatzen da hainbat artikulua sortzeko, *salami argitalpena* deitzen zaion praktika eginez. Horrela, produkzioa, jasotako aipamenak eta indizeak handitzen dira. Ahalik eta emaitza ikusgarrienak lortzeko lehian, horrela inpaktu-faktore altuagoak dituzten aldizkarietan argitaratu ahal izateko, bestelako praktika susmagarriak erabiltzen dira: gaitasun estatistiko txikitik abiatuta ondorio handietara heltzea; test estatistikoekin jolas egitea emaitza esangarriagoak lortzeko; esperimenduak diseinatzea aurreiritziak konfirmatzeko; edota behin emaitzak izanda hipotesia moldatzea. COVID-19 pandemiaren harira egindako hainbat ikerketak halako praktikak egin dituzte. Adibiderik ezagunena hidroxiklorokinaren inguruan gertatutakoa izan da: batetik, bikaina zela zioten artikulua egon ziren; bestetik, ezertarako balio ez zuela zioten artikulua. Batzuk nahiz besteak artikulua eskasak izan ziren eta azkenean artikulua horiek atzera egin behar izan zuten. Lehenak izateko lehian, inpaktu handia lortzeko nahian, prestigioa eta denbora galdu da.

Hala ere, zientziaren kalitatea auzi garrantzitsua bada ere, *publis or perish* sistemaren eraginik lasgarriena zientzia gauzatzen duten pertsonen dagokie. *Nature* aldizkari ospetsuak aldiro doktoregaien egoerari buruzko inkesta bat egiten du. Azkenengo lanean (2019ko azaroko lanean) zenbakiek okerrera egin dute, sei mila doktoregairi galdetu ostean. Datu nagusiak dira: doktoregoa egitearekin % 75 pozik dago baina % 45ek onartzen du karreran zehar bere poza murriztu dela; % 76k astero 41 ordu baino gehiago lan egiten du; % 36k laguntza psikologikoa eskatu du; eta % 21ek bazterketa edo jazarpena jaso du, batik bat genero eta arrazarekin lotua.

Are gehiago, *Wellcome Trust* Erresuma Batuko ikerkuntza-erakundeak ere ikerketa-sistemari buruz halako inkesta bat egin zuen, mundu osoko lau mila ikertzailearen iritzia jasota. Datu nagusiak antzekoak dira ere: % 75ek uste du sormena itota dagoela; % 69k dio bere lanean zehaztasuna garrantzitsua dela, baina

% 23 presionatuta sentitu da emaitza jakin batzuk lortzeko; bakarrik % 14k uste du metrikak onuragarriak direla eta % 43k uste du metrikeri garrantzi handiagoa ematen zaiela ikerketaren kalitateari baino; % 84 harro dago egin duen lanaz, baina bakarrik % 29k uste du karrera zientifiko ziurra izango duela; % 78k dio lehiakortasunak baldintza oldarkorrak sortu dituela; % 61ek bazterketa edo jazarpena ikusi du, horietatik % 43k jaso egin du eta % 37 hitz egiteko prest dago; eta % 53k laguntza psikologikoa bilatu du edo bilatu nahi du.

Azkenik, Espainiako Estatuan 243 doktoregairekin egindako ikerketa batean ikusi zen parte-hartzaileen % 80k neke emozionalaren zantzuak zituztela, % 36k antsietatea edo depresioa izan dutela eta % 20k laguntza psikologikoa jaso dutela. Ikerkuntza-sistemak gaixotu egiten du.

Ez dirudi COVID-19ak sortutako krisiak, emozionalki hain gogorra izan denak, ikerkuntza-sistemak jada bazituen arazoak konponduko dituenik. Adibidez, emakumeen presentzia COVID-19aren inguruan egindako ikerketetan, edo egileen artean behintzat, espero daitekeena baino txikiagoa da. Zientzia-sisteman emakumeek bazterketa jasotzen zutela jakina zen eta COVID-19aren krisiak arazo hori handiagoa egin du. Beste adibide bat arrazakeriarena da. *Black Lives Matter* mugimenduaren ondorioz akademian pairatzen den arrazakeria argi geratu da eta egoera oso lazarriak azaleratu dira. Euskaldunok adi jarraitu behar ditugu halako mugimenduak, hemen halakoak detektatzen jakiteko eta aurre egiteko.

Zientzia gauzatzen duten pertsonak pairatzen duten hori Agustin Arrietak ederto laburtu zuen: «Zenbaitetan, iruditzen zait zientziagintzaren egungo egoeran ahaztu egin zaigula xehetasun hori, alegia, eskifaiaren garrantzia, eskifaiaren zoriontasunaren garrantzia». Hala ere, ikerkuntza-sistemaren baitan edo osagarri moduan gauza ezberdinak egiten saiatu diren ikertzaileak eta mugimenduak daude, aipatutako arazoei aurre egiteko eta ikerkuntzaren kalitatea bermatzeko.

Adibidez, aipatutako inpaktu-faktore handiko aldizkari batean onartu zuten artikulu bat, non argi azaltzen zuten lan horren galdera nagusia pote batzuk pub batean hartzen bururatu zitzaizela; eta erabili zituzten datuak ez zirela jaso galdera horri erantzuteko, baina eskura zituztela eta erabilgarriak zirela. Eta artikulu dotore bat egin zuten.

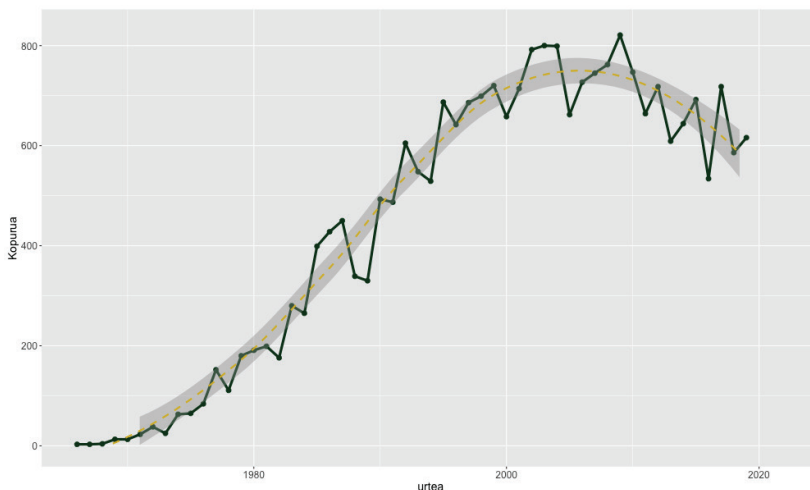
Izan ere, datuen berrerabilera eta datuak irekiak izatea zientzia irekiaren oinarrietako batzuk dira, software irekiarekin filosofiari jarraituta. Hala, zientzia irekia aldarrikatzen duen mugimenduak kalitatezko zientzia eta erreproduzigarria bermatu nahi du zientziaren pauso eta prozedura ezberdinak (ebaluazioa, politikak, lanabesak, etab.) irekiak izanda. Edo *Slow science* mugimendua ere badugu, zientzia patxadaz eta lasaitasunez egiteko eskatzen duen mugimendua, hain zuzen ere. Mugimendu horrek pentsatzeko eta hausnartzeko denbora eskatzen du, zientziek abiadura ezberdina dutelako. Azken finean, «izan pazientzia gurekin, pentsatzen dugun bitartean» aldarrikatzen dute.

Baina, zein da euskaldun bezala zientziei egiten diegun ekarpena testuinguru horretan? Alde batetik nabarmena da periferia bat izanda zientzietan euskal ikuspuntua txertatzea garrantzitsua dela, ingurune oso bat eskaintzen baitiegu zientziei, batez ere bertako kezak eta gaiak lantzeko eta ikertzeko. Bertako gaien harira, aipagarria da ikerketa batzuen sakontasuna eta ñabardurak bakarrik posible direla euskaraz egiten badira. Gainera, hain euskalduna den auzolanean oinarrituta, COVID-19 pandemiaren momenturik okerreanean, alor ezberdinetako hainbat euskal ikertzailek elkarlanean jardun zuten PCR test merkeago eta estandar bat garatzeko. Edota hain euskalduna den manifestuak kaleratzearen bidez ere, COVID-19 osteko Euskal Herriko ekonomia ekologikoaren aldeko manifestua bultzatu zuten akademiako hainbat profesionalak. Beste alde batetik, unibertsalagoak diren gaitan, munduko beste edozein puntutatik egin dezakeen ekarpena egin dezakegu. Eta, hortaz, bai zientziak nahiz euskara unibertsalak egin behar ditugula.

12.3. IKERTZAILEAK EUSKARAN

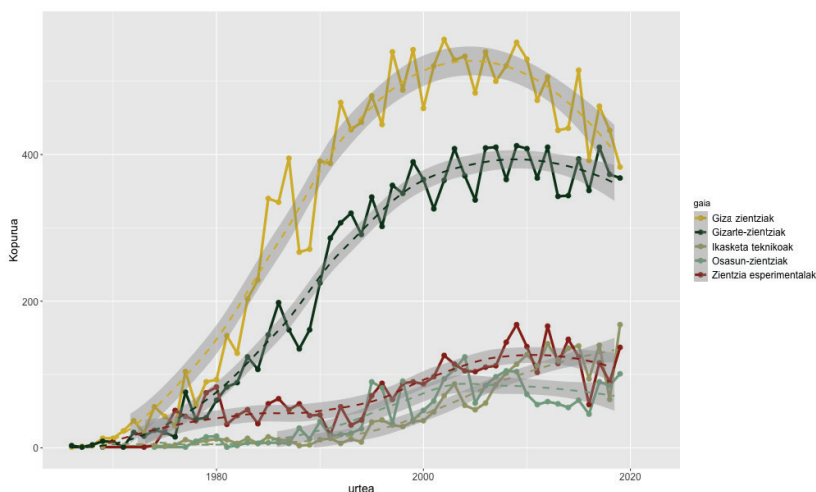
Aurreko atalean azaldutakoak galdera argi batera garamatza: nola eragiten dio ikerkuntza-sistema nagusiak euskarazko produkzio zientifikoari? Hori baita ikertzaileok euskarari egiten diogun ekarpenik handiena: zientzia euskaraz egitea.

UEUK Bizkaiko Foru Aldundiaren laguntzarekin sustatutako Inguma datu-basea da lanabesik eraginkorrena euskarazko produkzio zientifiko-teknikoaren bilakaera ikusteko. Euskara estandarizatu zenetik 2004 urtera arte euskaraz sortzen diren dokumentu zientifiko-teknikoen produkzioa urtero igo da (1. irudia), 2008an goia jo zuen eta ordutik, aldiz, beherantz egin du produkzioak.

1. irudia: Euskarazko produkzio zientifiko-teknikoaren bilakaera, Inguma datu-baseko datuetan oinarritua.

Datu horiek jakintza-arloa banatzen baditugu, ikusten da giza zientziak eta gizarte-zientziak direla produkzio zientifiko-teknikoaren igoeraren arrazoi nagusia (2. irudia). Jaitsiera, aldiz, nabarmenagoa da giza zientzietan, gizarte-zientziek produkzioari eutsi dioten bitartean. Ikasketa teknikoan, osasun-zientzien eta zientzia esperimentalen ekarpena xumeagoa izateaz gain, azken urteetan gorabeherak egon dira eta joera ez da guztiz argia. Hala ere, hiru jakintza-arlo horietan 2015, 2017 eta 2019 urteetan produkzioak gora egin duela ikusten da, giza zientzietan eta gizarte-zientzietan 2015 eta 2017 urteetan ere ikusten dena. Urte horietan UEUk, eragile askorekin elkarlanean, Ikerketa Nazioarteko Kongresua antolatu zuen, doktoregaiei eta doktore berriei zuzendutako kongresua, hain zuzen ere. Hortaz, kongresu horren harira idazten diren euskarazko zientzia-artikuluek euskarazko produkzio zientifiko-teknikoari egiten dioten ekarpena nabarmena da. Eta ikertzaile berrien lana zabaldu eta aitortu.

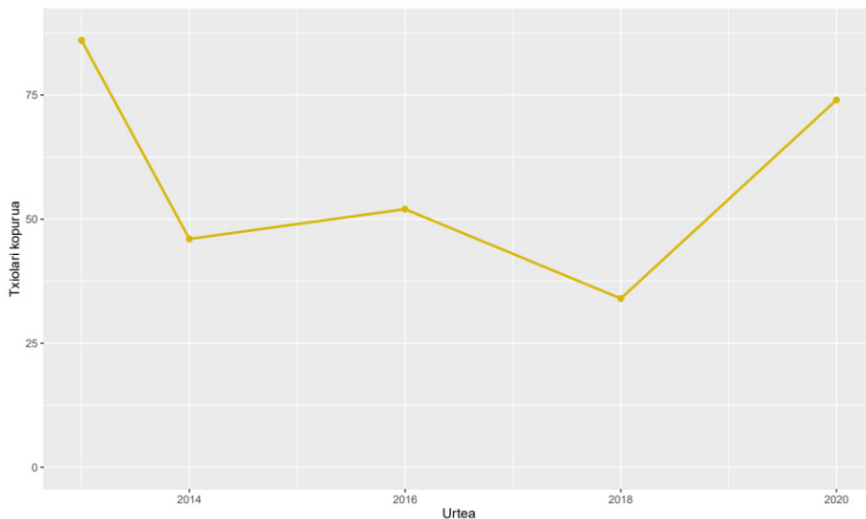
2. irudia. Euskarazko produkzio zientifiko-teknikoaren bilakaera jakintza-arloka, Inguma datu-baseko datuetan oinarritua.

Izan ere, euskaraz egin diren tesiak termometro baliagarria izan daitezke euskarazko produkzio zientifiko-teknikoaren osasuna neurtzeko. Eusko Jaurlaritzak, UEUk kudeatuta, Tesiker lanabesean euskaraz idatzi diren tesiak jasotzen ditu. Bertan ikus daiteke euskaraz egindako tesien kopuruak goia jo zuela 2017. urtean, tesiak egiteko arautegiaren aldaketa dela medio. Tesi horiek zer jakintza-arlotan defendatu ziren begiratzen badugu, tesien % 30 gizarte-zientziei dagokie, % 28 giza zientziei, % 17 zientzia esperimentalei, % 16 ikasketa teknikoari eta % 9 osasun-zientziei. Aurretik aipatu diren joeren antzerakoak dira zenbakiok.

Baita ere, ikusita ikerkuntza-sistemak ez duela aintzat hartzen euskaraz egindako produkzio zientifiko-teknikoa, pentsa daiteke hainbat ikertzailek erregistro

ez-formaletara jotzen dutela zientziei buruz euskaraz aritzeko. Adibidez, zientzia-artikuluak erdaretan egitea, arlo bakoitzean nagusi den hizkuntzan alegia, baina gero lan hori euskaraz azaltzea dibulgazioaren bidez. Tamalez, hori zuzenean neurtzea zaila da eta estimazioak modu ez-zuzenean bakarrik egin daitezke.

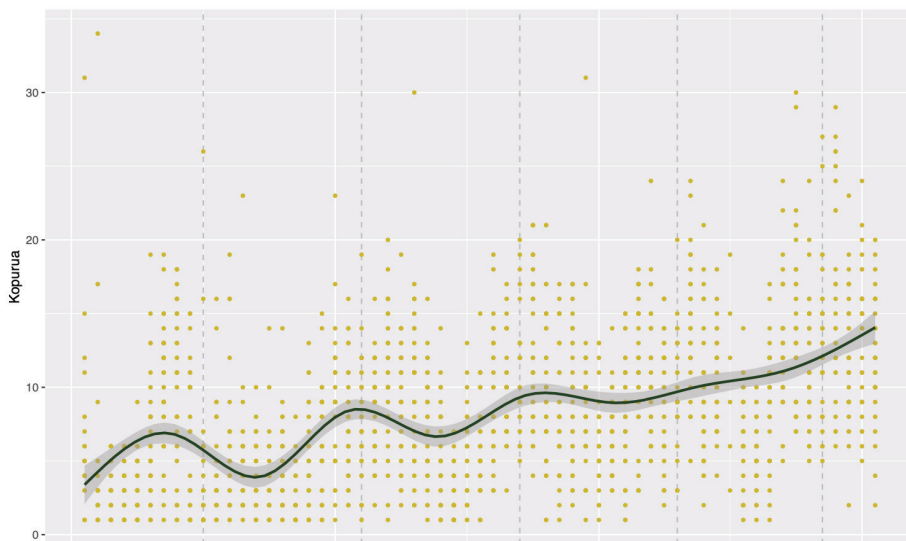
Modu bat da ikustea UEUK antolatzen duen Txiotesia lehiaketaren bilakaera. Lehiaketa horretan tesia egiten ari diren ikertzaileei edo azken urteetan tesia defendatu duten ikertzaileei beren tesiak sei txioetan azaltzeko eskatzen zaie. Tesia edozein hizkuntzatan egon daiteke, baina txioek euskaraz izan behar dute. Lehen edizioa 2013an izan zen eta ordutik beherako joera izan badu ere, 2020ko edizioan igoera ikusgarria izan zuen (3. irudia). Oso interesgarria da jakitea azken bi urteetan zer gertatu den joerari buelta hain nabarmen emateko. Pandemiaren testuinguruan zientzia euskaraz azaltzeko beharra sentitu dute ikertzaileek? Ohituago daude sare sozialetan harremanak izatera eta, hortaz, lotsa gutxiago dute beren lana azaltzeko orduan? IkerGazterekin lotura izan dezake? Azken edizioan, gainera, EHUKo Kultura Zientifikoko Katedraren babesa izan du Txiotesiak, zabalkundea eta sustapena egiten, elkarrekin egindako lanaren ondorioa ere?

3. irudia. Txiotesia lehiaketan parte hartu duten txiolarien kopurua.

Beste modu bat da Twitterreko jarduna aztertzea. 2015 urtetik Twitterren zientziari buruz zabaltzen diren txioak jasotzen ditu *Dazientziat* botak, «zientzia», «dazientziat», «dibulgazioa», «kulturazientifikoa» eta «emakumeakzientzian» traolei jarraituta. Hala, ikus daiteke zientzien inguruko txioek, oro har, gora egin dutela azken bost urteetan, batez ere 2019tik aurrera (4. irudia). Azken hilabeteetan gertatu den gorakadak, agian, COVID-19 gaixotasunarekin lotura izan dezake, baina oraindik goiz da ondorio argi bat ateratzeko. Datu horietan ez dira agertzen 50 txio

baino gehiago izan zituzten egunak, Ikergazte eta Emakume eta Neska Zientzialarien Nazioarteko Eguna egiten diren egunak, hain zuzen ere. Egun horietan ikertzaile gazteen eta emakume zientzialarien lanaren inguruan, euskaraz batik bat, nabarmenki txiokatzen da.

4. irudia. Dazientzat botak jasotako txioak zientzien inguruan.

Oraindik goiz bada ere COVID-19ak euskarazko produkzio zientifiko-teknikoan izan dezakeen eragina neurtzeko, argi dagoena da pandemiak zientziarekiko interesa piztu duela gizartean. Eta euskal komunitatean lan ikaragarria egin da pandemiari buruz zehatz eta zuzen informazioa zabaltzeko. Horren adibide argiak dira, esaterako, Tokikom elkartearen barruan dauden herri-komunikabideen webguneen trafiko metatua ikaragarri hazi zela pandemiaren unerik gogorrenetan; edota *Berria* egunkariak egindako lana, beren bisitak ere asko igota eta egindako lana sare sozialetan txalotuta. Hori guztia posible izan da aditu eta aritu euskaldunak daudelako eta urteetan zehar sortu diren dibulgazio-sareak komunitateak behar izan dituenean aktibatu direlako. Modu horretara ere ikertzaileek euskarari indarra eman diote, beste arlo batzuetan euskara albo batera utzi denean edo beste hizkuntzetan erdi usteak eta amen-omenak errazago zabaldu direnean. Informazio sinesgarria helarazteko euskara fidagarria izan da.

Laburtuz, zientzietatik euskarari egiten zaizkion ekarpen nagusiak dira lexikoaren eta erregistro berrien bidez euskara aberastea, euskararen prestigioa handitzea eta euskaraz edozer azal daitekeela frogatzea. Baita ere, dibulgazioaren bidez, zientzia-gaiak euskaldun guztientzat eskuragarri jartzea nabarmendu daiteke, bai liburu, aldizkari, irati-saio, telebista-saio, sare-sozial eta blogen bidez, beste

edozein hizkuntzak duen prestigio eta sakontasunarekin. Horretan nabarmentzeko da Elhuyarrek, EHUko Kultura Zientifikoko Katedrak eta UEUk egiten duten lana. Azkenik, ikertzaileentzat ikuspuntu pertsonaletik, norberaren lana euskal komunitatean, familian eta lagun artean zabaltzeko aukera izatea bi noranzkoko onura eta pribilegioa dela uste da.

12.4. ERRONKAK ETA ONDORIOAK

Aurreko ataletan indargune batzuk eta joera kezkagarri batzuk identifikatu ditugu zientziak eta euskara gurutzatzen diren leku horretan. Gainera, COVID-19aren pandemiak ahulak diren arloetan eragin du, 2008ko finantza-krisiak eragin zuen bezala. Hurrengo hilabeteetan adi jarraitu beharko dugu egoeraren garapena ahulezia horiek zuzentzen diren ikusteko. Jardunaldi hibrido hau baliagarria izan zen komunitatearen egoera, nahiak eta gabeziak zeintzuk diren jakiteko. Aurrez aurrekoak ematen duen gertutasuna galdu bazen ere, kafearen inguruan sortzen diren solasaldi aberasgarri horiek modu birtualean ezin badaitezke eduki ere, bestelako bitartekoen bidez beste modu batera lortuko ez ziren iritzi baliagarriak ezagutu genituen. Eta ekidin genuen galdera bat egin beharrean iruzkin bat egin nahi zuen parte-hartzailea.

Argi dago, halaber, erronka nagusiak direla zientzia ona sustatzea, zientziak gauzatzeko ingurunea osasuntsuagoa eta pluralagoa izatea eta euskarazko produkzio zientifiko-teknikoek behera ez egitea. COVID-19aren pandemiak irauten duen bitartean eta ostean erronka horiek gauzatzeko erronka handia bada ere, hainbat gako identifikatu ditugu. Gakoa izango da komunitatearekin etengabe hitz egitea egoera zein den neurtzeko.

Jardunaldi hibridoan zehar, etorkizunari begira hobetu daitezkeen gauzen artean aipatu dira zientzietan euskaraz kalitatezko produkzioa sortzen jarraitzea eta sustatzea, gero beste hizkuntza batean zabaldu behar bada ere, baina abiapuntua euskara izatea, euskal gizarteak jakin dezan zer egiten den zientzietan. Eta hori horrela dela bermatzeko, iritzi orokorra da egindako lan horrek aitortza handiagoa behar duela eta merezi duen balorazioa izan behar duela. Hala ere, ez ginateke kanpoko aitortzetan tematu behar, kexan gelditu behar: euskal komunitateak bere burua aitortu behar du eta horrela bere buruari merezi duen prestigioa eman. Behintzat, UEUk komunitateak egindako ekarpenak aintzat hartzen ditu, bereak egiten ditu eta ertz ezberdinetan lan egiten jarraituko du dauden erronkei aurre egiteko.

Aurreko guztia ikusita, hasierako ekitaldian proposatu genuen hipotesia berresteko arrazoiak daudela uste dugu eta, hortaz, tesi bilakatzen dugu: ZientziaK eta euskara bata bestearen arnagune dira. Zientziak eta euskarak erronka handiak badituzte ere, jardunaldi hibrido honi esker, komunitatean solasaldi zintzo bat izan dugu eta indarguneak eta ahulguneak identifikatu ditugu. Horrela, erronka horiei erantzuna emango dien etorkizuneko euskal ikerkuntza gaurtik eraiki ahal izango

dugu. Eta, ahal dela, etor daitezkeen mota ezberdinetako pandemiei aurre egiteko prestatuago egon.

12.5. ESKER ONAK

Lehenik eta behin, Udako Euskal Unibertsitateko lantaldeko kide guztiei egoera hain arraro batean jardunaldi hibridoa gauzatzen laguntzeagatik. Baita ere mahai-ingurura gerturatu ziren Uxune Martinez, Naima El baniri eta Irati Romerori, gure proposamen zoroari baiezkua emateagatik. Nola ez, zuzenekoetan eta bere iritzia ematen parte hartu zuten pertsonen, komunitatearen aldartea zein zen neurtzeko ezinbestekoak izan baitira. Eta, bereziki, pandemian zehar beren bizitza jokoan jarri dutenei gure eskerrik beroena, gu guztiok zaindu gaituzte eta beren esfortzuari esker hausnarketa zoro hauek lasai egiteko abagunea izan dugu.

12.6. BIBLIOGRAFIA

- Arrieta, A. (2017): *Zientziaren argi-itzalak*, UEU, Bilbo.
- Cajochen C *et al.* (2013): «Evidence that the Lunar Cycle Influences Human Sleep», *Current Biology*, 23(15), 1.485-1.488, DOI: <<https://doi.org/10.1016/j.cub.2013.06.029>>.
- Lopez-Gazpio, J. (2019): «Zientziaren arriskuak», *Zientzia Kaiera*, <<https://zientziakaiera.eus/2019/06/04/zientziaren-arriskuak/>>.
- , (2020): «Emakume zientzialariak eta COVID-19a», *Zientzia Kaiera*, <<https://zientziakaiera.eus/2020/06/03/emakume-zientzialariak-eta-COVID-19a/>>.
- Sorrel, M. *et al.* (2020): «It Must have been Burnout: Prevalence and Related Factors among Spanish PhD Students», *The Spanish Journal of Psychology*, 24:e29, DOI: <<https://doi.org/10.1017/SJP.2020.31>>.
- Tokikom (2020): «TOKIKOMeko webguneen trafikoak goranzko joerari eutsi dio apirilean», <<https://tokikom.eus/2020/05/tokikomeko-webguneen-trafikoak-goranzko-joerari-eutsi-dio-apirilean/>>.
- Urzelai, P. (2020): «Kazetaritza, funtsezko jarduerainoiz baino gehiago», *Berria*, 2020ko ekainaren 12a, <<https://www.berria.eus/paperekoa/1881/006/001/2020-06-12/kazetaritza-funtsezko-jarduerainoiz-baino-gehiago.htm>>.
- Wellcome Trust (2020): «What researchers think about the culture they work in», <<https://wellcome.ac.uk/reports/what-researchers-think-about-research-culture>>.
- Woolston, C. (2019): «PhDs: the tortuous truth», *Nature*, 575:403-406, DOI: <<https://doi.org/10.1038/d41586-019-03459-7>>.d

POSTDATA

Carl Grossberg (1934). *Jacquard-Weberei*. Wikimedia Commons.

13. Bizitza bizigarriak, pandemia- eta digitalizazio-garaian

Beñat Irasuegi Ibarra, Kooperatibista

Laburpena: Olatukoop interkooperazio-sarea Ekonomia Sozial Eraldatzaileko proiektuak sortzen eta saretzen aritu da azken sei urteetan, eta pixkanaka behetik gorako prozesuan ari zela, Covid-19aren pandemia gurutzatu da bidean. Erresilientzia-irizpideekin, eta elkar zaintzea erdigunean jarritz erantzun diote egoera berriari, baina egoerak bultzatuta mundu berri bat eraikitze beharra ere plazaratu dute. ESE ereduak bizitza bizigarriak denontzat posible izatea du helburu, baina hori lortzeko landu beharreko sei erronka proposatzen dituzte, bereziki denbora librearen ildoan landu eta digitalizazio emantzipatzaileari eustea proposatzen dutelarik, betiere biderako pentsamendua garatu eta proiektuak martxan jartzea proposatuz.

Gako-hitzak: Pandemia, Ekonomia Sozial Eraldatzailea, digitalizazioa, bizitza bizigarriak, kooperatibismoa, mutualismoa, Olatukoop, interkooperazioa, erronkak, etorkizuna, ekonomia, lurraldea.

Badira urte batzuk beste bizitza-eredu baten bila hasi nintzela, lanaren eta ekonomiaren esparrua ere barnebilduko zuena, ordura arteko esperientzia pertsonala bizigarria izatetik oso urrun zegoela ikusi nuelako. Kontua ez zen ordea oparotasun materialean, edo eguneroko lan eta arduretatik ihes egiteko aisialdian oinarritutako bizitza eta identitatea lortzea, beste zerbait baizik, zailagoa, eraldatzaileagoa, benetan bizitza bizigarriak lortzeko bidea egitea, denontzat eta kolektiboan, noski.

Azken hamar urteetan bidea egin dut, praktikatik, baina egindakoa pentsatuz eta asko eztabaidatu eta ikasiz. Testu honetan dakardana bide horren ondorioz ikasitakoaren emaitza da, eta saiatuko naiz azaltzen nola ikasi eta egin dugun, 2020. urte distopikora bizitza bizigarriak eraikitzen jarraitzeko asmoz iristeko, etorkizunari gogo eraldatzailez eutsi eta proposamenak egiteko. Bidea kolektiboa izan da, eta orain paperaren gainean pentsatu eta proposatzeko gai naiz, hainbat bidelagunekin izan ditudan solasaldi, eztabaida, elkarlan eta proiektuei esker. Hemen kontatutakoek forma hartu dute, Ruth, Gorka, Leire, Arianne, Oscar, Andoni, Txabi, Amaia, talaiostar guztiekin kolektiboki eraikita, eta Olatukoopen bitartez saretu eta metatutako harreman eta ezagutzak baliatuz.

Zein da bizitza bizigarriak eraiki eta garatu ahal izateko aukera ematen duen ekonomia-eredua? Nola antolatuko gara hori lortzeko? Zein dira eguneroko lan eta arduretan bide hori jorratzeko sortu beharko ditugun tresnak? Galdera horiek eta gehiago egin genituen Talaios Kooperatiba eta Olatukoop sortu aurretik, eta ikusi genuen kooperatibismoan, eta ekonomiaren ikuspegi eraldatzailean bazirela erantzun eta tresna batzuk gure eskura, ez nahikoak ordea, eta sormena erabili behar izan dugu ordutik, tresnak sortu eta ekonomiaren inguruko pentsamendu berritzailea geureganatu eta eraldatzeko. Eredu ekonomiko berri baten proposamena ere egin dugu kooperatibismoaren bosgarren olatuaren baitan (Oleaga 2019), eta bizitza bizigarriak lortzeko bidea izan daitekeen ekonomia-ereduari izena jarri diogu, Ekonomia Sozial Eraldatzailea (aurrerantzean ESE). Horrela definitzen dut eredua, nonbait azalpena eman behar izan dudanean: «Bizitzak jardun ekonomikoaren erdigunean jarritz, bizi garen komunitatearen beharrei erantzuteko, modu lurraldetuan eta kolektiboki antolatutako jardueren multzoa». Eredu honek oinarrian izango ditu, lan burujabea, modu zabal eta integralean ulertua, zaintza-lanak eta soldatapekoa ez den lana barnebilduta, erabilera-balioa eta jabetza publiko eta komunitarioa. Ereduari, guretzat ezinbestekoa den antolaketa eta estrategiarako tresna bat gehitzen diogu, kooperatibismoa, sozialismoa dena bere baitan (Azurmendi, 2016: 7), hau da, egiten eta pentsatzen den etengabeko eraldaketa-prozesu bat.

Prozesu horretan sortu dugu Olatukoop interkooperazio eta eraldaketarako sarea, gaur egun Euskal Herriko 50 eragile ekonomiko inguruk osatzen dugun elkarte. Sei urte eta erdi martxan, azken bi urteetan kide asko gehitu dira eta gero eta proiektu gehiago egiten ditugu, Euskal Herriko gero eta lurralde gehiagotan. 2020. urtearen hasieratik inflexio-puntuaren egotearen ardura dugu, eta eskala-salto bat eman beharra gero eta nabarmenagoa da, horretarako berregituraketa eta baliabide gehiago beharko ditugu ordea. Txikitasunetik leku askotara iristen gara, erreferentzialtasuna lortu dugulako, baina bertako kide garenon bizigarritasuna ez dago bermatua. Denontzat bizitza bizigarriak lortzea da gure helburu nagusietako bat. Horretarako, lehendabizi, ziurtatu beharko dugu Olatukoop osatzen dugunon artean egiteko zentrala dela, baita gure bizitzetan ere, eta zaintzan jarri beharko dugu indarra eta begirada. Kanpora begira, berriz, ikuspegi eraldatzailea duten subjektuak eta lurraldetutako ekosistema kooperatibo-komunitarioak sortzen hasi beharko dugu. ESEaren bidean aurrera egiteko, gero eta euskal herritar gehiago eredu honekin bizi-proiektuak eraikitzea lortu behar dugu, elkarlan publiko-kooperatibo-komunitarioa sustatuta. Beraz, formazioa, sareak eta esperientziak garatu...

13.1. ETA COVID-19 PANDEMIA ETORRI ZEN

Mendebaldeko gizarte kapitalistak historiatic kanpo kokatu izan dira neoliberalismoak hegemonia sozial eta politikoa lortu zuenetik, eta pandemiak denboran iraganeko kontua, eta espazioan urruneko afera bihurtuak ziren. Modu amnesiko eta arduragabean gainera, gaixotasun pandemikoen ikerketan dabilzan zientzialariei

entzungor. Pandemia-arriskua handia zen, eta orain mundua eta gure bizitzak gurutatu dituen Covid-17 pandemia errealitate bat da. Bizitza- eta ekonomia-eredu berriak eraiki nahian genbiltzanak ere gorpil azpian harrapatu gaitu, gu ere historiatik kanpo egon nahi lukeen Mendebaldeko gizartearen parte baikara. Egin nahi genuena pandemiaren etorrerak moztu du, lehentasunak aldatuz, eta etorkizuneko erronkak handituz.

Zorionez, esango nuke, ekonomia eta bizitza eraldatzaileak sortzen aritzeak, praktikak, pandemiaren ondorio sozial eta ekonomikoei aurre egiteko prestatu gaitu, esperientziarik gabe, baino erresilientziarako ikuspegi eta tresna propioekin. Hori erakusten dute pandemiaren olatuaren baitan argitaratu genituen hiru testuk, eta idatzitakoaren zatiak hona ekarriz erakusten saiatuko naiz:

1. Martxoaren 15a: Olatukoopen manifestua Covid-19ak sortutako osasun-krisiaren aurrean (Olatukoop, 2020a)

«Osasun-krisi honek lehen planora ekarri ditu hainbat gai; gure enpresa komunitarioan eta abian ditugun proiektuetan bereziki lantzen ditugun hainbat tarteko: zaintzaren zentralitatea, indibidualismoaren ahultasuna komunitatearen indar eraldatzailearekiko, pertsona/enpresa/erakundeen askotariko sareak jostearen garrantzia, erresilientzia kolektiboa, zerbitzu publikoen defentsa pribatizazioekiko, tokian tokiko dinamiken beharra, ardura kolektiboak, herrigintza eta udalgintzaren arteko zubiak sendotzeak dakarren onura...

Agerian ari da geratzen arlo askotan modu hegemonikoan indarrean dagoen ekonomia eredu kapitalistak ez duela balio bizitza bizigarriak izan eta mundu honetan modu jasagarrian jarraitzeko. Eta, aldiz, jorratzen ari garen bidean sakontzeko arrazoi gehiago ematen dizkigu; badago beste modu bat eta praktikaren bidez ari gara hau posible dela ikusten.

Manifestu honen bidez Olatukoop sarearen tresna eta baliabideak partekatzeko eskaintza zabaldu nahi dugu, baliagarriak izan gaitezkeen tokietan eragiteko.

Erakunde publikoek herri bezala hartuko ditugun neurri nagusiak zedarritzeko ardura dute. Baina hortik harago, norbanako eta kolektibo gisa guztioi dagokigu konpromisoak hartu eta larrialdi egoera ahal bezain ondoen gainditzea. Irtenbidea komunitarioa izango da, kolektiboan eraikitako elkartasunean oinarritua».

2. Apirilaren 13a: Zaintza dekalogo (Olatukoop, 2020b)

«Dakizuen bezala, Olatukoop osatzen dugun Kooperatiba eta enpresa komunitariook, pertsonen zaintza erdigunean jartzeko ahalegina egiten dugu gure eguneroko jardunean. Pertsonak bere osotasunean ulertzen ditugu; bakoitzaren ezagutza eta gaitasunekin, bakoitzaren emozio, beldur eta ilusioekin. Zaintzak

erdigunean jartzen egin dugun ibilbidean ikasitakoa zuen zerbitzura jarri nahi dugu, guzientzat baliagarria izan daitekeelakoan.

Dokumentu hau 3 mailatan jasotzen dugu, pentsatzen dugu norberetik hasita (eta gure ongizatea bermatua egon ezker), ondoren maila kolektiboak (bizikideak zein kooperatibak eta komunitateak) zaintzeko aukera izango dugula».

3. Maiatzak 1a: Mundu berri bat eraiki beharko dugu (Olatukoop, 2020c)

«Etenak aurrez gure artean genituen krisiak bizkortu eta azaleratu egin baititu. Orain, krisi horiei erantzuteko pausoak alde batera edo bestera emango ditugun da galdera. Ez dago erdibiderik, etorkizuna ez baita iragana bezalakoa izango. Pausoen norabidean, ordea, eragin dezakegu kolektiboki.

Ekonomia berrantolatzea tokatzen da orain. Edo, hobeto esanda, ekonomia bizitzarako antolatzea. Oinarrizko beharrak asetzeko, gure eredu produktiboa eraldatu behar dugu ekologikoki jasangarriak eta sozialki baliagarriak diren produktu eta zerbitzuak sor ditzan. Sortutako aberastasuna zuzen banatzeko, banaketa politikak eta birbanaketa bultzatu behar ditugu. Bakoitzak bere ahalmenaren arabera, bakoitzari bere beharren arabera proposamen eraldatzailea oinarri izango duen eredu ekonomikoa behar dugu.

Koronabirusaren osteko ekonomia berrabiarazteko, sektore publikoa, ekonomia sozial eraldatzailea eta herri ekonomiaren arteko itun zabala ezinbestekoa da, lurraldetutako ekonomia sareak eraikitzen hasteko. Gure eredu sozioekonomikoa denon bizitzak posible egin ditzan antolatzen hasteko. Bide horretan, eskualdeka, estrategiak adostu eta planifikaziorako mahaiak sortzea proposatzen dugu. Euren artean sare gisa koordinatuko diren mahaiak. Horretarako tresna kooperatiboetan sakondu eta berriak sortu beharko ditugu, burujabetzak modu sistemikoan garatuz, herri ikuspegiz.

Mundu berri bat eraikitzea tokatu zaigu, denoi. Ekonomia Sozial Eraldatzaileko enpresa komunitario eta langile burujabeak prest gaude etorkizunari heltzeko. Etorkizuna guztiontzat izan dadin, ekonomia bizitzarako antolatzen jarraitzeko. Planetaren mugak aintzat hartuz eta proiektuen bizigarritasuna erdigunean kokatuz. Bakoitzaren onena emateko garaia da. Orain arte gehien sufritu dutenei etorkizun duin bat eskaintzekoa. Krisi honetan guztion bizitzan alde lan egin dutenei eskertzekoa. Bidea urratzekoa. Bizitza bizigarriak denontzat posible egitekoa. Etxean gaude, baina ez geldirik eta pausoak ematen jarraituko dugu. Atzera ez egiteko modu bakarra aurrera egitea delako».

Pandemiaren lehen olatuan bertan, itxialdian, eta gure egunerokoa etenda edo kolokan zegoen bitartean, zaintzan eta bizitza bizigarrien ikuspegitik erantzuteko gai izan ginen, lehenik erresilientziarako deiarekin, ondoren zaintzarako dekalogo propio batekin, eta azkenik pandemiaren eta krisi konplexuari aurre egiteko proposamen

politikoa plazaratuz. Txarrean onena ateratzeko gai izan ginen, erantzun azkarrarekin, praktikak, esperientzia eta deliberazioa aurretik landuak genituelako. Pandemiaren aurrean bizitza bizigarrien aldeko ildoak lantzen jarraitzea posible da beraz, gaiak zentralitatea hartzen duelako, guztiok ikusi dugulako gure bizimodua aldatua. Etenaren ondoren, ordea, kapitalismoak aurrera jarraitu du, digitalizazioak azeleratuta, krisietan sakontzen, osasuna, ingurugiroa, zaintzak kolokan jarritz, edo gero eta jende gutxiagorentzat bizitza bizigarriak bermatzen dituen bitartean, gehiengoari prekarizazio eta ziurgabetasun areagotua eskainiz.

13.2. HEMENDIK AURRERA ZER EGIN PENTSATU BEHARKO DUGU:

Egin eta pentsatu, bi ildoak landu beharko ditugu praktika eta estrategia eraldatzaileak garatzeko (Irasuegi, 2018), gainera kontutan izanda pentsamendua zerbait aldakorra dela eta etorkizunera begira ere aldatuko dela, azken urteetan periferiatik zentralitatea hartu duten bi ildo kontuan izan beharko ditugu. Praktikan gabiltzan pertsona eta eragileok egunerokoan bizi dugu bi pentsamendu-ildo hauen garrantzia, akademian txertatzeko denbora gehiago beharko dutenak seguruenik: ekonomia feminista eta ekonomia sozial eraldatzailea (Irasuegi, 2020a). Ildo berri gehiago etorriko dira, baina bada beste bat pandemiak azeleratu duena, digitalizazioarena, digitalizazio emantzipatzailearen ikuspegitik landu beharko duguna, oraindik oso gutxi landutako esparrua Euskal Herrian.

Zein dira ordea ESEaren ikuspegitik, aurrean ditugun erronkak? ARGIA aldizkariari esker lehen proposamen bat egin ondoren (Irasuegi, 2020b), hemen osatuta zerrendatzen ditut sei erronka:

- 1. Interkooperazio-eta mutualismo-eredu berri batengarapena:** Interkooperazioa sustatzea modu estrategikoan, interkooperazio-harremanak zabaltzea, egiturak sortzea, eta ongizate-ikuspegitik interkooperazio hori mutualismo-egituretara eramatea (Irasuegi, 2020c), non diruaren eta zaintzaren kudeaketa egingo dugun modu kolektiboan eta epe luzera begira, aurreikuspenarekin, eta ez momentuan ditugun beharrei ahal dugun bezala erantzunda, baizik eta jakinda etorkizunean zer behar izango ditugun bizitza bizigarriak bermatzeko.
- 2. ESEa lurralde eta pertsona guztien eskura jartzea:** Kapitalismoak gero eta lurralde eta bizitza gehiago uzten ditu alde batera, hustutako lurraldeak edo lanerako baliagarri ez diren pertsona multzoak. Aldiz, eremu horiek aktibatzen baditugu, tresnak ematen badizkiegu, autoeraketarako bide bat sortzen badugu, oso eremu indartsu bihurtzen dira. Kapitalismoak bazter utzitako lurralde eta pertsonen ekonomia sozial eraldatzaileak tresnak eta aukerak eman behar dizkie bizitza bizigarri bat izateko.
- 3. Formazioa eta ezagutza komuna garatu:** Lurralde eta jendarteko eremu gehiagotan zabaltzeko beharrezkoa izango da ESEko eragile izango diren

pertsonak formatzea, modu iraunkorrean, eta proiektugintzatik eta ikerketatik jasotako ezagutza baliabide komun bezala erabiltzea, formazioaren eta jakintzaren birprodukzioa bermatzeko. Esfortzu eta pazientzia handia eskatzen duen bidea da, interkooperazio-harremanen bitartez indartu beharko dena. Gaur egunetik horrelako prozesuak sortzen eta sustatzen hastea eskatzen du, egungo denboraren eta baliabide materialen zati bat horretara bideratuz.

4. **Burujabetza materiala eta eskala-saltoa:** ESEko praktiketatik, sortzen doazen proiektuetatik, ekonomia- eta jendarte-mailan eskala-saltoa gauzatu behar dugu. Burujabetza-prozesuak eremu ezberdinetan antolatu beharko ditugu, elikaduran, lanean, zaintzan, energian, finantzetan, teknologian, eta gure jendarte iraunkorrak garatzeko beharrezkoak ditugun eremuetan. ESEtik proposamen bat egin behar dugu, Euskal Burujabetzetarako Plan bat Euskal Herriko beste eragile sozial eta herrigileekin batera landua. ESEko eragileok gaitasuna izan behar dugu proposamena egiteko.
5. **Digitalizazioaren eta teknologiaren erabilera eraldaketarako:** Digitalizazioa da ekonomia kapitalistaren eta neoliberalaren gaur egungo aplikazio-eremu nagusia. Kapitalismoak fase desberdinak izan ditu eta datozen pausoak batez ere digitalizaziotik etorriko dira: aberastasuna metatzeko estrategiak, pertsonak eta komunitateak zapaltzeko tresnak, gure bizitzak determinatzeko tresnak. Baina digitalizazioaren erauntsi kapitalistari ezin diogu erantzun digitalizazioari uko eginez. Digitalizazio-estrategia burujabe bat behar dugu, tresna digitalen jabetza eskuratu, jendartearen beharrei erantzuteko garatu, eta bizitza bizigarriak posible egiteko.
6. **Denbora librearen aldeko ildoak landu:** Denbora librearen harremanak lantzeko behar dugu, harreman horietatik autoeraketa-proiektuak sortzeko elkarriketak izateko, ongi pasatzeko, gozatzeko... hori ez dugu gure estrategietan kokatuta, eta ESEaren diskurtsoaren parte izan behar du. Denbora librearen eskatuko du lan gutxiago egitea, eta lan gutxiago egitearen ideia ere txertatu beharko dugu estrategia eta diskurtsoan.

13.3. BIZITZA BIZIGARRIAK LORTZEKO SAKONDU DEZAGUN DIGITALIZAZIOAN

Zertarako antolatu nahi dugu beste ekonomia-eredu bat? Zertarako aurretik aipatutako erronka horiek guztiak? Bizitza bizigarriak izateko denok. Bizitza bizigarriak lortzeko kolektiboki gure esku dagoen asmoa izan behar du. Zer da bizitza bizigarri bat, ordea? Neoliberalismoa gure gorputzetan ere oso sartuta daukagu, arazo handi bat da. Horregatik bizitza bizigarria zer den ez dugu guk erabakitzen, jendarte-ereduak determinatzen digu. Egun bizitza bizigarria lotzen da denbora okupatuta izatearekin: lanarekin eta derrigorrezkoa bihurtu den aisialdiarekin okupatuta. Garai

batean gure identitatea eta ongizatea egiten genuen lanarekiko eraikitzen zen. Egun hori aldatu da, eta egiten dugun aisialdiaren arabera identitatea eraikitzen dugu. Bizitza bizigarrien eredu berri bat irudikatu behar dugu. Kolektiboaren beharretara begiratzen duena eta interdependentea dena, zaintza erdigunean duena eta zaintzari denbora eskaintzen diona... baina denbora librea ere erdigunean jarri behar dugu. ESEko proiektuak aurrera eramateak lan asko eskatzen du, eta saiatu behar dugu lan hori gozagarri egiten. Baina bestetik, zertarako nahi ditugu proiektu hauek denak egitea? Denbora librea izateko. Erronka hau da aurreko erronka guztiei zentzua ematen diona.

Eta erronka hori posible izango da digitalizazioaren erronka ere gure egiten badugu, Euskal Herrian orokorrean agenda politiko eta herrigiletik kanpo dagoen eremua, eta orain arte ere ESEaren estrategian oso modu apalean landu dena. Digitalizazioak eta tresna teknologikoei eman behar digutena denbora da. Ez ditzagun tresna digitalak erabili gure denbora gehiago okupatzeko, baizik eta kolektiboki eta sozialki denbora irabazteko.

Baina digitalizazioaren erauntsi kapitalistari ezin diogu erantzun gaur egun eremu gehienetan egiten dugun bezala, digitalizazioari uko eginez. Zuzen-zuzen begiratu behar diogu digitalizazioari eta batez ere horren atzean dagoen multinazional erraldoen estrategiari: Google, Amazon, Microsoft... hamar bat enpresa digitaletan antolatuko dute etorkizuneko ekonomia. Eredu kapitalista aztertu eta alternatiba planteatu: batetik kontra eginez, ESEtik irmoak izan behar dugu «Amazon ez» esanaz, eta bestalde, digitalizazio-prozesuetatik eta tresnetatik zer hartu ikusi behar dugu, gure tresnak sortzeko, gure helburuak eta beharrak asetzeko. Irabazi-asmo hutsa duen zentzutik atera eta gure behar komunitario eta sozialak lortzeko erabili behar ditugu tresna digitalak. «Digitalizazioari ez» esaten badiogu, digitalizazioaren erauntsiak eramango gaitu kasu guztietan. Prozesu hori badatorrelako.

Digitalizazioan sakontzeko estrategia propioa landu beharko dugu, eta horrek diagnostikoan eta gako estrategikoetan asmatzea eskatuko du, ildo hauek eta gehiago kontuan izanik:

- Baliabide digitaletara sarbide unibertsala bermatzea. Datuen metaketa, datu-konexioa eta hardwarea denontzat irisgarria izatea teknologia libre eta azpiegitura publiko-komunitarioen bidez.
- Burujabetza teknologikoa beste burujabetzen neurrian lantzea Euskal Herriko ikuspegitik, multinazional eta estatu zentralistekiko dependentziaz ateratzeko.
- Hezkuntza teknologikoa bermatzea ikasketa formal eta ez-formaletan.
- Ikerketa tekniko eta Humanitate Digitalen lanketa egitea, jendartearen beharretan jarritz foku nagusia.

- Emantzipaziorako eta bizitza bizigarriak izateko beharrezko tresna digital eta automatizazio-prozesuak garatzea.
- Sare banatueta oinarritutako egitura demokratikoak eta jabetza kolektiboa bermatzen duen antolaketa-ereduak sortzea.

Ildo horiek martxan jarritz, eta bakoitzetik praktikarekin ikasiz egin beharko dugu bidea. Erronka sozial eta ekonomikoak ugaritzen ari diren garaia bizi dugu, Covid-19aren pandemiak larritu eta azeleratu duena, baina oinarritzko krisi anitzetan oinarria duena. Nola ulertu gaur egun bizi dugun digitalizazioa beronek gure ekonomian, harremanetan eta bizitzetan duen eraginari, egunerokoak erakusten dizkigun beste erronkei erreparatu gabe? Posible da lurralde baten garapen ekonomikoa lantzea inor atzean utzi gabe, eta digitalizazioa kontzienteki aukera bezala kontzeptualizatu eta erabilia? Zein harreman-sare, baliabide eta estrategia beharko ditugu horretarako? Nondik hasi, zer egin?

13.4. GALDERA ETA ERRONKA BERRIEI EKINEZ ERANTZUN

Bizi dugun garai arraro honetan oso garrantzitsua da galderak egiteko gaitasuna mantentzea, konspirazioen ibilbide motz eta determinatuetan jardun beharrean, egoeraren diagnostikoa egiten lagunduko digutenak, gure proiektu, estrategia eta lan-ildoei erronka berriak erantsiko dizkietenak. Baina galdera eta erronketatik ekintzak egitera pasa behar dugu, hori baita zailena faktore izoztaileek inguratzen gaituzten errealitate honetan. Orain arte egindako bidean ikasitakoarekin, eta proposatzen ditugun erronkekin, ESEtik hiru eremutan has gaitezke lanean, eremu bakoitzari proiektu-proposamen bat gehitzen diodalarik:

1. Etorkizuna pentsatzea:

Gaur egun daukagun defizit handienetakoa da etorkizunari buruz pentsatzen ez jakitea; orainaldian bakarrik gaude kokatuta, eta horregatik ez gara gai gaur egun eskura ditugun aukerak probesteko. Franco «Bifo» Berardik bere azken liburuetakoa batean lantzen duen ideari jarraituz, ez gara gai izango errealitateak eskaintzen dizkigun etorkizuneko aukerak baliatzeko, ez bagara gai pentsamendua eta praktika gaur egun lotzen gaituen makina ekonomiko eta teknologikotik askatzeko (Berardi, 2019). Neoliberalismoak, pandemia eta digitalizazioarekin indartuta, ezartzen digun markoa puskatu behar dugu, etorkizuna pentsatzen ikasi eta etorkizun bizigarriak eraiki.

Etzi.pm proiektuaren bitartez, eta bertatik jaio daitezkeen etorkizuneko sormen, zientzia-fikzio, rol-joko eta dispositiboetatik, markoa puskatzeko moduko pentsamendua kolektiboki garatzea eta sormenerako bidea egitea proposatzen dut.

2. ESEaren egiturak indartzea:

Erronka hauei eusteko, eta epe motzetik hasita, dauzkagun ESEaren egiturak indartu beharko ditugu, Olatukoopen eskala-saltorako prestatu, eta sare izatetik egitura banatu indartsu eta erresilientea izatera pasa beharko dugu. Aipatutako erronkak lantzeko, lantalde eta burujabetza sektorialeko taldeetan antolatu eta lurraldean zabaltzeko beharko dugu, formazioa eta proiektugintza ardatz.

Olatukoop indartzeaz gain, sektoreetako lanketa indartzeko moduak sortzen hasi gara. Horietako bat da **TEKS Elkarte**a, teknologia-burujabetza eta ESE saretu eta interkooperazioaren bitartez proiektu eraldatzaileen sustatzaile dena.

3. Proiektuak sortzeko erreferentziatzko guneak:

Egin nahi dugun hau guztia egiteko eta antolatzeko espazio digitala daukagu gure esku, baina horrekin batera beharrezkoak izango ditugu lurraldean gure estrategiara lotzen joango diren espazioak, eraikinak, langune eta biziguneak. Espazioen sareak emango die gure asmo, erronka eta praktikei trinkotasuna.

Errenteriako **Torreku**a bihurtu nahi dugu horretarako tresna, prisma eta nodo. Torreku martxan dagoen proiektua da, errealitate bat; izan ere, eraikinaren erabilera oraindik ez dago erronketara erabat dedikatua, baina bertan garatu diren harreman-sare eta proiektuak martxan daude, eta, beraz, eduki- eta estrategia-ikuspegitik 2020 urte arrarotik harago bidea egiten ari den proiektua dela esan dezakegu. Errealitate horretan hauek dira martxan dauden proiektuak: HDGunea, TEKS Elkarte Mycroft.eus, ESE Oarsoaldean, Teknologia denontzat, Datu meta publiko-komunitarioa, eta etorriko diren guztiak.

--

«Mito pixka bat —libertatez—, utopia apal bat, eta mundua gure aurrean zabalik!»

Joxe Azurmendi

Osasuna eta Oparotasuna Denontzat!

13.5. ERREFERENTZIAK

Azurmendi, J. (2016): *Gizabere kooperatiboaz*, Jakin, Donostia.

Berardi, F. & Salas, H. (2019): *Futurabilidad: La era de la impotencia y el horizonte de la posibilidad*, Caja Negra.

Irasuegi, B. (2020ko abenduak 17): «Kapitalismoak baztertutako jendeei alternatiba eskaini behar diegu ekonomia sozial eraldatzailatik», <<https://argia.eus/albistea/benat-irasuegi-kapitalismoak-baztertutako-jendeei-alternatiba-eskaini-behar-diegu-ekonomia-sozial-eraldatzailatik>> helbidetik 2020ko abenduaren 22an eskuratua.

- , (2020ko maiatzak 10): «Mutualismo berri bat», <<https://www.argia.eus/argia-astekaria/2685/mutualismo-berri-bat>> helbidetik 2020ko abenduaren 22an eskuratua.
- , (2019ko abenduak 13): «Bizitza eta lurralde kooperatiboak 2034. urtean. Aurrerapen bat “pertsona” eta “enpresa kooperatiboa” osatzeko asmoz», <<https://www.jakin.eus/jakinplaza/azurmendi-kongresua/pentsamendu-soziala/60>> helbidetik 2020ko abenduaren 22an eskuratua.
- , (2018ko apirilak 4): «Marx, burua eta eskua», <<https://etzi.pm/2018/04/marx-burua-eta-eskua>> helbidetik 2020ko abenduaren 22an eskuratua.
- Olaiz Garmendia, M.; Prieto Lopez, M.; Iruretagoiena Dominguez, E.; Elias Mujika, N.; Julio Hurtado, G.; Irasuegi Ibarra, B. eta Mikelarena Urdangarin, A. (2020ko maiatzak 1): «Mundu berri bat eraiki beharko dugu», <<https://www.berria.eus/paperekoa/1876/018/001/2020-05-01/mundu-berri-bat-eraiki-beharko-dugu.htm>> helbidetik 2020ko abenduaren 22an eskuratua.
- Olatukoop (2020ko martxoak 15): *Olatukoopen manifestua COVID-19ak sortutako osasun-krisiaren aurrean*, <<https://olatukoop.eus/2020/03/2020-03-15-olatukoopen-manifestua-covid-19ak-sortutako-osasun-krisiaren-aurrean/>> helbidetik 2020ko abenduaren 22an eskuratua.
- , (2020ko apirilak 13): *Zaintza Dekalogo*, <<https://olatukoop.eus/2020/04/2020-04-13-zaintza-dekalogo/>> helbidetik 2020ko abenduaren 22an eskuratua.
- Oleaga, A. (2019ko azaroak 18): «Sakonago eta zabalago. Olatu kooperatibo berria», <<https://erria.eus/erreportajeak/sakonago-eta-zabalago-olatu-kooperatibo-berria>> helbidetik 2020ko abenduaren 22an eskuratua.